

Willakuykuna mayt'u

Literatura
COMUNICACIÓN
Quechua - Collao

PERÚ

Ministerio
de Educación

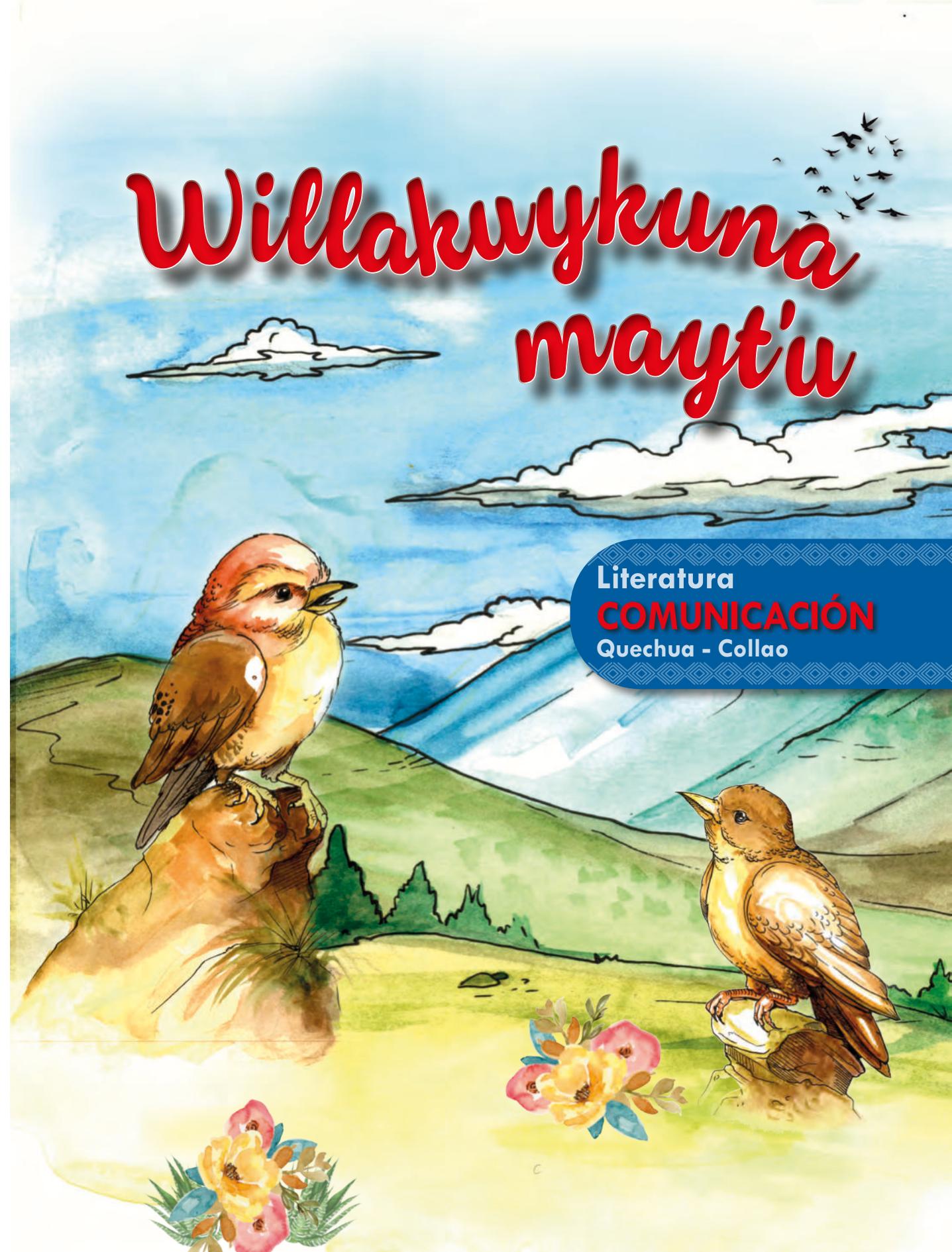
La ciudadana y el ciudadano que queremos

**Curriculum
Nacional**

Willakuykuna mayt'u

Literatura
COMUNICACIÓN
Quechua - Collao

Piru Suyupi Yachay Kamayuq

Simikunapi, Kawsaykunapi, Sapsikunapi Tukuy niraq Yachachina Umalliq

Iskay Simipi Kawsaypura Yachachina Umalliq

Willakuykuna mayt'u - Collao

Literatura - Comunicación quechua, variante Collao

©Piru Suyupi Yachay Kamayuq
Av. De la Arqueología cuadra 2, San Borja
Lima, Perú
Teléfono: 615-5800
www.gob.pe/minedu

Primera edición, 2021
Tiraje: 18,138 ejemplares
Impreso en mayo 2022

Ruraq

Fermín Antonio Román Salinas

Qichwapa qillqaynin qhawapayaq
Felicia Armendariz Meza

Llamk'aypi yanapaq (Digeibira-DEIB)
Genaro Rodrigo Quintero Bendezú

Mayt'u tupachiq

Luz María Ataucuri García

Siq'iq

Francisco Valverde

Allichasqa qhawapaq

Martha Rosa Villavicencio Ubillús

Impreso en los talleres gráficos de industria Pacífico Editores S.A.C.
Jirón Castrovirreyna N.º 224, Breña, Lima
RUC N.º 20519049822

2022-00504 yupawan Piru Suyupa Hatun Ñawichana Wasipi churasqa.

Kay maytutaqa paqarichiqkunapa mana munayninwanqa manam pipas mirachinmanchu.
Piru suyupi mirachisqa/ Impreso en el Perú/Printed in Peru

Riqsichina

Kuyasqa waynakuna sipaskuna:

Qampaqmi kay qillqasqa mayt'uqa. Kaywanmi pukllaqhinalla utqaylla yachayniyikunata allinta wiñachinki.

Kuyakuywanmi hamawt'apura huñunakuspayku qamkunapaq imaymana mana riqsisqa willakuykunata qillqarqayku. Hamawt'aykip, tayta mamaykip, kuraq masiykikunapa yanapakuyninwan aswan willakuykuna nisqanmanta allinta rimanakunki.

Kay mayt'upi willakuykuna kaqwanmi aswan llaqtaykipa kawsayninta, yachayninta riqsinki; hinaspapas rimasqaykitapas ñawichasqaykitapas allintam takyachinki. Chaynallataqmi wakin runa masiykikunawan hawkalla kawsakunaykipaqpas yanapasunkim.

Kay maytupi qillqasqa willakuykunataqa munaykunkipunim. Sumaq kallpachasqa willakuykunatam qhawaykunki. Kay qillqasqa mayt'uqa ancha kuyasqayki masiykihinam, chaymi sumaq sunquwan qhawaykunayki.

Kusisqalla, kuyakuywan ñawinchaykuy.

Qhawachina

Riqsichina	3
Mahiñumanta	7
Chinchillkumanta waywaykarisamantawan	12
Hatun suwa runamanta	17
Makariyumanta	25
Wayramanta, chikchimanta qasamantawan	35
Waynamanta atuqmantawan	39
Aqha haywapakuq sipasmanta	43
Huk t'aqa	43
Iskay t'aqa	49
Yunka Uraypi yachachiqmanta	60
Kachi wankaray qatip runamanta	75
Kuntur hap'iq runakunamanta	82
Maypipas imaypas riqsisqa kurnitirumanta	88
Aña runakunamanta	96
Chinkaq chiwaku Ullkuchamanta	102
Kintal siki sutiyuq yachaq machumanta	119
Mistichamanta	140
Llapankuna ch'ulla qhipakuq arariwa runamanta	148
Apukunapi iñikuq runakunamanta	154

Mahiñumanta

Nawpaq watakunas mahiñukuna karu, karu llaqtakunata puriñku kimsa, taya piyara mulakunapi, chay mulakunapiqa mahiñukunaqa q'ipinku waqtuta, kañasuta, vinuta huk barrilkunapis; chay mahiñukunaqa hamuqkus Majes llaqtamanta wak karu hawa llaqtakunaman, chaysi sutichaqku mahiñu nispa. Lliwta imaymanata q'ipichayukuspas runakunaqa llaqtamanta hatariyamunku purispa ñannintakama, chay ñankunaqa manasyá munay ñankunachu, aswanpas sasa millaypurinas puna patakunas, wayq'ukunas, kinraykunas, ranra ñankunasyá kaq, hinas runakunaqa puriyuchkanku piyara mulakuna qatiyusqa lliw, imaymanata willanayukuspa, rimayukuspa; paykunaqa huk qhurpachana jornadamanpunis chaypi samanankupaq chayananku: huk jornadaqa runakunapaqqa ch'isiyaq p'unchaw puriysi kasqa, chayqa llapan puriñkunapaq yachasqallañas kaq chay ñawpaq pachapiqa, mahiñukunaqa iskay p'unchawñas puriyuchkanku, ichaq kimsa p'unchaw puriyipiñas kanku, chayllapis huk kinray qhatata purichkaptinkus huk mahiñu rikurqusqa huk q'illu q'umir qaraywata sipirquñallanpaqñas suriyakunwan suq'an, manas allintachu tarparqachin

yanqallas hap'irachin, chupallapis ayparachisqa ichaqa qaraywaqa huk t'uqu rumi rumi ukhumansi chinkaykun, chay mahiñuqa mana sipisqachu yanqallatas qarawtaqa k'irirusqa...

Chayllamansi mahiñukunaqa puriyta watikmanta gallariyullankutaq chay huk jurnadaman chayanankupaq yaqapas kanman chawpi p'unchaw pachañacha, chayllapis phuyu sinchitapuni utqayllaman huñurakamun, huk chiqan pachamantaqsi para wayra iphurimuya qallarin, chaymantataq para chayayta kachaykun, chayllamansi chikchi sinchitapuni chayaykapuq, mahiñukunataqa apitaraq huq'uyapun, ichaqa paykunaqa jornadaman chayananku kamasyá purimunku chaypi samanankupaq.

Ñawpaq watakunaqa llapa runas chakillapi may llaqtamanchá chayayta munan hina puriqku. Ichaqa ñawpaq runaqa imaña llaqtankupi chayqa kartirukunasyá phawaylla apamuqku, inkakunap pachanpiqa "chaski" nispa sutichaqku. Kartiruqa Arequipa llaqtamanta Qusqu llaqtakamas apaq, chaysi kartiruqa phawaylla kutimuchkan Qusqumata Arequipa hayñikama, chayllapis kartiruqa ichapas aswanta phawamun yaqapas p'itamunchik, payqa iskay hurnadata wasapayta munachkan huk p'unchawllapi, ichaqa manasyá utkamukchu, phawasanchik kanpas ichaqa manapunis wasapayuya atimuchkanchu, yaqapas kuska ñanpiñas kachkan chayllamansi para chayarimuya qallaykun ichapis manasyá ñawpariyta utqayllaman ñawpariyta atimuqchu, runaqa sayk'usqa purimusqanpis tutayarachikapun, kartiruqa manas chayayta atinchu chay huk jornadaman puñunanpaq, ichaqa kuskan jornapi pachawan atiparachikapun, chayllapis utqaylla yaqapis tutallapiña purichkaqtin ñawinpaq huk urqu k'uchupi chiqallan nina k'anchaqta rikurqun, chaysi payqa yuyayukun chay wasiman chayarqunapaq chaypi qhipaspa puñunanpaq, paraqa astawansi yapakamun, chayllamansi chikchi t'uqyayta qallarin, kartiruqa chayarqunsi chay k'anchaq chiqasmanqa, huk hatun hacienda wasihinas kasqa; takaykukunchik runallaqa yaqapis ch'aranllaña tak, tak, tak nispa;

chayllamansi kartiruqa uyariyun huk awichaq kunkanta, chay mamakuqa ancha khuyaytas ananayuchkaska:

- "Ay, ay, ay, ay chay mahiñukunam chakiyta p'akirqamuwan ay, ay, ay, ay, imay pachatacha wawaypas chayamunqa" niqta; chayllamansi kartiruqa nin: "Mamitay wasiykipi qurpachaywanki", nispas; mamakuqa ninsi "manan qurpachaykimanchu millaymi churiy, manapunim qurpachaykimanchu ñisu millaypunim churiy imaynatas qurpachaykiman" ichaqa qaraywasyá chay mamakuqa chikchik maman kasqa; chayllapis kartiruqa allinta qhawarikuptin chay wasi ukhupi runakuna warkurayachkasqaku, imaymana aychakunatas t'impurayachisanqu huk hatun mankakunapi, qharipas warmipas pasaq umasapa t'ampa umallañas, llapantas chaykunata kartiruqa rikuchkan; awichaqa k'uchupis wikch'usqa kumparayakuchkan.

- "Ay, ay, ay, ay chay mahiñukuna chakiyta p'akiwan, ay, ay, ay, ay imay pachatan waway chayamunqa". Nispa.

Chayllamansi awichaqa nin: anchay k'uchullapi tiyay, ichaqa millaymi waway, wawaymi chayamuspa phiñakunman, millaymi waway, ninsi chay visca awichaqa. Chayllamansi mamakuqa huk warmitaqa nin "chay rakillawan p'uktiyku" nispa, hinasyá awichaqa kartirutaqa huk hatun t'uru rurasqa rakiwan p'uktiykichin, mamakuqa ninsis "chayaramunqañan waway, chaytañam hamuchkan, kayllapiñam kaska, chaytañam chayarqamunqa" nispas rimaykuchkan. Chikchi watí watikmanta sinchitapuni t'uqyaykamuchkan t'ukk, t'ukk, t'ukk, k'anchayninpas p'unchawtaraqsi kutichin chay wasi patiotaq. Awichaqa watí watikmantas rimapayukuchkan "chaytaña churiy hamusqan millaypunim, churiyqa ancha millaypunim aswanpas ususiyimi sumaqlaqa" nispa. Ususinqa rit'isya chay mamakuqqa, churintaq chikchi illapa nisqa. Mamakuqa Kartiruq uyarinapaqsi nin "amapunim rimarinkichu imaña kaqtinpas" nispas; chayllamansi, churinqa chayarqamun llamakuna, kawallukuna, wakakuna,

asnukuna, uwihakuna katiyqusqa ichaq aqamusqallataqsi papakunata, qañiwakunata, qiyunakunata; chayqa chikchiqa llapan ñanpi purisqanpis lliwta imatapas chikchayanpun, chayllatataqsi apayakapun wasinman.

Chayllamansi churiqa tapun mamakutaqa:

¿Iman pasasunki, iman chay chuqu chuqu asnan? Nispas, awichaqa kutichinsi.

"Manam imapis asnanchu" nispas, chayqa chay kartiru runasya huk niraqta asnachkanman chikchipaqqa, watikmantas tapuykun awichataqa chikchiqa ¿Iman pasan? Mamakuqa ay, ay, ay, chay mahiñukunan chakiyta p'akiramuwan" nispas nin awichaqa nisi ay, ay, ay nispas chay k'uchupi anananakuchkan, churinga watikmantas tapuykullantaq ¿Maytan chay mahiñukuna rin?

Chaytas chikchiqa yachayta munachkan, chayllamansi wichay uray suq'apakuspa chay chikchi wawanqa pasan t'ukyakuspa, "maypin chay mahiñukuna karahu, kunanmi yachanqa pis kani ñuqa chayta" nispasya puririrqun, chayllapis sinchita t'uqyapakuspa chinkarin. Kartiru runaqa chay raki ukhullamantas uyariyamuchkan llaqa imaymana chay runakunaq rimasqanta, huk huch'uy t'uquchamantataq qhawayta atipayamuchkan; chiqaqtas chay runaqa purinayuchkan huk kinraymanñataq, chay huk kinraymanñataq, wichayman urayman chay patio pampapi suq'apayukuchkan, kartiruqa manasyá allintachu rikuya atin, hinasyá qhawayuchkantaq uyariyuchkantaq chay raki ukhumanta.

Hina chinkarisqanpis chikchiqa ñisutapuni chayachkan, huk chikan pachallamantas chay chikchi churinga mahiñukunata chayarqachimun, piyara mulankuna qatiyusqata allin t'iqisqata runakunallataqa, chikan pachallamansi, chikchi churinga mahiñukunata wayk'uchin, wasikunata, patio pampakunata pichachin, lliw imaymanata rurachin ancha phiñasqas, mahiñukunataqa supaytas suq'aykun "aha mamaya chakinta

p'akimusqanchik" nispa,
 llapan mulakunatataqsi
 lliwta wayk'uyachipun.
 Chaytaqa llapantasyá chay
 kartiruqa uyariykuchkan,
 qhayayta atipayukuchkan,
 chayllamanchik runallaqa
 puñuywan atiparachikapun,
 hinaspa puñurqapun mana
 rikch'ariqta chaysi mana
 imatapis uyaripunchu ni
 rikupunchu. Kartiruqa
 pacha paqarintañas
 rikch'arirqamun
 ancha mancharisqa,
 hatuntaraqsi qhawarirukun
 ñawinkunatapas
 picharqukun, chayqa payqa
 kachkasqa huk rumi rumi
 k'uchupi hatun waylla waylla
 k'isi sikkapis tiyachkasqa
 ancha ñukurusqacha, chay
 chiqasqa ancha millay waylla waylla qhata qaqach'aysi
 kasqa, manas ima wasipis ni runakunapis ni awichapis ni pipas
 kapunchu, mancharisqas sayarirqamun, hinaspas p'itallapi chay
 urqu qhatamantaqa phawaykamun ñanman taripanan kama,
 hinamantaqsi p'itallapi pasapun.

Willakuq:

Gerardo Laguna Bustamante

24886695.

Poblador de Comunidad Campesina Originaria ccollpamayo
 Pichigua- Espinar-Cusco.

Chinchillkumanta waywaykarisamantawan

Ñawpaq watakunas punakunamanta llapa runallas yaqapis puriqku kachka yunka uraykunata lliw mikhunakunata makipuranankupaq; chaypaqsi paykunaqa imaymanata ruranku: askha uwihakunatas, llamakunatas, pakuchakunatas ch'arkinku, ch'uñutas kutaranku, qañiwatas hak'uchanku, chaytaqa llapa ayllullas warmintin wawakunantin awichakunantin ruranku, ichaq a llapallan imaymana q'ipinankupaqqa lliw imaymanakunatas riki wakichikunku: Llamakunap, paquchap, uwihap millmantas misminku waskhakuna ruranankupaq, kustalkunata ruranku, wakin millmamantaqa q'ipinakunata imas ruranku, allin millmatataqsi akllanku puskanankupaq chaymantataqsi wayitata ruranku imaymana p'achakunata ruranku: pantalunkunata, pullirakunata, ch'ukukunata, chamarrakunata, phalikakunata, wakin wayitawansi ruranku p'achakunankupaq wakintataqsi yunka urayman apanku ñanpi makipuranankupaq.

Hinallataqsi asrukunata, mulata ima akllaspa tupachillankutaq, chay uywakunapis llapallan llasaqta q'ipinku, ichaq nisyu karutas purinanku, chaypaqsi warminkuqa allinta imaymana mikhunankuta tupachiq kasqaku: ch'uñuta, tuntatas chulluchinku chaytas kutanku chaymantataqsi ch'akichinku, kaqlatataqsi ruranku ch'arkitapis chayarachinku, saqtarunku chaytataqsi t'isayunku chay chuñu kutaraman, kaqlatataqsi ruranku siwullata, ahustapis chupantintas chayarqachinku chaytataqsi k'apchiyunku, chayhinatas mikhunata tuparqachinku, chaytataqsi chharqurunku ñanpi puriqkuna wayk'ukunankupaq; chay tupachisqaqa utqayllaman ñanpi wayk'urqunankupaqsiya, llapan mikhunata ñut'utas hak'ucharuqku chaytataqsi apaqku mana sasachakuywan

wayk'urikunankupaq, maypichá samananku chaypisya yakullataña t'impurqachinku chay lliw hak'u apasqankutataq hich'aykunku huk chikan kachichatawan, huk ratitumantaqa mikhuchkankuñas chaysi quqayanku kaq ñanninkupaqqa puriqkunapaqqa.

Chay runakunaqa wakichinku chay llapan imaymana churaykunata huk watas yaqapis, paykunaqa allintas yuyaychaq kasqaku, ima killapin kusicha pacha qallarin chayta, imachapitaqsi millay paraq chayanan pacha, hayk'aqsi chirawa pacha, hinaman hinas chaqnaq llamata akllaqku, asnuta, mula uywatapas allinta akllaqku chay uywakunaq askha q'ipi q'ipinanpaq. Qharikunaqa yachankuñas ima pachapin kusichu pacha qallarin qhichwa uraypi chayta, chaymanhinas llapallanku churaykunata allchankun, uywakunata hap'inku q'ipinankupaq; chay q'ipikunapis lliw imaymanasyá richkan, yunkapi rurukunawan, mikhunakunawan, lliw imakunawanpis chaypi wiñasqanwanhina makipuranankupaq.

Iskay kimsa p'unchaw
imas q'ipikunallata
allchanku chay huknin
p'uchawtaqsi q'ipinku
tutallamanta tawachunka
llamakunaman,
pusaq asnukunaman,
suqta mulakunaman
hinamantaqsi
hatariyamunku yaqapis
llapallanku uywakuna
qatiysinankupaq;
allintañacha machu
ñawpaq llama ñanta purin
chayqa wakin uywakunaqa qatillanchik, chaymanhinas irqikunaqa
ñawpaq qhipakapunku ichaqa wasinkuman kutinpunku; warminkuqa
katiysimunchik yaqapis ñawpa q'asakama, chaymantataqsi

wasinkuman kutipullankutaq wawankwan, uywankuyan qhipaq, ayllunkupi imaymanatas ruranku chay mamakukunaqa qusanku purinankama. Chay pachapiqa manasyá kunanhinachu wasikuna kaylla kayllapichu kaq, ichaqa karu karupis tarikunku manasyá wasipaschu yanqa kanchakunallas kaq kasqa, chayllapis samayuqku, ichapas chay pachapiqa huk jornadatas purinanku kasqa, yaqapas huk p'unchaw purinas riki, paykunaqa pusaq chunka jornadatas puriqku yunkaman chayanankukamaqa, kutimuqkutaqsi kaskallantataq. Puriq qhariqa sapallanñas qhipakapun iskay allqullan pusayusqa, hinasyá payqa purin ñawpa jornadaman chayanankama, chay kancha kanchallapis puñuykun chay tutaq, ch'isiyaqninqa pacha paqariqtañas puñusqanmanta hatarirquspa, Pachamamallamansi mañaykukuspa, purimuya qallariyullantaq uywankunalla qatiykusqa, chay huk jornadakama, kasqallantataqsi ruran chay huk p'unchawpas ichaqa kimsa jornadataña purichkan; ñan purinanqa yaqapis millaysi kaq kasqa: ñan qhatakunas, wichaykunas, uraykunas, kimraykunas, wayq'ukunas kasqa, ch'usaq ñanpi runaqa utqayllamansi purichkan allqunkunalla pusaykusqa, ñas huk chikan hatun wayq'umanña puriyarqamuchkan, chayllapis huk trupa wik'uñakuna qunqylla rikhurirqamun, chayta rikuspas allqukunaqa kanikuspa phawayta qallaykunku, wik'uñakunaqa supaytas p'itanku, chaypa qhipantataqsi allqukunaqa chinkaykunku; runaqa qhawarispas yuyaychakunku "hinayá qatichunku, ñas riki aypamuwanqakuña" nispas. Chayllamansi huk millay wayq'uman haykurqamun runaqa uywankuna qatiyusqa. Chay wayq'uqa qaqa wasihinas kasqa; lliw puriqkunapaq millaychapunisyá kaq, chaypi chiqasllapis maynin kutipiqa runa puriqa suwaqku, lliw kawsay apasqankuta llapachanta qichupuqku; chaysi runaqa manchan manchanlla, mana allqunkunallayuq wayq'uta chinparuyta munachkan ichaqa yaqapis kuskan uras pachañas kanman, utqayllaman purimuchkaqtinsi qunqayllaman chay qaqa wasimanta qhatamanta huk runa p'itaykamun, hatuntas mancharikapun runaqa, chay p'itakamuqqa kaqsi suwasyá kuchillu hap'intin

runataqa nin: Tayta kunkata ugariy, nispas. Suya runaqa ancha kusisqas sapan ch'usaqla kaptin, mayninkunapi iskay, kimsa imas purinku chaytaqa manasyá suyayta atinchu riki chaytaqa manasyá suwayta atiqchu. Runaqa lliw manchasqasya, khatatayraqsi hap'in, manas imanakuytapis atinchu nis allqunkunatapis imayna waqyakuya atinchu, chayllamansi umanman hamun huk yuyay: payqa khuyaytasya pituchayukun, tukuy sunqunwan mañayukun "amaraqyá papay sipiruwaychu, manachu huk misk'i takichataraq takiyurusaq chayraq sipiruwanki" nispas; hindallamansi takiyta qallarin "chinchircomando kuq kuq kuq waywaykarisa kuq kuq kuq kuq", tusuyuntaqsi t'aqlaykukuspa munaytaraqsiya, watiqmantas takiyullantaq kunanqa tukuy kallpanwanña allqunkuna uyarinanpaq ichaqa chay wayq'u ukhumantaqa qaqakunaraqsi kutipaykamun qaparisqanta "chinchircomando kuq kuq kuq kuq waywaykarisa kuq kuq kuq kuq" tusuykullantaq t'aqlaykukullantaq imasyá.

Chayllamanchik iskaynin allqunkunaqa ancha sayk'usqa, qallunkupis hawallapiña hanllapakusqanpi qunqaylla suwa chiqan phawaykamunku, allqukunaqa suwataqa hap'inku... lliw champaytaraqsi llik'inku; ch'usaq runaqa kusisqas kutirin suwamanqa "imaynatam
kunkata huqarisaq,
imaynatam"
nispas waqtan
tukuy kallpanwan,
allqukunantinsi
sipirparipunku
chay suyllaqtqa.
Wañuchipuya
tukuruspaqa hawatas
lluqsirqun runaqa, chay
wayq'u ukhukunapis lliw
uywa wañusqa,

wakinkunaqa wisq'asqas kachkan wakinkunataqsi qhatakunapi kinraykunapi, wayq'u ukhukunapi mikhuraykuchkanku; qaq'a wasi ukhumansi haykun, chay taqin ukhupis imaymana kawsaykunata tarin: sarakuntas, ch'arkitas, ch'uñukunatas, bayetakunatas, millmakunatas, lliw imaymamana suwakusqantas hinaqa llapallan uywakunatas huñurqamun kaqlatataqsi q'ipicharqamun lliw imaymana suyasqanta, ch'isiyaqsi chayta ruran chaymantataqsi cargaykakamun uywakunaman llapallanman, ichaqa manasyá llapanta apayta atinchu, chayqa chayllamansi saqiykamun, hinaspataqsi kutiriykapun wasin kinray ñanta allqunkunalla pusayusqa. Hinasyá wasinman chayapun kimsa jornadata purisqanpi, hinas wasinman chayapun kusisqa, warminmansi q'alata willan chay imaymana rurasqanta, ichaqa llapan ayllunsi kusisqa qhipapun mana unay ch'usaq qichwa llaqtaman.

Willakuq:

Gerardo Laguna Bustamante

24886695.

Poblador de Comunidad Campesina Originaria Ccollpamayo

Pichigua- Espinar-Cusco

Hatun suwa runamanta

Nawpaq pachapiqa huk huñusqa ayllu kaq karu huch'uy llaqtapi, chaypis askha runakunaqa tiyaqku, manasyá ancha qhapaqkunachu kaqku, ichaqa ch'ulla runallas allin imaymana kaqniyuq hacendadohinaraq kaq, payqa warmiyuq, wawayuq, llamk'aq p'asñakunayuq, maqt'akunayuqsi kasqa; chay runaqa yakapis iskay jornada hinapis hatun allpata haciendañ kananpaq hap'ikusqa yaqapis kimsa jornada puriypis llaqta ayllumantaqa; huk jornada puriyqa huk p'unchaw purinasyá chay pachapi kaq; chay allpa hap'isqanqa manasyá munayhina urqupichu kasqa, aswanpas lliw kinrakunayuq, qhatakunayuq wayq'ukunayuq, qaqakunayuqsi kaq; chay hatun urqup pukrun wayq'u ukhupiqa qaqacha mach'ayhina kaq, chay qaqacha ukhupis lliw suwakuchkan pakana mach'ay chay runaqa qaran. Payqa huk hatunnin suwasya kasqa, ichaqa chaypaqsi hatun ñan purina patapis rumi kanchakunata ruraq chay kinraykunapitaq kaq askha ichhu, q'uya, yaku pukyukuna puriqpa uywankuna mikhurqunanpaq, chaysi chayllapi ch'usaq puriq runakuna samaqku karu llaqta purisqankupi; hinasyá chay kancha ukhupiqa huk wasichas kaq ichhullamanta rurasqa chaytas sutichaqku ch'uklla nispa chaypis puriq runakunaqa puñukku uywanta chay rumi kanchaman kanchayuspa. Kaqniyuq suwa runaqa purillansi llaqtanman

huk hatun mulanpi, manasyá suwaman riqcha runapaschu, sapa suwakunanpaqsi kutimuq hacienda qaqamach'ayman, ñas yachanña warmin, wawankuna llaqta wasinpi llamk'aq runankunapis patrunnin haciendaman purimusqantaqa.

Kusa ancha allin suwallañasya, watan watan suwakuspallas puriq ancha allin runa, payqa yachakullanñas pichá sapa sapallan, iskaylla ima purichkan chayta, chayhinataq chayqa anchatasyá kusikun suwaqa, imaraykupi puriqtunata suwallanñasya, chaysi ancha allin kaqniyuq kaq. Unay pachañas kachkan mana llamk'asqan chay kakniyuq suwaqa, chayllamansi hanaqpacha tayta suwapaqqa apachimun huk puriq runata irqichallan pusayusqata, lliw cargasqa uywankunalla qatiyusqata, yaqapis kimsa p'unchawñas purichkan runaqa warmanllan pusaykusqa. Chayllamansi puriqtunata chayanku kikin chay suwa runaq jornada tiyasqanman.

Chaypis qhipakun runaqa irqillantin puñuq, uywankunata kanchayuspa, chayllamansi qunqaylla tutapi chay kaqniyuq suwa runaqa mulanpi chay rumi kancha rurachkanman chayarqun uraykarqun mulanmanta karavinanta apaykukuspa puriq runataqa balawan sipirqapun t'uqq nispa ch'uklla wasipi puñukuchkaqta; chay suwaqa manasyá irqichaq kasqantaqa riparasqachu, aswanpas yuyaychakun lliw imakunapis puriqa apamusqanta t'ukpinanpaq. Manasyá irqillataqa sipinchu, ichaq pakakusqanmantas rikhuriyamun, chay irqillaqa uñallaraqsi kaq, chaysi uña irqillataqa suwaqa paywan tiyananpaq pusayakapun imaraykuchus haciendan wayq'u qaqamach'ay ukhupi tiyananpaq; chaypis warmallaqa qhipakapun suwa runawan kawsapunanaq. Qhapaq runaqa lliw suwakusqan uywakunata irqichallataqa michichiq, chay uywakunaqa: llamakunas, asnukunas mula imas, irqillaqa hinasyá sapa p'unchaw michin uywata urqu p'ukrukunapi, qhatakunapi, patankunapi ima, chayllapis huk hatun urqu

patamantas warmallaqa qhawanana puriq runakunata, hayk'a runas purichkan, achkha uywatachus qatichkan chaykunata, chaytataqsi irqillaqa patrunninman willaq: hayk'a runan purin chayta, uywa qatiyuqchu purichkanku icha manachu. Ch'usaqkunaqa sukha sukhallatañas chayaqku chay rumi kancha hurnadamanqa, chaypi puñunankupaq uywankutapas kanchayuspa.

Chay suwa runaqa qaqa mach'ay tiyanan ukhupiqa lliw suwakusqantaqa pakaq, chaypis watarayasqa huk hatun waka sayay allqu, chay allqutaqa sapa bala t'uqyaptin irqicha kacharinanpaq, allquaq kacharparisqaqa p'itansi chay rumi kanchasqa kaman wañusqa runata mikhunanpaq. Chay suwa runaqa manas maqaspachu puriakunata wañuchiq suwananpaq, payqa huk sipinayuqsi (carabina) puriq chayanchiq huk t'uqyayllapi puriakunata sipirqapuq lliw kaqninwantaq qhipakapun, mach'ay wasiman apananpaq.

Hinasyá watan watan chay runaqa ancha allillanña purin, may kutiqa llaqta wasintas rin, chaymantataq hacienda mach'ayman kutimuq hinas; chayllapis runakunaqa llaqtapi rimayta qallaykunku imanaqtinpunis sapa sapalla runa ch'usan karuy karuy llaqtakunata chayqa manaña hayk'aqpis kutinpunkuñachu nispas, chayllapis huk rimay rikhurin, qhipa wata puriq runaqa wañupunman ñanpi suwaq sipisqan, ichaqa irqichaqa kawsachkanmansi, manachu maskaq risuman nispa rimaqku llapallan ayllupi. Ichaga irqichaq mamaña kawsachkansi, kaqlataqsi kakanpis chay ayllu ukhupi tiyan, chay rimaykunata uyarispas runakunaqa lliwta utqayta rimanayukuspa ninku: hakuchu richkasun chay ñanta yaqapis chay puriyllapis irqichaqa kachkanman.

Hinallapis allinta rimanayukuspa kakanqa iskay runantin huñunakuspas ayllumantan puririmunku; paykunaqa lliwtas imaymana kawsaykunata q'ipichayukamunku chay karu llaqtapi

makipuranankupaq, ichaqa astawanqa richkanku runakunaqa irqi qispichiqsı. Kimsantin runakunaqa llaqtankumantas pacha paqariqta puriyta qallariyamunku llamakuna, asnukuna allin cargasqata katiyukusqa, ichaqa kimsa jornadatañas purimusqaku, chay p'unchawqa utqayllamansi purimuq kasqaku runakunaqa yaqapis kuskan wasapay p'unchawtas chay rumikancha p'ukrumanqa chayanku, chaysi chay chiqaspi ch'aki waylla sumaq uywa mikhunanpaq p'ukru pampapis uywankutaqa michirayunku puriq runakunaqa chaypis samarayunku, kumparayku, quqawninkuta mikhurqanku ima. Chayllapis urqupatamanta irqillaqa samaq runakunataqa waqyaykamun kayhinata: "Yaw k'anakuna karahu utqayllaman puriychik patrunniy imataq hamuspa sipisunkichikman" nispas; puriq runakunaqa irqita waqyankus "Yaw irqi hamuy, quqawta mikhunki" nispas; watikmantas irqiqa waqyamullantaq, kumparayaq runakunapis wati watikmantas wahapayuykunku "Yaw irqicha mamaykipas kawsachkanmi, hamuy willasaykiku" nispas, ichaqa haypankupunis imaymanapi pisi pisimanta irqiq urayamunanpaq, maqt'illuchapis wahaskankuta uyarispaq urayamunchik aslla asllamanta; runakunaqa irqi kay kayllapiña qaqtinchik willayta qallaykunku, imaynatas taytanta suwa runa sipipun, pis pay imanaqtinchik chaypi tiwan chaykunata, uywankunata imas qhawarichinku, chaymantapis willankus mamanpa kunanqama kawsasqanta waqasqanta, ichaqa chay huk purikqa niyapunchik ñuqaqa qakaykin kani nispas, lliw q'alatas willayapunku irqichamanqa, ichapas uynichinanku kama. hinallapis irqichaqa lliwta chay runakunata uyarispas iñipun chiqaq kachkatan, chaymi ñuqaykuqa qamta qispichiq hamuchkayku kunan, chayllapis irqiqa lliw imaymana chay suwa runa rurasqanta, kawsasqanta ima willan: qhawariyechik haqay llamakuna, asnukunaqa runamanta qichusqa kawsayninmi, haqay qaqas ukhupin imaymana kachkan pakasqa: sarakuna, ch'uñukuna, trigukuna, lliw imaymana puriq runakunamanta

ch'utisqan, ichaqa chaypi watarayasqan huk hatun waka sayay allqun, allin hirru cadenawan, hirru takarpupi watasqa kachkan, manapunim imapaqpis p'unchawqa kacharinachu allqutaqa, sapa bala t'uqyallaptinmi chay allqutaqa ñuqa kacharimuni, chay allqun runataqa mikhurqapun; chayllapis runakunaqa tapuykunku:

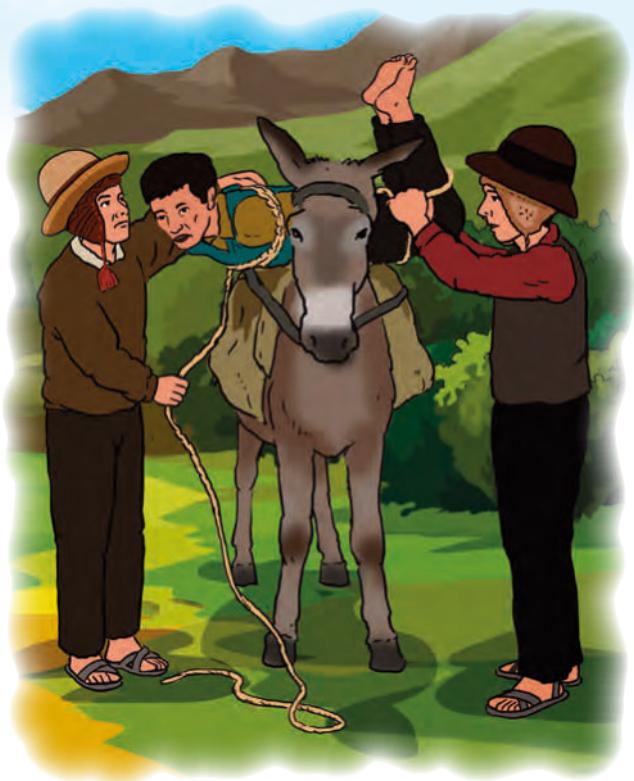
¿Maypitaq kunanri kachkan patrunniykiri? Irqiqa ninsi: ¿Patrunniy? payqa ch'isiyaqmi puñullan, tutataq purin huk hatun mulapi nispas. Ahh ya... kunanqa phaway patrunniykiman willamunki ñuqayku kaypi kasqaykuta, chayllapi puñuchkasaqku, amapuni ima kaptinpas allqutaqa kacharimunkichu, niyunkus.

Runakunaqa huch'uy irqitaqa, astawanpas yuyaykachinkus mamitan waqasqanta, kawsakusqanta chaymi payman pusapusaykiku aylluukiman kutipunki nispa; irqichaqa kusisqas yá nispa chay wayq'u ukhuta chinkaykun; puriqtunaqa niyunsis ichaqa amayá willankichu patrunniykiman tupasqanchiktaqa. Yá nispa irqillaqa phawaylla chinkaykun, qaqamach'ayman chayarquspa patrunnimanqa willanpacha: chaypiqa kimsa k'ana runakuna puñunqaku nispas.

Irqichaqa kusa allintas willan imakunapas rikusqanta chay hatun suwamanqa. Kanmancha yaqapis kuska tutaña yaqaña kanman, hinallapis chay suwaqa mulanman sillarukuspa chay hatun qaqamach'aymanta purikaramun purikkunata suwananpaq, K'ana runakunaqa allintasya puñunankuta allcharqunku huch'uy ch'ukllapiqa ñallapis puñuyunallatañas, ichaqa chay puñuna ukhumansis munayta rumita suk'arusqaku runa puñuqtahinaraq chaytataqsi puñunawan qataykunku chiqaq runakunapis puñuchkanmanhinas; paykunataqsi rumi kancha qhipapis pakakuchkanku.

Chayllamansi hatun suwaqa mulapim sillasqa chayaykamun allillamanta; manasyá mulaq phapatunkuna purisqanqa imatapas uyarichikunchu, hinas chayarun, sillaqarukun mulanmanta, runa

sipinantas urqurququn chay
 hap'iysqas ch'ukllachaman
 haykurqun chayllapis rikurqun
 kimsa k'anakunaq puñuchkasqanta
 hinaspa sipinanwan puñusqankuman
 hayñiman t'uqyachin t'uqqqq
 t'uqqqq t'uqqqq nispa, hinaspataqsi
 runa sipinantaqa rumi kancha
 patachaman churaykukun, chaypis
 haykun cargakuna t'uqsiyta;
 chayllapis chay huk k'ana kasqa
 unay qhipa wata cuartilman riq
 awqa puriq runas, chaysi payqa
 sumaqllawansi kancha qhipanta
 suchurun, makinwantaqsi kancha
 patata maskachkan karawinata,
 chayllapis makin hap'irqun
 chay runa sipiñ karawinataqa,
 hinaspas apaqarun chay kikillawantaqsi suwa runataqa t'uqyachin,
 wakin runa masintaqsi sapa rumi ch'aqilla sipinanku kamallaña
 wañuchiyyta atipanku. Suwaqa kutirimunraqsi carabinan maskaq,
 manasyá tarinñachu, chayqa aswan kallpawansi k'ana runakunaqa
 surriyaguwan waqtaspa, rumich'aqi suwataqa utqayllaman
 wañurqachipunku sipirunkukama kimsantinkumanta.

Hinallamansi paykunaqa allintas chay wañusqataqa p'achantan
 Iliwta ch'utirqapunku hinaspataqsi tultuykachikun tiyachkaqta
 hatun suwataqa. Chaymantaqsi paykunaqa qaqamach'ayman
 puriyta hatariykunku, chayaykuptinkus chiqaqta huk hatun
 yana allqu waka sayayraq kasqa, mikhupakamunraqsi kanikuspa,
 chiqaytas hirru takarpupi allin hirru waskhawan watasqa kachkan,
 irqiqa manasyá kacharimunchu; k'ana runakunaqa chay allqutapis
 rumi ch'akis sipirqapullankutaq.

Chay tutaq irqiqa kusisqas, aswantas willayta kachayapun
Iliw imaymana kawsaykuna patrunninpa huñusqanta; irqiq rimayta
tukuptinsi k'ana runakunaqa maqt'achawan kuska huñuramunku
llapan uywakunata chay kikinpitaqsi cargaykamunku llapan
kawsaykunata atisqankumanhina, paykunawan kuskas irqita
pusayakamunku tutapacha, ichaqa yaqapis tawa pacha paqarñas
kanman, rumi kanchasqa k'asaman llapanku chayraqamunku,
chaypis wañusqata tarinku allin tultusqataña kirupis sinsitaraq
runakunaqa chaypis Iliw p'achanwan p'acharqachipunku: waranta,
chamarranta sapatunta punchunwan imas churarqapunku,
chaymantataqsi sillaykachinku mulanman, mulaqa wasasqas
kasqa chaysi utqallaman hap'irqunku chaypis wañusqata allinta
mulaman sillayachinku ichapas allintas t'iqirqunku sinsi kiruta
pacha qasap tultusqansi kirullanpas sinsi kaq, hinaspataqsi allinta
mulataqa waqtayuspa, suq'ayuspa kacharparipunku. Mulaqa
llaqtan hayñis puririykamun, chay mulaqa ancha allintasya riqsin
suwa runap wasintaqa, mulaqa pacha illariyta llaqta wasiman
chayraqapun, chayaruspataqsi makinwan taqmapakun punkuta:
taq taq nispa, imaynan runapas takakuchkanmanhinaraqsi,
chayllamansi suwa runaq warminga qaparimuy puñusqan wasi
ukhumanta llamk'aq waynankunata: iYaw, yawkuna punkuta
kichamuychik, pichá chayraqamun! nispas kamachikamun, llamk'aq
waynankunaqa punkutas kicharinku; mulaqa haykuyunsi runan
sillatin wasiq patiwan, llamk'aq waynankunaqa mancharisqaraqsi
napaykukunku: "allin p'unchaw kachun papay" nispas, paykuna
puras tapunayukunku: ¿Imamantataq kusisqari kachkan? Nispa
sinsi kiruyuqta qhawaykuspa, patrunninkuqa manasyá rimarinchu;
llamk'aq warmankunapis anchatas kusikunku patrunninku
pacha paqarlla chayaramuchkanmanta, chayllapis huk warmi
llamk'aqnin phawaykun willaq mamakunman: "Mamitay, mamitay
wiraquchan chayraqamuchkanña ancha kusisqalla" nispa; warmiqa
utqayllamansi puñunanmanta sayariramuspas p'itargamun

patio pampaman, chaypi wiraquchataqa qhawaykun chiqaqta asikuchkaqta chaysi warmiqa nin: "Yaw wiraquchaqa ancha kusisqa chayaramusqa, imatacha tarirqakamun" nispas utqaytaraqsi phawaykun. Wiraquchaqa manas rimaripunchu asikuchkallansi, llapallanku mancharikunku, chayallamansi allinta qhawayuptinku wiraquchaqa allin tultusqa wañusqa kapuchkasqa; chayraqsi warminga qaparin "wawwww manachu wañusqa wiraqucha wawwww" nispa sinchitapuni qaparisqa, llamk'aq warmankunapis qasqallantataqsi qaparin, chaytas llaqta runakunaqa uyarisqaku, hinallamansi llapanku willanakunku, chay runakunaqa kampanatas waqtamunku, tanlinyachimunku kusikuymanta, ichaqa raymitas ruranku chay hatun suwa runap wañusqanmanta, chay suwaq warmintaqsi anchata waqaspa runankunallanwan allpa ukhumañ p'ampaykapusqa wañuqtaqa.

K'ana runakunataq maqt'acha pusaykusqa puriyta hatariyapunku lliw imaymana uywakunapi cargayusqa wasinkuman: iskay p'unchaw puriyipi runakunallaqa chiqaytas llaqtaman chayaykunku. Irqichaqa ancha kusisqas, utqaylla llaqtaman haykuruchkaptin mamitanwan tuparqapun, maqt'illuchaqa tukuy wañuq sunquraqsi mimitachanta marq'arikapun, much'ayakapun; hinasyá sayk'usqa puriq runakunaqa chayaykachipunku ayllunkuman maqt'achataqa. Chay pachamantas kakantaqa irqillaqa sinchitapuni munakapusqa; qhipa pachamanqa ichaqa warmichayakapunsi waynaqa, chaypis mamitanwan kuska tiyananpaq pay kikin nikapun tatalikuyqas. Willakuq:

Gerardo Laguna Bustamante
24886695.

Poblador de Comunidad Campesina Originaria Ccollpamayo - Pichigua- Espinar-Cusco

MAKARYUMANTA

Huk hawa llaqtapis huk ayllu tiyasqa, paykunaqa unay watañas huñunakusqaku qhari warmi chaysi wawanku askha ichaq aaskhapuni kasqa, yaqapis kimsachunka iskayniyuq k'apanchaysi kasqaku; qhariqa manasyá llamk'apakunchu, ichaq manasyá tariqchu, sapa p'unchawsi purin llamk'ana maskaq manapunisyá tariqchu, maynin kutikunallas tarin chay llamk'apakusqanqa manasyá imapaqpis aypanchu, chaysi warmiqa t'aqsapakuyta yachan, chaysi warmiqa t'aqsapakuspalla wasin wasinta puriq chay llaqta tiyasqankupi. Warmip llamk'apakusqanpas manapunisa ni mikhuna wayk'unapaqpis ayparinchu; paykunaqa huk hatun mankapis kimsachunka iskayniyuq runapaqqa wayk'uqku manasyá

qaraqtin pachaqa aypaqchu llapan wawakunaman mikhunaqa, tayta mamaqa mankallatañas llaqwapakuqku mana mikhuna taripariktin, chaysi paykunaqa mikhunallankupaq llamk'apakuqku, p'achankuqa qunqasqas mana qullqi kanchu ni aypanchu rantikunankupaq. Sapa p'unchawsi llank'apakunanku imapipis, manataq huk p'unchaw llank'ankuchu chayqa manasyá mikhunankupaq kanchu, chaysi ñisu tullullaña tayta Makaryuqa kaqlataq warminpas, payqa aswanpis imaynapipas chay wasikuna t'aqsapakusqanpis ima mikhunallatas qarayunkuraqsi chaysi yaqapis kurkullanpis kaq, qharinqa manasyá allintachu mikhun chaysi ancha tullullaña puriq. Hindallas puriykuchkanku unay p'unchawkunaña, chayllapis qhariqa warminta nin:

"Huk pavutan mikhuya munachkani, huk pavuta ichaqa ñuqa sapallay mikhuya munachkani, chaytan anchatapuni antojachkani" nispa Tayta Makaryuqa.

Warmiqa sapa p'unchawllas t'aqsapakuq purikuchkan, chayllapis qunqylla chayan huk hatun granja pavukuna uywasaq wasiman chayan t'aqsapakuq, ichaqa askha waranqa waranqa pavukunas kasqa, chayllapis warmiqa patio ukhumañ haykuykun chayllamansi pavukuna purichkanku haykumunkutaq lluqsinkutaq chay wasi kancha ukhumañ, chayllapis chay wasiyuq warmiqa p'achata chugamun askhata warmip t'aqsananpaq, pavukunaqa p'acha p'achamanraqsi wichamuchkanku, chayllapis warmiqa yuyayninman chayarqamun qharinpa munapakusqanta.

"Qhariyqa huk pawuta sapallay mikhuya nispataq ñichkarqan" chayllapis warmiqa yuyaycharukun huk pavu p'acha chawpipi q'ipicharqunanpaq, hinallapis hap'in pikkkw nispa pavutaqa p'achawan kuskata k'uyurparin, unay chikan pachachallamantas q'ipichasqan p'achataqa q'ipiyakapun wasinpi t'aqsamananpaq; wasiyuq warmiqa ancha allintas kacharparipun warmitaqa, phaway mamay t'aqsaranpuway nispa, chay wasiyuq

warmiqa mikhunachatas mikhuykachin, qullqichatapas quykapunsi. Hinasyá, warmiqa hatun q'ipiyuqsi wasinman chayankun, chaypis q'ipirparikun, chayllamansi tayta Makaryuqa lluqsirqamun warminwan tupaq, payqa ninsis "kayqa pavutam mikhuyta munani ninkitaq kayqa, kayqa kunanqa mikhuy" nispas hawhatan, chaypisyá willan imaynatas pavuta apamusqa chayta, qhariqa kusisqa iyá! Sullpay, ñuqallam ichaqa mikhuyta munachkani" nispas; warmiqa nin, "arí qamllan mikhunki, qanllapaqmi apamurkani" nispa, kutichin; chaysi qhari warmi pavup phurunta q'uñi yakuwan lluch'urparinku, warmiqa allinta kachincharuspas uchuwan llut'i yuspas nin Makaryutaqa.

"Kunanqa phaway nina wasiman aparqukuy". Makaryuqa kusiqa apan pavuta kankamunanpaq, chaymantataqsi pavu kanka marq'aykusqa qhariqa ñantakama hatariyun, ichaqa umanpis yuyaychakuchkan sapallan mikhumunanpaq, chaysi llaqtaq karu hawanman pavu kankallan apaykusqa hatariyun, mana pimanpas mikhunanta phasmiyta ni qichuchikuyta munaspas, ichaqa manas ni wawankunawanpas phasminakuyta huk chikallantapis munasqachu sapallanpunis mikhuyta munachkan. Chayllapis ichaqa llaqta patanta lluqsirqusqan, chayllamansi taytaycha Makaryumanqa rikhurirkun, payqa pavun marq'aykusqas richkan utqayllaman, chayllamansi taytachaqa rimapayaykun:

"Makaryus" nispas; payqa kutirinsi.

"Señor" nillantaqsi qhawaykun, taytachaqa ninsis.

"Pawu kankaykita phasmiykuway" nispas, runaqa taytachataqa kutirispas nin:

Manan Señor ñuqaqa quykimanchu pavu kankaytaqa ñuqallapaqmi; qamqa lliw imaymanayuqman munayniyuqma kanki, qanqa hayk'a pavu kankatacha mikhukuwaqpis munayniykiwanga. Nispas, taytachaqa nin "ari ñuqaqmi kay allpa, yaku, urqukuna, sach'akuna, phuyukuna, lliw imapas, chay mikhunaykita

phasmiwanki chayqa, ñuqa llapanpa kay kaqniy kunata phasmisayki", nispas; manapunim Señor nispas tayta Makaryuqa nin, qamqa Señor munayniyuqmi kanki chayqa maytachá munayniykiwan pavuta kankataqa mikhunki, nispas k'umuyullansi; manapuni Señor ñuqallam mikhumusaq ninsis, hinallamansi taytachaqa pasapullan. Hinaspasyá watikmanta puriyta hatariyullantaq, ichaq a ñas karutaña puriykuchkan chayllamansi huk munay kimraychata purisqanpi Makaryumanqa saqra rikhurin, hinaspas saqraqa rimapayan "Makaryu" nispa; chay saqraqa askha qullqi q'ipiyusqas, quri apaykusqas kustalpi, saqraqa ninsi "pavu kankaykita kunanqa phasmiway, ñuqaqa kay qurita qullqita qusqayki" nispas, hayk'atan munankihina; Makaryuqa ninsi "Hatariy ñanniy manta supay saqra, phaway supay wasiman puriy aswanpas" nispas; kutirillantaqsi phaway hayk'a pawutapis mikhumuy chay askha qullqiykiwan qurikiwan, manam qammanqa quykimanchu; ñuqallam kaytaqa mikhusaq nispas nin saqrataqa, chayqa q'asuspas supayninman qatirparin saqrataqa; chaysi saqra waqrán p'akisqa pasapun; hinallamansi aswan karutañas puriykuchkan, huk munay q'achu pampatañas puriykuchkan chayllapis wañuy rikhurirqun Makaryumanqa, wañuyqa ninsi.

"Yaw Makaryu pawu kankaykita phasmiykuway" nispas nin, hinaspas chikan mancharisqa qhawaykun wañuytaqa, chay wañuyqa kasqa pasaq tullullañasya, yaqapas tulluman qara ch'utiyusqas, ñisu khuyayllañas, yaqapis, runa saruq hinallañasyá, chayllapis Makaryuqa khuyapayaykun wañuytaqa, ichaq carajo hinatapisyá phasmiykuchkayki ñuqahina tulluma kachkanki nispa, Makaryuqa ari niy kun wañuytaqa pavu kanka phasminakunankupaq, hinasyá iskayninku chayankupuni Makaryu mikhunan chiqasman, chaypis iskaynillanku Makaryu wañuypiwan mikhuykunku, wañuyqa ninsis: sullpay Makaryu kunanqa mikhuykusaqcha nispas kusirikun, ancha sumaqtaraqsiyá mikhurunku iskaynин khumpakunaqa, sullpay Makaryu ninsi wañuyqa, kunanqa sumaqtataq mikhuykachiwanki

chayqa ñuqam qusayki huk hatun yachayta, ichaqa uyariway qamllapaqmi kanqa kay yachayqa nispas; Makaryuqa tapuykunsi éiman wañuy kanman?, imapunin wañuy kanman chay chikan yachayta quyanaykipaqri nispas, wañuyqa ninsis, ichaqa qamllapaqmi kanan manam pipas yachananchu, chaymi kunan simiykita wañuchinayki nispas nin wañuyqa. Makaryuqa kusi sunquraqsi yaqapas suyachkan wañuy rimananta, chayllamansi wañuyqa allin kunkanwan nin:

"Kunan p'unchawmantan qam hampiq kapunki, llapan unquq runakunatam kay lliw tiqsi muyu suyupi hampiq kapunki, mayta rinki hampinki, ichaqa chaypaqmi huk allichayta hunt'anayki kanka, unquqpa wasinman chayanki, chayqa haykunkin mayqin wasipicha puñunapi wikch'urayachkan unquq chayman hawapiqa manam qhawanaykichu, chaypin ñuqa sut'i unquqpa puñunan umanpi sayasasaq, chayqa hampinki hin spa qhaliyanqa, sichus ñuqa hayt'anapi sayasasaq chayqa amañam churakunkiñachu hampiq chayqa wañukapunqan. Chaysi wañuyqa puñunanchik umanchikpi kachkan chayqa manasyá wañunchikmanchu, ichaqa hayt'anapi kachkan chayqa wañullankiñas".

Hinasyá paykunaqa kutiriyapunku sapa sapallanku wasinkuman, wañuyqa qunqayllas chinkarqapun, Makaryutaqsi wasiman kutinpuchkan tukuy hampiq runan kunanqa, chayllamansi utqayman kutimuchkaptin ñan purisqanpim, ichaqa llaqtam patanmanñas haykurqamuchkan chayllapis askha runakuna waqarayachkasqaku hatun huñupi, Makaryuqa tukuy kimraykunaman qhawarikuspas tapuykun runakunataqa "iman kaypi kachkan" nispas, runakunaqa kutichinsi waqaykukuspa "aylluy masiykuy mana allinchu" nispa, akakaw, ékunan payri maypitak kachkan? Haku pusawaychik ñuqaqa hampiqmi kani ninsi llapallan runakunataqa, hinasyá, runakunaqa pusayukukun hampiqtaqa, payqa purichkallansi chay unquq wasinkama, Makaryuqa tapuyunsi éIchaqa maypitaq kachkan

unquqri? nispas, haykuykunsi unquqpa puñunan wasiman, chaypi unquqqa puñunapi kumparayachkasqa, chayllamansi Makaryuqa qhawarin unquq puñunan umanta, chaypis wañuyqa allin hayñillas sayachkasqa, chay wañuytaqa sapan Makaryullas rikuchkan manasyá wakin runakunaqa rikunkuchu, chaysi ancha chiqaqwan nisqa chay unquqpa ayllumasinkunata, ari hampiyta atisaqmi nispas.

Makaryuqa imaymanachakunatas mañan unqusqa hampinanpaq, ichaqa Makaryuqa yachanñas chay unquqpa kawsananta, hinasya hampirparin chay runataqa; hinallapis hatariyapun wasinman ichaqa ñampiqa purisqanpi chunka runakuta hinañas hampirqusqa, chaysi payqa achkha qullqiyuqña ayllunman chayaykapun. Ichaqa chanin hatun takyasqa hampiqsi kutiyapun, chaymantapachas payqa allin takyasqa hampiq kayapun, Makaryuqa ancha allintasyá yachan unqusqa runakunaq kawsananta, wañunanta allintañas yachan, imaraykuchus wañuywan wiñaypaq tratutasyá ruwanku, chayraykupi payqa allin yachay hampiqsiyá tukuy lliw llaqtapi. Makaryuqa hinasyá hampipakuspa aswanpis allin qullqiyuq yaqapis qhapaq runa tukuykapun, manasyá chaymantaqa ni wawankunapis ima llakipipis tiyankuñachu, payqa watan watanñas hampipakuspalla puriq, lliw llaqtanpi, wak llaqtakunapipis

allin riqsisqallañasyá; chayllapis llaqta umalliq misti runap warmin unquykapusqa, chaysi chay misti runaqa rimaqta uyarisqa huk allin hampiq kasqanta huk waq hawa llaqtachapi, manasyá hampiyta atinkuñachu hampi kamayuq wasikunapipis; chaysi llaqta umalliq misti runaqa kamachin llamk'aq runanta chay hampiq runata maskamunankupaq, chay runakunaqa allin tawa silla kawallukunapis hatariyunku hampiq maskaq, karutañas puriykuchkanku chayllapis tapuparikunku ñanpi puriq runakunawan, paykunaqa ancha allintas riqsinku hampiqtaqa, ichaqa ninkus chay runaqa allin hampiqmi nispas, chaysi qhawarichinku chay wichay llaqtachata, chiqaytas Makaryutaqa tarirkunkus llaqta umalliq mistip runakunaqa, chaypisyá willanku hatun llaqtaq umalliqpa warminmi mana allinchu, qam chayta hampiruwakchu nispas; Makaryuqa riki atiymanmi nispas kutichin, ichaqa hampinatapuni munaqtikichisqa qhawanaypuni ninsi runakunataqa, paykunaqa hampiqtaqa ninsi chayqa haku risun riki, yá nispas Makaryuqa nin; hinasyá hampiq runapaqqa huk allin silla kawallutas apasqaku chaypis sillayachimunku Makaryullataqa. Chayaykachinkus mistiq asinranmanqa, mistiq ari ñuqam kani nispas; mistiq ari ninsin hayk'a mañakusqaykitam pagasayki, ima munasqaykitapas ichaqa warma yanayta hampirqapuyaptiykiqa? nispas; hampiq runaqa ninsis, manan ichaqa rimasunmaraqchu, aswanpas qhawasaqraq unquqta, chayraqmi rimasunman qullqimantaqa nispas; mistiq ari ninsis hayk'atan munanki, imakunatan munanki chayta ñuqaqa haywapullasqaykim, aswanpis ñuqa warmiyta alliyananta munani nispas; hampiqqa ya nispas nin; chaysi chay mistiq ari pusayun ukhu asinra wasinman, chaysi huk wasiman maypichá unquq kachkan chayman; Makaryuqa haykuyunsi chay wasiman chayqa ñas wañuytaqa rikurqunñam allin hayñi sayasaqta unquq puñunan umanpi, Makaryuqa qhawaykunsi warmita ichaqa yá hampiymanmi wiraqucha nispas nin ichapas kunanqa rimasunmanmi hayk'atan

cobraykiman chayta nispas wiraquchataqa nin, mistiqa tapuykunsi
čHayk'atapunitaq cobrawankiri? nispas; Makaryuqa ninsis yá
kunanri čhayk'atataq cobraykimanri? nispas, ichaqa kanmancha
riki kuskanmanta ima hayk'a kaqniykitapas, ninsis; mistiqa allinta
runata qhawaykuspas yá nispas nin.

Chay mistiqa huk hatun llaqtapiq umalliqsi kasqa, chaysi
haciendayuq, achkha quillqiyuq, chala llaqtapipas hatunsi wasinqa,
achkhas uywankunapis, lliw imapas kaqniyuq kaq chay llaqtapiqa.
Mistiqa añiy ninsisy, chaypis huk raphita hap'inku chaypis
qillqanku llapallan kaqnin kasqanta: payqa willansi hampiqmanqa
tawa asinran kachkan, iskay wasin kachkan, huk chalapi chay
huktaq qhiswa qillqapi kachkan, kimsa pachak uwiha, pachak
pakucha, tawa chunka kawallu, chunka asnu, yaqapis pachak
wallpan kachkan. Paykunaqa ancha allintasya tratuta ruranku,
chay qhipantataqsi hampiyta warmita qallaykun, imaymanachatas
qura hampichakunata mañakun chay hampikunawansi lliwta
warmitaqa hawirparin, chaytataq apayakapun pay, karu karuman
wikch'unanpaq; chapisya tukurqun hampiytaqa, mistiqa kusisqas
pagaykapun llapanta rimasqankumanhina hampiq runamanqa.
Hinasyá Makaryuqa wasinman hatariyapun allin imaymana
kaqniyuq, ichaqa sinchi qhapaq runasya kutiyapun. Wawankunapis
manas yarkaymanta wañunkuñachu, ancha allinñasyá kapunku,
hatun llaqtakunapis tiyapunku. Ichaqa payqa hampipakuspallas
purin watan watan lliw tukuy llaqtakunata runakunaqa allintañasyá
riqsinku ancha allin hampiq runa kasqanta.

Hina purisqallanpis Makaryumanqa watikta wañuy
rikhuripullantaq, wañuyqa ninsi "Makaryu kunanqa achkhan
quillqiyki, aswanpas kunaqa risunchik puragatoriota" nispas
nin, Makaryuqa ninsis "ñuqari riyta atiymanchu purgatoriota,
manachuhina riyta atiymanchu" nispas kutichin; wañuyqa ninsi
ichaqa amam llakikuychu, ñuqawanmi rinki, ñuqam apasqayki

purgatorioman nispas, payqa ninsis imaynatataq apawankiman
 purgatoriomanri nispas nin; hinallapisya khunpakunaqa
 puñuykapunku. Wañuyqa chinkarirapunsi, Makaryutaq chayllapis
 puñurapun hinaspas musquyninpihina hina purgatoriopi
 rikhurirqun, chaypis tupan wañuywan watiqmanta, chaypis
 kachkan wila yawrayqa, waranqaq waranqanpi ñisu achkhapunis
 llapa lliw runakunaq vilansi chaypi k'anchaykuchkan, wakinkuna
 chayraq qallarichkan k'anchayta, wakinkunataqsi kuskanpiña,
 hukkunataqsi yaqapis tukuyakapuchkanña rawrayta, wakinkunaqa
 yanqallaña yawrapayukuchkan. Chay 'purgatorioqa' lliw
 hanaqpacha angelkunaq wasinsiyá; chaypis purichkanku iskayninku,
 chayllapis wañuyqa Makaryutaqa nin hamuy nispa, Makaryuqa
 ninsi wañuytaqa éñuqap velayri mayqantaq kanman? Nispas nin,
 wañuyqa purisqanpim qhawaykachin Makaryutaqa "ankiymi wilayki"
 nispas, chay vilaqa huch'yllañas
 kasqa, hinaspas Makaryuqa
 wañuytaqa nin, chaytaq ñuqap
 wilay chayqa t'ikrarapuway
 kay huk hatun willawan nispas,
 wañuyqa ninsis manan atiymanchu
 chaytaqa nispa; Makaryuqa
 watikmantas mañayukun
 wañuytaqa khunpaytaq kanki
 chayqa chay hatun vilawan
 tikrarapuway nispas, wañuyqa
 ninsi manam ñuqaqa chay
 ruraytaqa atiymanchu, ichaq
 kaypiqa kan huk ch'ulla runallan
 chay ruwaq, aswanpas ñuqaqa
 velata phukuyta atiymanmi
 nispas, kunan munaptiykiqa huk
 wilata phukurusaq ninsi, wañuyqa

qhawayachinchik huk hatun wilata, kay wilata rikuchkankichu,
kaymi chay llaqta umalliq wiraquchap churinpa velan, kunan
phukurusaq chay mistip wawan wañurqapun ninsis; manasyá
Makaryuqa iñinchu, yanqan q'utuwachkanki nispas nin wañuytaqa.

Chayllapis wañuyqa chiqaqtapuni chay hatun pisi niray
k'anchachkaq wilata phukurqun, chayllapis Makaryuqa
puñusqanmanta rikch'arin. Hinaspas llaqtata lluqsin Makaryuqa,
chaypis chiqaqta lliw llaqta runa rimachkasqaku llaqata umalliq
mistip churin wañurqapusqanta, chayraqsi payqa niykukun aha
chiqaqtapunin wañuyqa rimasqa, chayraqsi chiqaqta iñin wañuyqa
rimasqantaqa.

Chayhinatasya hanaq pachapiqa llapa runakunaq velan
k'anchachkan, wañuq phukupun chayqa kay pachapis runaqa
wañupunchik, ichapas wañuq purisqanpi rank'akun hanaq pachapi
chayqa askha wilap k'anchaytasya sipirqapun, chayqa kay
pachapi huk hatun llakiwansiyá runakuna qatiyachikapunku.
Hinas 'purgatorio' nisqapi lliw runap k'anchaq ninan kan, may
runakunachá millayman t'ikrakapunku chayqa nina k'anchayninqa
manasyá rawrayta atinchu, kay pachapitaqsi runaqa khuyayta
ñak'arichkan.

Willakuq:

Gerardo Laguna Bustamante

24886695.

Poblador de Comunidad Campesina Originaria Ccollpamayo

Pichigua- Espinar-Cusco

Wayramanta, chikchimanta qasamantawan

(Ñawpa willakuy)

Nawpa unay watakunas huk ayllupi qusawakcha warmi kimsantin churinkunantin tiyaq kasqa, chay pachakunaqa manas allin watakunachu kaq muchuy watakunas kaq kasqa, hinas yarqaywan kawsaq kasqaku, tarpuy killamanña chayachkaptinku warmiqa churinkunata huñuykuspa kamachin purun urqupi chakra chakmamunankupaq, imaymana kawsaykuna tarpumunankupaq. Hinapan waynakunap manka kinuwamanta mikhunata apaykachin chakapi churinkuna mikhunanpaq, churikunaqa chakmaq rinankumanta pukllaspas chisiyaykapusqaku mamanpa mikhuna apachisqantapas mikhurqapusqaku ima. Wasiman kutimuspataq mamanta ninku:

-iMamay! chakrataqa ñam chakmarqamuykuña imaymana kawsay tarpumunanchikpaq, hinaspam sapanka waykunaqa puñuna wasinkuman samaq ripunku-; chiqaqtam mamanchikta q'uturqunchik nispa.

Tarpuy killaña chayamuptin,
qusawakcha mamaqa achka
kutama muhuta churinkuna
chakrapi tarpumunankupaq
qun, kuskan p'unchaw
mikhunankupaqpas qañiwa
hamk'atas q'ipichapusqa.

Waynachakunaqa, manam
kunan kutipas ima chakratapas
rurasqakuchu, paykunaqa
wakmantas pukllayllaman

qukusqaku, papa muhuwanpas warak'awan warak'anakuspam tukupusqaku, qañiwa hank'ankutapas mikhurqapusqakum.

Inti yaykuyañam wasinkuman chayasqaku, hinaspmamankuta wakmanta llullaykunku, imamay! hatun chakratam tarpurqamuyku manam ch'ulla muhullapas puchumuwankuchu; nispa mamankuta qutuykunku. Qusawakcha warmiqa kusirqukunsi churinkuna chakra llamk'amusqankumanta, ñawpaq watakunaqa sapan qusawakcha warmillas khuyayta imaymanata kallpachakuspa chakranta llamk'aq.

Hallmay killaña chayamuptin, qusawakcha mamaqa wakmanta kimsantin churinkunata huñullantaq chakraman hallmaq rinapaq. Qilla waynakunaqa mancharisqas uyankuta qhawaykunakunku imanaptinchus mamanku paykunan chakraman riyta munaptin, paykunaqa manam munarqankuchu maman paykunawan chakrapi llamk'aq rinantaqa, rinmanhinaqa waynakunap llullantachá hap'inman, hinam paykunaqa mamankuta imaymanata ninku wasipi qhipachinankupaq.

Kimsantin waynakunalla wasimanta chakraman sapa kuti hina pukllakuspa, takikuspa puririnku. Manayá ch'ulla papa yurallapas kanchu hallmanankupaq. Hinaspas ch'isiyaykuyañam sapa kutitañam chayanku, mamankuta kimsa kutitañam llullakuspa:

-iAncha munasqa mamay! Ñuqanchikpa chakranchikqa ancha sumaqmi kachkan, ayllunchik pachapi, manam piqpa chakranpas ñuqanchikpa hinaqa kanchu, ñuqanchikpa chakrallanchikmi ancha munayta t'ikaykuchkan- nispa; kasqallantataq iskay ñiqi hallmaypipas llullakullankutaq, paya mamankuta sinchita kusichinku.

Ñam p'unchawmanta p'unchaw imaymana kawsayninku tukurqakapuptin mamaqa yuyayukun, "churiykunap chakra llamk'asqanta rirqusaq, huk chhikan papa haspiq wayk'ukunaykupaq"; hinam nin - iwawaykuna! manañam kapunchu kawsayninchik chakra papatam papa hasp'iq rirqusaq, ēimaynatam chakranchikta tarirquymen? Waynakunaqa iras! nispas mancharikunku, hinaspa paykunaqa wakmanta llullakullankutaq.

*iMamitay! Chakranchisqa uqhu pampa qayllanpim kachkan,
ñuqanchikpa chakranchikhinaqa manam piqpa chakranpas kanchu.*

Qusawakcha mamaqa kusisqa chakra pataman puririn, ña chakra pataman chayaptin chiqaqtapuni munay chakrata tarin, hinaspas kusisqa papa hasp'iyta qallarin, chaypi hasp'ichkaptinmi chiqaq chakrayuq millay phiña qhari runa chimpaykun, hinata tapun.

-iYaw payalacha! ēimanaptinmi papa chakrayta hasp'ichkanki? - chukchanmanta hap'ispa saqmaspa p'anaspia ima.

Khuyay payachaqa waqaspa amachakun, -kay chakrataqa kimsantin churiykunam llamk'anku- nispa, chay millay qhariqa yuyarichinsi:

-iQilla suwa churiykikuna! ayllunchikkunap kawsaynintaqa manam yupaychankuchu, manam ima chakratapas llamk'ankuchu. Sapa kuti hamuptinku, kimsantin churiykikunaqa pukllaykapullankupunim, hinaqa mana ima chakraykipas kanchu-nispa chukchamanta hap'ispa kayman haqayman chuqaykun.

Qusawakcha warmiqa khuyayta waqaspa wasinman kutipun, ña chayaptintaq kimsantin churinkunata ch'ullamanta ch'ulla suq'ayta qallarin llullakusqankumanta.

Churinkunata sinchita suq'achkaptin, kuraq churinpap chukchanta t'irarqapun, chawpi churinpataqa huk chakinta p'akirparin, chanaku churinpataqa ñawinta t'uqyarqachipullantaq, churinkunata manam chayllatachu ruran, mikhunatapas manam qullantaqchu, p'unchaw p'unchaw yarqaymanta ñak'arichin.

Manaña phiñakuynin kapuptin, qusawakcha mamaqa, churinkunatam, suq'asqanmanta mana mikhuna qarasqanmanta ima khuyapayan, mana ima kawsaypas wayk'ukunanpaq kaptin paypa kurkunmanta aychata ñak'akuspan waykun churinkunaman mikhuchinanpap, qusawakcha warmiqa, pisi p'unchawllapi yawarnin tukukapuptin khuyayta wañukapun. Pisi p'unchawkuna qhipamantam waynakunaqa maman maqaq runata machkayta qallarinku, tarirquspataqmamaqayta qallarinku, khuyayta ñak'arichinku mamanku maqasqanmanta, wañukapusqanmanta.

Huk pacha, mamanpa wañukapusqan qhipamanta, chay millay runa ñak'arichisqankumanta; kuraq wayna sullk'a wawqinkunata nin.

Ñuqam kasaq Wayra, qam chawpi wawqiy Chikchi kanki, qantaqmi sullk'a wawqiy Qasa kanki. Kay nisqanmantam sapanka waynakuna huk ñanta hap'ispa puririnku; chawpi p'unchawmanta inti yaykunankama wayra sinchita wayrayta qallarin hinallataq inti yaykuymanta kuskan tutakama chikchi sinchita chikchiyku chaymanatapas kuskan tutamanta pacha paqariykama qasa sinchita qasaykullantaq, manam kayhina wayrata, kkayhina chikchita kayhina qasata pipas riqsirqanchu.

Chaymi ninku wayraqa kuraq churi, chaymi chukchanwan wayrata phawachin. Chikchitaq mana chakiyuq churi, urmaspa urmaspa puriq imaymana q'asuq, hinallataq qasaqa mana ñawiyuq churi, mana rikuspa puriq imaymana saruq, wañuchiq.

Chaymi ñawpa taytanchikkuna ninku, chay p'unchawmanta pacham wayra, chikchi, qasa ima rikhurimun, ñawpa pachakunapiqa manam kaykunaqa karqanchu nispa. Chaymantapas kunan ukhukunakaman lliw chay wayra, chikchi, qasa kawsaykunata mana kaq killankunapiñachu wañuchichkan.

Qillqaq: Lic. Arturo Anccori Ramos
IE N°.
Provincia Melgar- Ayaviri- Puno

Qusawakcha= viuda
Llulla= mentir
Q'utu= engaño
Hasp'iy= escarbar

Waynamantawan atuqmantawan

ÑAWPA WILLAKUY

Nawpaq watakunaqa, maytapas chakillapim llamapi q'ipiyuq purina karqan. Manam awtupas imapas karqanchu, kunanqa munaymá, awtupas, mutupas wisikilitallapas utqay purirqunapaq kan.

Ninku, ñawpa watakunam huk llaqtapi tiyarqan, llaqtan llaqtan puriq waynacha, chay waynachaqa utqayllatas may llaqtatapas puriq mana ima sasachakuynillayuq, watanqa kanmanchá chunka isqunniuyq hinalla, rakhu kurkuyuq sumaq karay wayna, payqa purirqan llaqta umalliqpa kamachinpi, imaymana willakuykuna apaq hinallataq wak llaqtakunamanta imaymana willakuykunata apamullantaq.

Huk p'unchaw, llaqta umalliq chay waynaq wasinta rin hinaspa kamachin, puka llaqtamanta yuraq llaqtaman willakuy apananpaq. Hinas waynachaqa utqayllata q'ipicharqekun ch'ullunwan churarqekun, punchullantapas sumaqta k'uyurqun, hinaspa waynaqa puririn ñanpi mikhunanpataq huk wayaqapi sara hamk'ata, qañiwa hak'uta ima apayukun.

Inti lluqsimuymanta chawpi p'unchawkamas pampanta wayq'unta, q'asanta, mayu mayunta ima purichkan, ña huk apachitaman chayananpaqña hatun qqa pataman wicherquspa samananpaq tiyaykun, kuka ch'uspanta hurqurquspa hatuchaq kimsa kuka raphita k'inturqun, hatun Apukunaman phukurparinanpaq mana ima wak'akunapas, sasachakuykunapas purinanpi rikhurinanpaq, chay llaqtaman chayarquspa utqaylla kutirqamunanpaq.

Apukunaman mink'arukusqanmanta, waynaqa qqa patamanta uraykuspa

huk rumichatas hugarirqun, chayta apayukuspa puririllantaq hatun apachitaman chayaspa rumi suqyataman churananpaq (chay rumichapin sayk'uynta, llakikuyninta ima saqirparin) hinam suqya k'uchupiqa huk atuq inti yaykuy qhawachkaq tiyachkaq kasqa (yaw ima munay antawara nispachá qhawachkanman karqan).

Waynaqa, chay atuq rikurqusqanta hap'iytas munan, hinaspas yuyarin awichanpa imaymana uywakunamanta willakuyninkunata. Ñanpi atuqwan tupayqa manam allinchu, chay uywata ñanpi rikunchik hinaqa ima sasachakuypas llakipas kanmanmi. Hinam warak'anta hap'ispa atuqtaqa rumiwan phakapi warak'arqun, hinas atuqqa nanaymanta khuyayta hank'aspa, waqakuspa chinkaripun

Waynataq ñanñinta ripullantaq. Ch'isiyakuytañas yana phuyu tutayaykun ñapis paraq. Huaynaqa chayta rikurquspa utqayta puriyta gallarin manaraq tutayarquchkaptin ima wasillamanpas chayarqunanpaq.

Huk wayq'uman chayarquchkaptinsi, q'illu pullirayuq, wi'kuña phulluyuq kinraypi sumpiruyuq p'iti sintura sipas millwata puchkakuspa, ñawpaqninpi rikhurin, waynachaqa mancha-manchallas p'inqakuspa sipasman tariparqun, hinaspas rimapayan:

-¿Imaynallam kachkanki panay? ¿maytam richkanki? ¿Qullana llaqtallamantaqchu purichkanki? Nuqa Qullana llaqtamanmi richkani imaymana willakuykuna saqiq. ¿Hayk'aqpas manachu tuparqanchik?

Icha riqsinakunchikchu.

-Panchallapim qampa umaykiqa. Qamqa Antukap churinmi kachkanki riki. Irqichakunallaraq kachkaptinchik paka-pakakuytam pukllaq kanchik ¿manañachu yuyapunki? Wasipi ñuqataqa Chanaka nispan sutichawarqanku-, sipasqa nispa kutichin.

Waynachaqa, -Manam Panchitawanqa rikunakuykuñachu,
maypichá kapun, llamk'ay qallarisqaymanta pacha manam
yuyaniñachu- nispa waynaqa kutichin.

Rimaspa chansakuspa imaymana irqi pukllayninkunata yuyarispa
ñanninta purichkanku tampuman chayanankupaq, purispa purispa
manam tukukunchu ñanninku tutayarqapuchkanñas.

Sipasqa munay ch'aska kapuli ñawichas, asikuq, chansakuq, sumaq
kunkanwan rimaspa asichikuq imas.

-iMunasqay turay! -unaymanta sipasqa nin - manachusuna
allinchu kachkan puriyninchik, aswan kaykunallapiñachu puñusunman.
Waynaqa chayta uyarispa kusirqukunsi, makichantaraqsi
qhaqurqukun, utqaytaraqsi.

iAyaw! nin, sunqun ukhupiqa kay sumaq sipaswan puñukusaq,
much'arqukusaq, masachakusaq, nispa nichkan.

Waynaqa utqayta punchuntas paskaspa pampaman mast'aykun,
mikhuna apakusqantapas hurqurquspa manaykachin, sipasqa nin
- sulpay, aswan kukachaykita hallpaykunaypaq quriway. Waynaqa
utqayta makinwan hurqurquspa kukata quykun, umanpi ichaqa
yuyayukuchkan.

-Ima munaytachá puñusaq masachakusaq ima kay p'iti sintura
sipaswanqa, kay tutataqa hayk'aqpas manachá qunqasaqchu.

Hinaspas punchu patapi siriykuspa kuskalla puñuykunku q'uñi
paqarinankupaq. Waynataqa manas puñupas hap'inchu, makinwan
sipaspa q'ala phakanta llamk'aykuchkaptin -iHananay! iHananay!
iAmapuni nanaq phakaytaqa llamiykuwankichu!- sipasqa nin.

iCh'aska ñawi p'iti sintura sipascha! iImanaptintaq sumaq
phakachaykitari mana munankichu llamiykuñayta? iImanasunkitaq?
Waynaqa, wakmanta sipaspa phakachanta llamkhuykullantaq.

iHananay! iHananay! Chay phakachaymi sinchita
nanachkawan iManachu yuyanki warak'aykita hapispa rumiwan
warak'arquwasqaykita?

Waynap kurkunqa iras! ninsi
-ichansakuchkankichá! Manam
hayk'aqpas warak'aykichu,
waq'achu kayman chaytaq
warak'aykimanri- nispa nin.

-iKuskan p'unchawta
apachita patapitaq rumiwan
warak'arquchkawankiqá!
émanachu yuyanki?

Waynaqa chhikaraq yuyarin
atuq warak'arqusqanta,
chaymantapas awichanpa willakuyninta runaman tukuspa millay
wak'akuna taripakuqkunamanta, hinan waynachataqa mancharikuy
hap'in, chukchanpas qipu kichkahinaraqsi sayarin, akllu aklluta
rimaspa qallunraqsi watakun.

Qa qa qa éQanchu atuq kachkanki? nispas nin.

Hinas waynap marqayninpi sipasqa chiqaq atuqman kutirqapun,
kay chhikachachaq kiruntapas rikhuchin ñapis kanirquqlaña.

Waynaqa, sinchi mancharisqa, phawayta qallarin, hina ch'ampik
tutapi michk'an michk'anraq may atisqanman chinkaripun.

Yachachikuynin: manam, mana riqsisqa runawanqa utqaylla
imatapas ruranachu. Llaki apamuq uywakunataqa manam
rimapayanachu mana ima llakipas sasachakuypas qatinawanchikpaq.
Ñanñintaqa manam tuta tuta purinachu, hina kaptinqa takikuspa
khuyukuspa purina, chhikataq millay wak'akuna nunaykita
suwasunkiman.

Qillqaq: Lic. Arturo Ancori Ramos

Ayaviri- Puno

Suqya: montón de piedras, escarpado.

Chansa: broma.

Kunkanwan: su voz.

iIyaw!: sí

Waq'a: loco.

Akllu: tartamudo.

Aqha haywapakuq sipasmanta

HUK T'AQQA

Pichiwa ayllupis huk sipas munaysapa, supay chinkakuq kasqa,
chay sipassi, mana turankunata, tayta mamanta kasuspa
llut'an llut'anta purikusqa, hinaspas mana allin mach'aq, uywakuna
suwakuq runapata wiqsayarqukusqa, chaysi taytamamanqa
phiñakuspa, sunqu nanaywan p'inqaypi ususin rikukuptin
wasinkumanta qarqupusqaku.

Huk ch'inniq wasimansi sipasqa qulla wawachantin taytan
qarquptin astarukusqa, chaypis kutiriy unquy hap'irkuptim mana pi
runaman willakuspa unqukusqa, sipasqa lliwllañas wañuypiña, chaysi
kallpata hap'irquspa sayarispa huk mamakuchaman asuykuspa llamp'u
sunqunwan rimanakusqa, chaypis mamakuchaqa llipt'a apita upiyachispa
sumaqta wawachantinta uywakusqa. Sipaspa tayta mamanñataqsi
phiñakuspa mamakuchataqa rikhurisqa, imaynanpi pay paya kachkaspa
waqlikuq llut'an pallqa ñankunapi puriq warmita qurpachasqanmanta.

Wata risqanmanhinas, sipasqa mallqu warmi wawachantin
mink'an mana mikhunan kaptin purikusqa, chayllamansi turankuna
p'inqakusqa ichaqa maqarapuq ima. Sipasqa manas pi maqaptinpas
kutipakusqachu, hinallas maqachikuq. Ichaqa qusayuq warmikunas
supay apaqta china allqutahina rikusqaku chay sipas qusankuta
waqllichisqanmanta chiqnikullasqakutaaq. Hinaspas chukchantapas
kuchurqusqaku ima, chaysi sutichasqaku Vikilacha lump'a uma
nispanku.

Paya mamakuchas sipastaqa huk wallpa waqayta
rimapayaykusqa, ninrinmanta allinta chuta chutaykuspa,
imaynanpim chayhina millay kawsakuypu purisqanmanta,
unquytapas tarikunmansi karqan, hinaspapas imapi qullqi maskayta
tarinman chayta yachachinman karqan.

Chaysi sipasqa mamakuman
 wawachanta saqiykuspa
 wichay q'asa urqu qipa Qara
 watana llaqtapi taytacha San
 Juan raymiman aqha, mikhuna
 haywapakuq rirqusqa, chaypis
 sipasqa manas allintachu
 ima ruraytapas atipan,
 aswansi uma muyu warmihina
 muspharqusqa, chayllamansi
 turankuna raymiman riqkuna
 rikurquspa sipastaqa Qara
 Watana k'ikllipi chawpi wañunankama maqaykamusqaku, Iliw
 wañusqatahinas, kurkuntapas q'umirllataña, uyantapas yawarman
 t'ikrakuqtas sipastaqa runakuna raymichakuq taytaman
 saqiykamusqaku. Taytacha San Juan raymi tukunankamas
 sipasqa karhuyuqpa wasinpi unquykun. Ichaqa ñas allintaña
 qaliyachkan. Chayllamansi Pichiwa llaqtamanta sipasman willakuy
 chayarqamusqa paya mamakus willakamun sipaspa wawachansi
 anchata unqurqunman karqan, chaysi sipasqa waqaykuspa, hina
 unquq, Ilikllanta q'ipirikuspa mana ima mikhunayuq, upyanayuq ima
 inti patataña Pichiwa llaqtaman kallpachakusqa, Qara Watana
 warmikuna, qharikunas sipastaqa mana rinanpaq hark'aykunku,
 manas sipasqa qipaman kutinchu hinaspas wichay ñanman puriyta
 qallarin, llaqtap umanpiñas rumi pataman qispirquspa sipasqa
 munay ch'uya ch'ilay ch'ila kunkanpi takirqamusqa kayhinata:

"Waqlay urquta siqaykurquptiy,
 Waqlay q'asata wichaykurquptiy ima mamaysi
 waqaykullanqa, ima taytaysi llakiykullanqa.

Mamay tukuspa, taytay tukuspa, puku
 pukullas waqaykullanqa, pichiwa waychawllas
 waqaykullanqa".

Nispas khuyapayay uyayuq sipasqa takirqamuspa utqayllamanña
ñanta wicherirparin ranra ranqa wayq'uman chinkaykun.

Kuska tutatas Pichiwa aylluman sipasqa mana allin qhali,
wañusqa runahina paya mamakup wasinman chayaykamun, hinaspas
mamakuman chiripa atipasqan makiyuq chiriy chiri kurkuyuq,
wata watamanta qallunpas manas allinta rimariytapas atinmanchu
karqan, hinallamansi payapa qaskunman makinta churarqun.
Paya mamakuqa aswan allintas warmachataqa waltherqusqa
manas unqusqapaschu, chaysi sipasqa wawachanta marq'arikuspa
sinchitapuni wikch'u/ ikhi hapinankama waqaykusqa.

Tutallamantas, manaraq pisquchakuna takichkaptin paya
mamakuqa sipas qhalilla kutimusqanmanta kusirikun. Hinaspataqsi
sipastaqa nin:

Yaw Vikilacha imatam chay llaqtakunapi wawaykita
wikch'umuspa tarirqamurqanki, imallatam apamuwachkanki
mikhunaypaq, upyanaypaq, maymi chay aqha haywapakusqayki
qullqi? Nispas sipastaqa tapusqa.

Manam awilachay ima qullqitapas chaninchamuwanchu aswanmi
turaykuna rikurquwaspa Qara Watana k'ikllupi wañuchiwan,
sipyikuwan, ayata saqowan, wañusqatam karguyuqpa wasinman
allqutahina munasqay runakuna wikch'uykatamuwasqa, chaymi
lliw raymi tukunankama unquykuni, mana mikhusqa, mana
upyasqa ch'inniq wasipi, mana aylluqyhina, kunanpas aswan
willakuyniyki suchimuwasqayki q'unichalla chayraqamullaptim
uma muyu warmihina inti patallataña p'itamuni, nispas Vikilachaqa
waqaykuspa willakun.

Chay p'unchawsi payaqa Vikilacha sipasta kachita k'usaspa
t'impusqa hisp'aywan lliw q'umirllaña kurkunta armarquspa
unquchisqa. Ayllunkuna tapukuptinpas manas wawanwan kuska
Vikilacha kasqantaqa willasqachu, mana chayqa turankunas p'inqay
rurasqanmanta kaqmanta maqananpaq maskallasqakutaq, chaysi

pakasqalla mana runap rikusqallan sipasqa mamakupa wasinpi unqukusqa.

Qaliyaspas Vikilachaqa wasi ukhullapi millmata puchkaykuspa, munay t'ikariq chumpita allwiykuspa, mana away yachaq, mamaku makinchaptin awaykusqa, chaymantas llikllata, punchuta puñuna ch'usita imas munay pallayniyuqkunayuqta awallasqataq. Manas Vikilachaqa intitapas rikusqachu, mana chayqa turankuna tayta maman, ayllunkuna imas kaqmanta maqaykunkuman karqan.

Chayta manchakuspas wasi ukhullapi yarqaymantapas, ch'akiymantapas hinalla chumpikunata mamacha Virgen Nivis watanapaq, karnawal pukllaypi atuq q'ipi wichichu wiqawnin watakunanpaq, wachakuq warmikunap wiqawnin watanapaq, sipas warmikunapaq, irqipaq, paya warmipaq, aya

walthana, sara mama kutipapi t'inkanapaq walthana chumpikunatas rurayta yacharqusqa.

Vikilachaqa chay tukuy pallaysapa llikllakuna, punchukunawansi Amuqa, Challwa Pampa, Kulka Pampa, Puquwanka, Anta Pampa, Qasinchiwa ayllukunaman rispa tukuy wayukunata makipuramusqa apamuq, chaywansi sarata, siwarata, papata, millmata, aychata, uña uywachakunatapas rantikusqa. Vikilachapa wasinpiqa manas imapas pisinmanchu, hunt'asqas ima mikhuyninkunapas kasqa, wayukunata apamuptinsi turankunap, ñañankunaq warmankunarayku risqaku, Vikilachaqa munay misk'i siminwansi

irqikunamanqa achkata ima wayutapas haywaykuq, chaysi khuyay sunqunwan irqikunaqa riqsikusqaku.

Huk kutiñataqsi Vikilachapa maqaqnin turan wak Chinchiña llaqtaman wasi rurayman risqanmanta machasqa kutimuspa millay wayqu qaqaman urmaykarqapusqa, hinaspas lluq'i chakinta, kimsa waqta tullunta ima p'akirqakamusqa, chaysi chay runataqa llapa runa mana rimariqta kallapipi q'ipimussqaku. Chayllamansi Vikilachapa taytan maman payachap wasinta rispa Vikilachataqa nipesq:

Vikilacha, hinachu kaypi tiyachkanki, hawkaraqchu umaykipas t'iskiy t'iski mana maqchikuspa uyarayachkanki, imallatapas apamuy, turaykim qaqapi yaqa wañunqaña, chakinta waqta tulluntawan p'akirqakamusqa, chaymi iskay chumpita chakan watanaykupaq mañawanki. Nispas taytanqa Vikilatacha nisqa.

Aqay, aqay, aqay, mamacha Virgen Nivis mamallay yaqachu uyariruwasqa, chayta chay millay turay munachun, allinmi chay wist'u chakin hayt'akuwasqan p'akikun, iTaytallay! iMamallay! Kunanqa asikunim, kusikunim, pakraq pakray nispam tusurpayrisaqpas, allin willakuymi chayqa. iTaytay! iTaytallay! ēIma uyaykiwanmi ūuqaman chumpi mañakuq hamurquranki?, manam chumpiyapas kanchu, chay turaypaqa, waylaka warmincha rurapunman riki nispas thanta chumpillata aypaykusqa. Chaysi Vikilachaqa sapanpiña turanmanta llakikuspa waqarqukusqa.

Hinaspas mana imata rurayta atispa aswan awasqanta awayta p'itananpaq huch'uy hallwachakunata, yawrita, p'itañata ima maskaspa purikun.

Chaymantas Vikilachaqa Mamacha Virgen Nivis karhuyuq kimsa musuq t'ika aymara pallaysapata chumpita awachisqa, chaypaqsi utqayllamanña awanan, munay tukuyninpaqpas iskay uyakuq llimp'isqachakunatas simp'aqpas.

Mamacha Virgen Nivis raymi chayaypiña p'unchawpis karhuyuq mama Vikilachaman chumpi hugariq risqa, chaysi Vikilachaqa

makiy makichalla qullqi apasqanta chaskirqusqa, chayllapis karhuyuq mamaqa Vikilachata chay raymipi raymi qallariyninmanta tukuyinkama aghata maysunkunaman haywananpaq mañaykukusqa, manas Vikilachaqa uyasqachu, chaysi karhuyuq mamaqa qunqurispa pitucharikuspa ima rurayninta chanin kananpaq mañakusqa, chaysi ñak'aymanta arí nisqa, hinaspas karhuyuq mamawan kuskannin waqtuta upiyarqusqaku, hinaptinpas mamaqa Vikilachaman chaki puriyninpaqpas huk kuskannin waqtutawan saqiykamun. Kunanqa chayhina kallpachasqaqa imaynapas hamusaqcha riki nispas Vikilachaqa chumpi t'inka waqtuta paya mama wawa uywaq payachaman upyaykachisqa.

Mamacha 'Virgen Nivispa' alwa ch'isinpay p'unchawninpis Vikilachaqa wawanta paya mamaman saqiykamusqa utqayllamanña aqha haywapakuq risqa.

Ichaqa ñawpaqta Vikilachaqa, tukuy yachasqanta yuyayninta chaninchaspa tiyakusqa, payqa sapan warmi mana qusayuq warmis kasqa, ichaq ch'ullalla warmi sipas wawayuqla, may llaqtapipas chayraq riqsisqa, utqayllaman rurayniyuksi kasqa. Aswanqa chay Vikilachaqa sapa mamacha Virgen Nivis raymichakuptinsi raymichaq runap munakunan kasqa, makinraykus sipastaqa mink'akuq ch'uya makin mana imapas tupaq makiyuq kasqanrayku, munasqa maypipas chaypipas Vikilachaqa karhuyuqpa takichiqinkuna, tusuchiqinkuna, khuyaqninkuna, maysunkuna, ayllunkuna, wasi masinkuna, huk llaqtakunamanta watukuq runakunaman aqha haywakuq makiyuq kaptin. Vikilachaqa manas pi mink'akuq runa masinmanqa mana ninmanchu, aswansi Vikilachaqa arí nisqa simiyuksi kasqa, hinaspas sipasqa Apukunaman t'inkakuspa qullqi chaninchasqanta phukurikuq, sumaqta lluq'imán puchkasqa q'aytuwansi qullqintapas allchakusqa/ waqaychakusqa.

Chaysi Vikilachaqa tutamanta wasinta kimsa killa puqusqa hisp'aywan ch'aqchurquspa, lliwta mulli raphiwan, markhu raphiwan

ima ch'uyata picharparimunman karqan.
 Chay p'unchawtaq wasinta uchu uchu
 qhurawan, q'illu uchuwan, chamanawan,
 insinsuwan ima q'unpurpatamullaqtaq,
 mana ima millay wayrakuna wasinman
 yaykunanpaq. Kikin Vikilachapas khuchi
 akawan, kawra wirawan, kuntur phuruwan,
 anka phuruwan sisikunap q'isanwan
 imas mana mat'a wayra hap'inanpaq
 q'usñirpachitakamuspa munayta sapallan
 takirqamuspa rinman karqan. Hinaspapas
 Vikilachaqa wiqawninpi huk munay
 huch'uychalla wayaqachapi puma sunkhata,
 mana pi maysunkuna maqhakunanpaq,
 wik'uña chaki taruka chaki ch'illiku
 ch'akisqa hak'uwан chakinman llut'isqa
 wik'uñahina, ch'illuhina kallpawan p'itakachananpaq allinta mana
 urmaspa phawananaq/p'itananaq; Ch'iqullu ñutqunchatapas
 ch'akichispa kutasqachata allin rimananpaq, mach'aqway
 ch'akichisqa chupanta runakuna manchakuywan rikunankupaq, kimsa
 kulli kutiq sarachata layqa layqay munaq layqaman kutinallanpaq,
 chaykunatas payaqa lluq'imán puchkasqa chumpipi sirarquspa allinta
 wiqawninman mat'iy mat'ita watakuspa karhuyuqmanqa risqa.

Hinaspas karhuyuqmanqa sumaq munay yana ruq'uyuq qantu
 t'ika, amapulas t'ika, lirio t'ikawan munayta achalarquspas
 rurananman kusisqallana pulliranpas pillpintuhinaraq pasaykum.

ISKAY T'AQA

Alba tutas sipaschaqa karhuyuqpa/raymichaqpa warminta
 aqha waqaychana wasipi mañakusqa lliw llapallan p'uyñukunapi,
 urpukunapi aqhatas makinman haywaykusqa, chaysi Wikilachaqa
 lliw p'uyñukunata, urpukunata qhawapayaykuspa, allin winuta

mañarqokusqa hinaspas lliw allin makiyuq aqha haywaqkuna yañukuq payachakunap makinta kurnita mayurta tukaq runata qayaykuspas t'inkarisqa aqha haywakuy qallarinanpaq, chaymantapas Vikilachaqa yachasqantas rurayta kachaykun: Kimsa p'uyñukunatas lluq'iman puchkasqa awasqa chumpiwansi, p'uyñukunap wiqawninta watarqun, mana aqha pisinanpaq, t'ika k'allmitataq aqha ukunman k'añasqata wikch'uykullantaq, mana p'uyñu t'uqyananpaq, itakaña, mulli, markhukunawansi p'uyñukunata watarqun maya aqhata pi wañukuq runa ayachananpaq, pisi pisimanta aqha puqunanpaqtaqsi, sunch'u qurap sunqunta, sap'inta ima waqaychaspa pisi pisillamantas sapa p'uyñuman churaykusqa, runakuna allinta machananpaqtaqsi chikan puka t'ikaq lulipa tulluntas kutaspa hak'ucharqun chaytapas munaspaqa churaykunmansi karqan. Chaypaqsi Vikilachaqa karhuyuq warmimanta tawa mak'as/uchuy p'uyñu, chunka iskayniyuq tinahata, iskay lanku, iskay titirata, kimsa aqha wisinata ima mañarpakullantaq.

Chayta rurarquspas Vikilachaqa kurnitakuna t'inkananpaq iskay p'uyñu aqhata wikch'umunpacha, chaypis tinahapas munay itakañawan chaqnasqas, sapa karhuyuq khuyakuqkunamanpas aqhataqa yanachantintakama haywaykuy, manas Vikilachamantaqa pi runapas mana upyasqaqa rinmanchu, supay yuyaysapas kasqa. Chayta tukurquspas Vikilachaqa mana chay tuta puñunanchu, imaynanpi, payqa tukuy tutas tukaq, tusuq, takiq runakunata, sipaskunata, waynakunata, huk llaqtakunamanta runakunata machachin, mana pi sipaspas tusuyta munaptinqa, kikinsi Vikilachaqa asikuy uyanwan runakunataqa tusurpachimunqa.

Aqhataqa haywakunanpaqsi wakintaqa chirillata, wakintataq q'uñichisqata ima, lliw khuyasqam ayllukunaman haywaykun. Runakuna, payakuna warmi masinkuna aqhankuta karhuyuqman apamuptinkutaqsi, huk sapaq p'uyñukunaman mulli raphi kutasqawan chapuykuspas hillp'urqun. Vikilachaqa karhuyuq mamacha raymichiq warmipata qusanpata llikllanta

mantuntas, punchunta imas q'ipinan, manas chinkachinmanchu, aswansi Vikilachaqa aqha wasiman mana pi runatapas yaykunanta munasqachu, imaynanpi, layqatas millay runakuna churaykamunman, chay lliw urpukuna, p'uyñukuna t'uqyarqunman. Tukuy tutallas mana huk qiru aqha upyaykusqa ch'aki similla Vikilachaqa achkanan, mana chayqa manas allintachu raymichakuq khuyakuqkunata qhawarinman.

Tutamantas manaraq wallpa waqayta Vikilachaqa iskay kimsa kallpayuq allin sipaskunata mink'akuspa achka p'uyñu aqhata awqay pataman q'ipinanku, takiqkuna, tusuqkuna, tukaqkuna upyanankupaq, chaypipas sansa nina q'unchata ruraspas aqhataqa q'uñichinan karqan.

Chaymantas Vikilachaqa awqay patamanta kutimuspa lliw karhuyuq/raymichaq warmi qhariwan, tusuqkuna, takiqkuna, tukaqkuna, huk runakunapas ima, awqay pataman astakunku, takiykuspa, tusuykuspa, chaypis Vikilachaqa ch'ilá, ch'uya kunkanwan llaqtap k'ikllunkunata takiykustin aqha q'ipiykusqa, runa masinkunawan risqa:

"Kalliykita mañaykuway Rusawra,
Llaqtaykita mañaykuwan Rusawra,
Chawpi tuta pachakama Rusawra,
Wallpa waqay pachakama Rusawra...
Chaymantacha ripukusaq, wichaymanpas uraymanpas..."

Awqay pataman chayarquspas Vikilachaqa aqhata lliwllaman, mana pantaspa, k'uchun k'uchus awqay patatapas tuyurqamuq, q'uñi aqhata haywakustin, irqikunamanpas manas pantakunchu, ichaq manas karhuyuqqa/raymichaqqa machananchu, mana chayqa manas allintachu mamacha watakunanpaq ñanninchanmanchu, chaypiqa llaqta runapa p'inqay rimaymancha churarqukunman. Hinas chiritapas Vikilachaqa muchun, puñuytapas ch'aki uchuta k'añaykuspas runakunata rikch'arichin, ñawinta wiqillataña kicharichisqa.

Ña Inti Tayta allintaña
 wichamuchkaptintaqsi
 Vikilachaqa ña karhuyuq/
 raymichaq wasinman
 kutimunkuña, lliw
 takiqnintinkuna,
 tusuqnintinkuna, ch'usaq
 p'uyñu, qirukuna, llikllakuna,
 punchukuna, huk p'achakuna
 iqiquhina q'ipiykusqas
 wasinman takiykuspanku
 kutinpunku.

Chawpi p'unchawñataqsi Vikilachaqa lliw musuq chumpikunata,
 musuq llikllakunata, t'ikakunata, huk achalakunata ima
 allichakuchkanña, mamacha Virgen Nivis watanankupaq. Hinaspas
 karhuyuq/ raymichakuq warmita qharita lliw munaqninkunata,
 tukaqkunata kaqmanta yanachantinkana qirupi aqhata kallpachan,
 munay misk'i siminwan mink'akun lliwta iñikuq wasiman mamacha
 Virgen Nivis watanankupaq. Huk huñullas achka runakuna
 k'ikllunkunata takiykustin, tukaykustin ima rinku, chaypipas
 Vikilachaqa aqhatas chanin p'uyñupi q'ipinan awqay patapi lliw
 runakuna upiyanankupaq, aqha pisiptinpas kutiy t'ikramunsi,
 p'itayllaña hump'ipas unuhinaraq kurkunmanta sut'urinankama.
 Vikilachaqa paypa makinpis mamacha watachiy, pach'ankuna akllaspa
 munaychata p'achachinan, chaysi huk mamacha watay payakunata
 mink'akunan, chaypaqsi allin aqha, allin waqtu kanan haywananpaq.

Mamacha Virgen Nivista watarqamuspankus, lliwllata
 mink'akuspa karhuyuqpa/raymichakuqpa wasinman
 kutimullankutaq.

Chay tutapas Vikilachapaqa aswansi supay chanin llamk'aman,
 chaysi lliw husut'an t'ipirqukuqtin Vikilachaqa q'ala chakichalla

wichayman, urayman kutiy t'ikran aqha, tinahakuna, qirukuna q'ipiykusqa, chaysi warmi masinkunapas khuyapayaspas wakinqa yanapaykuq, wakintaqsi aswan k'amirqamuqku.

Warmiyuq qharikunas Vikilachataqa munay ñawinkuwan qhawasqaku, qusayuq warmikunañataqsi aswan millay sunqu k'arasqa sunquyuq qhawallankutaq, Vikilachamanqa manas imapas qukunchu, runap rimasqanqa, payqa ruranallansi umanpiqa. Tukaqkuna pukllapayaptinpas aswansi hatun rakhu k'aspiwan k'aspirpariq, chaysi mana pipas pukllapayasqakuchu. Wakin maysunkuna tukaqkunañataqsi sumaq khuyakuywan rikusqaku, chaysi ima misk'i tarikusqankutapas haywaykuq.

Vikilachaqa chay tutapas chikachallantas puñuykun, wallpa waqaytaqa ñas aqhata q'uñichinanña, hinaspa maysunkuna tukaqkunaman upyaykachinan karqan.

Mamacha Virgen Nivispa kikin p'unchawpitaqsi Vikilachaqa iskay kimna ch'usaq p'uñukunata tinahakunata, qirukunata apakunan, illariymanta pacha karhuyuqman/ raymichakuqwan kuska wasin wasin llaqta runakuna watukuq rinku, chaypis khuyakuq runakunaqa, raymichakuqman aqhata, waqtuta, qullqita karhuyuqman warmi qariman quptin, Vikilachaqa allinta qhawanana yanantin aqhata upyachinanpaq, wakin payakuna aqhata quykuptintaqsi ch'usaq p'uyñuman hillp'urqun, hinaspa kaq aqhalla huk wasikunapi upyachimun.

Kuska p'unchawkamas watunakuypi purinku lliw achkallaña runakunaqa sapa wasipi tusuchimuspanku. Mamacha Virgen Nivis awqay pataman lluqsimuptinsi Vikilachaqa sapa uchuy karhuyuqkunaman aqhata haywanan, mana pantaspa.

Chay p'unchawpas manas Vikilachaqa samakunchu, hina manay husut'ayuq q'ala chakillas wichayman urayman p'itakachayllañas aqha q'ipiykusqa p'itakachan.

Mamachapa p'unchawnin tukuytataqsi Vikilachaqa turil apaq runaman utqaychallaña wasinta rispa iskay p'uyñu aqhata haywakunanpaq aparqun, chaymantañas karhuyuqta/raymichakuqta turil apaq runaman napaykuq rinanpaq kanachin. Hinaspas allinta allcharqamuspa, lliw tukaqnintinkuna, takiqnintinkuna, khuyaq runa masintinkuna, aylluntinkuna ima wasiman kutimunku, chaypis Vikilachaqa utqayman sapa runaman allinnin hampisqa aqhata haywanan, mana pantaykuspa, hinas payqa q'ala chakichalla wichayman urayman p'itakachaykuchkan.

Turilman rinankupaqtaqsi Vikilachaqa iskay p'uñu aqha q'ipiykusqa awqay patata lliw karhuyuqnintin rillankutaq, chaypis tunpalla tusurqamuspanku wasiman kutinpunku, chaypis, iskay p'uyñu aqhata tukaqkunaman upiyanankupaq saqimun.

Chay tutapas tukuy tutas tukaqkunawan, karhuyuq/raymichaq runapiwan wasin wasin sat'i sat'ipi puriyunku, sapa wasiman chayarquspankus yanantin qirupi q'uñi aqhata haywanan, aqha pisiptintaqsi hina tuta limp'u tutapas kachun Vikilachaqa aghaman kutimunan. Chaykamaqa chakinpas lliksi kichkakuna, rumikuna, botella p'akikuna yaykurqun, chaytapas manas kasunchu, ima nanaypas Vikilachapaqqa pukllakuylas kasqa. Tukuy tutallas chayhinalla illarirqunku, manas allin mikhuypas Vikilachapaqqa kanchu. Chaymantapas tutamanta turuyuq runakunaman Vikilachaqa aqhata iskay p'uyñupikama apanallansi, turu qatimuq runakuna kallpachananpaq, chay aqhataqa apanan wallpa waqayllata, mana chayqa p'inqaypis rikukunman karqan.

Turu pukllay p'unchawtaqsi tukaqkunaman hatun yanantin qirupi allin puqusqa aqhata upyachinan, mana tukaqkunap wiksa nanaywan unquqkunaptaqsi, chay aghaman churasqa mulli raphi, markhu raphi kutasqa ununta, khuchi phusnu unuchanta ima hich'aykuspa qullchin qullchin nispa aqhata hampisqa, Vikilacha chay rurasqantaqa manas pipas yachanmanchu karqan.

Hinaspas yaqa allin Inti Tayta wicherichkaptin lliw runakuna, khuyaqkuna, takiqkuna, tusuqkuna ima wasin wasi ayllukunata watukustin rispanku, turu pukllananpaq awqay patapi tusuysinanpaq mink'akuq, awqay pataman tusuykustin takiykustin tukaqkunantin kusikuyllawanña rinku.

Chay p'unchawpaqsi Vikilachaqa kaqmanta allin kallpasapa sipas waynakunata mink'arikuspa chunka hatun urpu p'uyñukuna aqhata lliw turuyuqpaq, qullqi t'ipaqkunapaq, kuntur niyuqpaq, lasuyuqpaq sapa kamapaqsi huk chawpi kaq p'uyñupikama yanantin qirupi aqhata rakimunan. Turu pukllay p'unchaw tukurquptintaqsi Vikilachaqa turuyuqpa chaki puriyninta huk p'uyñu aqhata sapankankuman haywanan. Chaypis hump'illaña Vikilachaqa rurananta mana pantaspa ruranan.

Chayta rurarquspas kaq turu ripukunan pataman aqhata apanallantaq, tawa p'uyñuta ima, chaypipas mana pantaykuspas allin aqhata haywanan, k'uchun k'uchus misk'i siminwan añaychakuspa haywakun.

Chaymantas kaq wasiman kutimuspanku, allin aqhata hampisqata tukaqkunaman, tusuqkunaman, munakuq runakunaman mana pantaspa haywanallantaq. Chaytas ruran hinaspas tukuy tutu tukaqkuna tukaykuptin tusuqkunaman aqha quñita upyachinallantaq, chay tutapas mana puñuspas illarinku.

Paqarisnintataqsi, Vikilachaqa illaramuya manaraq pisqukunapas takimuchkaptin aqha q'uñita llaqta kamachiqkunaman chay p'unchaw hatun huñunakuypap (kawiltu) upyachimun. Kutimuspas kaq waqta kanka mikhunankupaq tukaqkunaman runakunamanpas iskay p'uyñu aqhata wikch'unallantaq, chaypipas Vikilachaqa mana maysukuna, khuyakuqkuna, karhuyuq/ raymichakuq warmi qharip wiksan nanananpaq, nitaq unqunankupaq paypa hampisqan aqhatas haywakuq.

Chaymantas lliw karhuyuq/ raymichakuq lliw llaqta umalliqkunata mink'arikuspa awqay pataman hatun huñunakuyman rinku. Chaypaqsi Vikilachaqa suqta parís chuqlu qiruta yana itakañawan, markhuwan, mulli raphikunawan, lluq'imán puchakaqa tukuy llimp'ikunaman rikch'akuq q'aytuwan chaqnasqata apan, kimsa hatun p'uyñu/ urpukunapi allin hampisqa aqhata, llaqta umalliqkuna, tukaqkuna, tusuqkuna lliw khuyaqkunaman karhuyuq/ raymichakuq haywakunanpaq.

Chaypis Vikilachaqa mana pantakuspa haywakuq. Wataman huk karhuyq/ mamacha raymichaq. Haykuptintaqsi huk hatun p'uyñu aqhata, iskay yanantin chuqlu qirupi warmi qhariman upyachinallantaq. Chaykunatapas Vikilachaqa lliwtas ch'uyata lliw llaqta runakunaman aqhataqa karhuyuqpa sutinpi haywarimun, manas ima chikan aqhas Kutinmanchu, ch'usaqsi p'uyñukunaqa kutinan mana chayqa tukaqkuna, tusuqkuna, umalliqkuna karhuyuqta allqu mich'a runawan sutichankuman hinasapas tukaqkunas tusuqkuna imas achka qullqita mañaykukunkuman karqan. Chaypiqa Vikilachaqa manas chikan aqha malliykuspas hina ch'aki similla, mana allin mikhusqas chay p'unchawpas haywakunan.

Paqarisnintinga lliw tukaqkuna ripukunanpaqsi Vikilachaqa wallqachita, sapa runakunapaq ruranan, chaysi tukuy tutalla, yawriwan sumaqta allin rakhu puchkasqa q'aytuwan imaymana tullpukunaman rikch'akuqwan ruran.

Chaymantas tukay yachaqkuna ripukunan pachapiñas Vikilachaqa hatun hamp'arapi musuq t'iqa pallayniyuq llikllawan mast'asqata tawa ch'aki chukllu urkillu saratawan allchakun, chay sarapis tukaq yachaqkuna (kurnitiru, tampuriru, pitiru, pumpiru, hukkunapas) qullqita chaninchananku sapa tukaq sarata iskuspa t'aqnunampaq, chaypis Vikilachaqa allinta qhawanana, hinaspas munay siminwan tukaq chikanta qullqi pisiyachinanpaq allin hatun chuqlu qirupi allin machachiq aqhata upiyachinan.

Chayta tukurquspanqa si,
Vikilachaqa kacharparina muqu
pampachaman tawa urputa/p'uyñuta
aqhata q'ipinallantaq, chaypis chay
muqupi lliw tukaqkuna, khuyaqkuna,
yanapakuqkuna lliw tusuykunku
takiyuskuspanku:

"Urqupi, q'asapi kuntur
phuruschallay, yasta, yasta
kunanqa waqarqaysiykiña,
chirichapipas wayrachapipas
waqarqaysiykiñam..."

Maskakuy, maskakuy waqaq
masiykita, yasta yasta kunanqa
waqarqaysiykiñam..."

Nispa takispankus, lliw runakunaqa ripukunku. Wakin
tukaqkunas Vikilachamanta chikan allin aqha upyachisqanmanta
t'inkanta pakachallapi quykamun, wakinqa wallqachinkunatas
saqiykamunku, wakintaqsi Vikilataqa mink'akamunku may raymipi
tarikuspapas aqhata haywakunanpaq, lliwillas tukaqkunaqa
Vikilachataqa misk'i siminkuwan añayachaykamunku, chaywansi
kusisqa Vikilachaqa llikllanta wichayman urayman wayrarichispa
tusuykuspa qhipakun.

Kutimusansi karhuyuqpa wasinpi aqha waqaychana k'uchupi
wañu wañuya chayraq puñurququn. Tutamantas manaraq wallpa
waqayta raymichakuqpa umanta allin puqusqa aqhawan warmi
qarita hampiykun, chayllapis Vikilachaqa rimapayanman karqan:

Papay kunanqa mana ima sasachakuyllawanmi karhuykita
wasaparqullanchik, manam pi allqupas kanikullasunkichu, nitaqmi
tukaqkunapas layqakullasunkichu, aqhanchikpas manataqmi
pisirullanchu, hinaspapas manataqmi tukaqkunapas sunqu

nanasqachu ripukunku, chaymantapas manam qirupas, p'uynupas, llilikllapas, chumpipas hina kaqchallam kachkan; kunanmi tutamanta ripukullasaqña, wawachaycha wañunñapas riki, mamakuchaypas imaniwanmanchá k'aspiwancha k'aspirpariwanqa, ichaqá mamachanchik Virgen Nivisraykum aqhallykita haywapakuykinispas karhuyuq runata rimapayan.

Karhuyuq runaqa ch'inchallas p'acharukuspa allin qispi qirupi kaña waqtuta upiyachinanpaq quykusqa, manas upiyanchu aswansi waqirukun/ chanincharukun, paya awichaman apananpaq.

Vikilacha, ñañachay kusisqan tarikuni kay lliw qallariyninmanta tukunankama aqhata llapan munaqniykunaman haywapiwasqaykita, kunan p'unchawllatawanña kay llapa aqha puchuqta tukurqaysimuway, makiykipim riki- nispas karhuyuqta warmin kusikuywan Vikilachataqa nillantaq.

Hinatas ruran chay p'unchaw, hinaspas karhuyuqqa manaraq kuska p'unchawta Vikilachamanqa hatun chuqlu qirupi hampisqa aqhata qispi qiru hunt'atataqsi kaña waqtuta upyarqachin, chaypis arpapi wihulinpi tusuykachin, hinallamansi aychata, tukuy wayukunata, misk'ikunata, sarata, waqtuta paymanpas wallqachitapas wallqaykachin, hinamansi upallaychalla iskay wallpatawan aqtuchitahina q'ipiykachin, kusisqas Vikilachaqa wasinman takiykuspa q'ipisapallaña kutipun.

Manaraq wasinman chayachkaspas rumi patapi machaq tukuspa takirparin kayhinata:

"Yasta yasta kunanqa waqarqamuniñan,
chirichawanpas wayrachawanpas
kuskanchaykukuspa..."

"Aqay, aqay awqaykuna asikuychik,
chiqnikuwaychik, kusikuychik". Nispas
wasinman chayapun.

Chaymantas Vikilachaqa aqha haywapakuypipaq llaqtan llaqta purikusqa, watan wata, lliw karu llaqtakunamantas paytaqa allin makiyuq, chanin llamk'aq, mana ima qhilli makiyuq, aqha hampiy yachaq kaptin, chay llaqtakunamantas uwihata, wallpata, kawrata, wakakunapas haywapakuspa purisqan kallpamanta apakamuq, paya kaspapas paya Vikilachaqa hina aqha haywakullaqsi kasqa wañukunankama.

Wañukuptinpas manas chay turankuna Vikilacha maqaqkuna asuykusqakuchu, wiñaypaqsi raymin raymin Vikilacha purisqanmanta chiqnikusqaku.

Kunanmi Pichiwa, Amuqa, Tapaq Riwaq, Qullqa Pampa, Pampa Chiri runakuna yuyarinku, hinaspas aqha haywapakuq warmikunapas ñawpaqtaqa manaraq aqha haywayta qallarichkaspa Vikilachap makinta t'inkarinku, samaykunku yachayninkunatapas rurallachkankus kunankama, takintapas kunankaman, may wak llaqtakunapiapas takillachkankutaq.

Qillqaq:

Yachachiq Fermín Antonio Roman Salinas

I.E N°. 54342 Huaccasa- Apurímac

"Yutu"

Yunka Uraypi yachachiqmanta

Nawpa watakunapi lliw Perú suyunchikpiqa manaya karrukuna nisqaqa karqanchu. Piña, mayña puriyta munan chayqa chakipis ch'usanan tuta tutallamanta, maynin p'unchawkunapi ch'isiyaq may ayllumanña munanki riyta chayqa purinanku. Qhipa qhipa watakunamantaraq llapan runakunaqa manasyá lliwchu yachaqku, pichá achka uywayuq, qullqiyuq imaymana Kaqniyuq chay ayllup wawankunallas yachaytaqa atipasqa, paykunalla irqinkuta hatun llaqtakunaman apaqku allin runa qananpaq; chayta qhawarispas wakin ayllumanta runakunaqa huñunakuya yuyaychasqaku huk yachay wasi kamanankupaq ayllunkupi chaypi wawankuna yachanankupaq.

Ancha allinta huñunaykukuspa, rimanaykukuspas yachay wasitaqa munaytas ruraykunku, lliwtas imatapas ch'uyanchanku llapan wawakuna chaypi yachananpaq, chay yachaywasqa yunka ukhunpis tarikusqa, chay ukhupiqa imaymana uywakunas kan: mach'aqwaykuna huch'uymanta hatunkama, pillpintukuna imaymana llimp'isapakuna, pichitankakuna imaymana rikch'aqman, hamp'atukuna, qaraywakuna, ukumarikuna, iwuanakuna lliw yunka uywakuna; ichaq kallantaqsi sach'akuna uñamanta hatunkama, q'umir urqukuna, aswanpas uraynimi pi imaymana mallkikuna tukuy rurukunayuq, wayq'ukuna millay phaqchakunayuq, kinraykuna tukuy suyuman ñan purinayuq, qhatakuna imaymana lliw tukuy q'umir qurawan qataykusqa ichaq kansi mayukunapis uñamanta hatunkamas urayllaman chutayukuchkanku chay patankunapi q'uñikun hatun mancharikuy muru mach'aqwaykuna p'aspa, chimuku sutiyuq; paykunaqa qhunchu yakup patallantas chimparqunku kanuwa nisqahinaraq, qhawachkallaptiykim sach'akunamanpis

lluk'irukunkus; ichaq chay sach'ap patanpis q'uyuyarqanku p'unchawqa, tutataqsi mikhuna maskaq chutarikuya gallaykunku mikhunata maskaspa. Chay ayllu runakunaqa allintas kawsanku Pachamama, Yakumama, Apukunawan imas, chaysi paykunaqa tukuya imatapas yachanku: allpa llamk'ayta, hampiyta, allin kawsayta, qhawayuspallas nisunkiku maymantas kanki chayta, pis kanki chayta, ichaqwa wak runa chaywan ayllunkuman chayqa tukuy sunqunwansi chaskiykusunkiku, hukllas mikhunatapas, aqhatapis, mallkikunaq rurusqantas haywakunku, kusa ancha allin munakuq runakunas kanku yaqapis llapallanku.

Yachay wasiman rinay killas chayamunña hinas umalliqkunaqa rimanayukuspa ch'usamunku hatun llaqtata yachachiq mañakunankupaq, rimankus qhari puntipi UGEL umalliqkunawan huk hatun huñupi, imaymana rimanayukuypis tawa yachachiqkunatas hurqunku yachaywasinkupaq. Kimsantin umalliqkunaqa kusi kusillas ayllunkuman kutipunku.

Antichay sukhatañas chayaykamun aylluman huk munay warmi; ayllu runakunaqa qhawachkanku, payqa yachachiqchushina kanman, nispas. Warma qhawarispas umanpi yuyaykukun, pay kikillantaqsi rimayukun: yunka wasikunaqa hukniqman rikch'aqmá llaqtaymantaqa; manas allpamantachu ni ichhuwan wasichasqachu, chay wasikunaqa k'aspimanta ruwasqas, hatun qhawanayuq, yanqa ch'aki raphikunawan qataykusqallas kasqa. Ayllu runakunaqa tapunayukunchik paykunapura? Imaynatataq warmallari chayaykamun? Piwantaq hamurqan? Nispa. Manas paykunaqa hamut'ankuchu umankupi imayna sasachakuywan chay warmap ch'usamusqanta llamk'ananaq yunka urayta; Paypa wasinqa kasqa ancha chiru llaqtamantas, chay llaqtanpiqa lliw puna uywakunallas kan: kunturkuna, ankakuna, liq'ichukuna, p'isaqakuna, yuthukuna, wik'uñakuna, llamakuna, pauchakuna, wakakuna, uwihakuna, manas mallkikunaqa ruruyuq, ni sach'akunapis kanchu, manasyá ancha puriqchu, ichaqwa aswanpis paypaq kunanqa huk musuq

kawsay, yuyaychaysi kanqa yunka uraypi llamk'ayqa chayqa. Chayllamansi huk mamaku rimayamun, ¿Pim kanki? ¿Maymanmi richkanki?, warmaqa kutinchinsi: Ñuqam kani yachachiq, kay aylluman hamuchkani llamk'aqmi wawakunawan nispas kutichin, mamakuqa kusisqas chaskin yachachiqlataqa. Chay tutaq mamakup wasinpis qhipakun. Warmaqa yuyaychakunsi kunancha riki tapuparikuyman kay mamitataqa llapallan ayllupi tiyaq runakunamanta, allinta yuyaychakuspas tapuykun, mamita: ¿Pikunataq umalliqri? ¿Achkachu irqikuna kay allukhupi mallku wawakuna? ¿Imaynatataq kawsankuri? ¿Runakunari imakunapitaq llank'amku? Wak tapukuykunatawan paqarichin; mamakuqa lliwtas willan, payqa ancha kusisqa puñupum, chay tukuy yuyay hurqusqanmanta.

Chay paqarqa warmaqa manchasqas rikch'arirqamun chayraqsi pacha paqarqa illarirqamuchkasqa, rinrichik imaymana pichiwyay kunkakunatas uyrikun, ichaqa mamitaqa utqayllamansi sayarirqun wayk'uqkama. Wayk'uyta yanapasqampis aswanta mamakuqa willan pikunam allin, millay runakuna chayta, chayllamansi rikhurirqamun wiraqucha Domingo Vilca, payqa llaqta umalliqsi kasqa qhipa pachapi, chaysi ancha allin chaninchana kanman; warmi yachahiqqa manchay manchaysi napaykukun. Dominguqa kusisqa uyayuqsi napaykuya chaskiykun, hinallamansi kutirirqun wasi qhipata, chaypis yuyarirqukun pis kanman chay warma chayta; mamakup qhawarinanpaqqa wiraqucha Vilcaqa ñantañas chinkarichkasqa wakin runa masinman willakuya apaykukuspa; ñanpis tupan warmakunawan yachaywasiman richkaqta, chayllapis wiraquchaqa tupallantaq ñawpa umalliqwan ichaqa iskayninkus kutirimunku yachay wasiman; yachachiqqa wakin yachachiq masikunawan huñunaykukuspa, warmakunatañas rimapayayta qallarichkankuña; chayllamansi ayllu umalliqkunaqa chayaykamunku, kaqlatas ayllu runapis; chay p'unchawqa kasqa 'Buen inicio del año escolar'

nisqasyá, hinas llapallanku huñunayukuspa musuq yachay watata qallariyunku: Irqikuna, yachachiqkuna, tayta mamakuna, ayllu umallikuna.

Yunkapi ayllukunaqa ancha karu karupis tarikunku, chaymi warmakunaqa tutay tutallamanta wasinkumanta purimunanku; chaysi wakin irqikuna mana mikhusqa, mana maqchisqa hamunku yachaywasiman; llamk'ana pachapi ima puñuywan aysachikapunku, yachachiqqa tapukunsi  Imaraykum puñuywan atipachikunki?, nispa, warmaqa kutichinsi, kuka raphitam huqariykmurqani veladakuypi, yaqapis illariq tuta, chaymi mana allin puñusqa kachkani yachachiqniy. Wakin warmakunaqa  isutas sayk' urqamunku ancha karu purisqankupi chaysi ancha qilla qilla kachkanku, wakin irqikunas ninku: sapallaykun tiyayku uray wasiykupi, tayta mamaykuqa purin urqu wichaytam kafiy pallaq, chayraqmi Aymuray killa tukuya kutiykamunqaku, nispas. Chayta qhawarispas yachachiqkunaqa huñukunku chaypis rimarinqaku imaynatan chay sasachakuykunata allchankuman, mat'ipankuman allin yachay kananpaq.

Iskay mit'añas pasarqapun, yachachiqkunaqa yuyaychakapunkus imawanmi qallarinkuman sasachakuykuna mat'iparkunankupaq: Yachaywasi umalliqliqsi rimarin: ichaqa huñunakunacha kanqa ayllu umalliqliqunawan kay yachaywasipi imaynatas allinta yachachisunman, chaypaq llapallanchik allinta rimarisunman imaynatas wisq'asunman iskay mit'ata warmakuna yachay wasipi kanankupap, kay huk iskay mit'ataq wasinkuman ripunkuman qhipaman sumaq kawsayninkuta ruranankupaq; chayllamansi chay huk yachachiqqa rimarinun:

Wiraqucha Dominguwancha rimarina kanqa riki, payqa allintachuhina yanapawasunman chay yuyaychasqaykita, chayllamansi warmi yachachiqqa rimarin: manamá allintaraqchu warmakunataqa riqsinchik riki, taytamamankuwanchá rimana kanman, ima ningakumanchá, chaymanhina ch'ullalla kanapaq,

chaymantapas ēimaynatataq llapan irqikunawanri qhipakusunman?, ēpi umalliqkunataq yanapawasunman?, ēkay llamk'ananchikqa yaqapas allin yuyaychanapaqma kachkan?

Chayllamansi hatun llaqta umalliq tayta qunqaylla yachaywasiman chayarqamun, hinallamansi yachaywasi umalliqqa huk warmawan waqyarqachimun ayllu umalliqkunata. LLapallanku huñunayukuspas rimayta qallarinku; Llaqta umalliqqa wiraqucha Jaimiqa risqa chay ayllumanaq qhawaq, yachaq imaynatas yachaywasi llamk'akuchkan chayman; chayllamansi yachaywasi umalliqqa rimarimun yachachiqkuna huñupi rimarisqankuta, chaypis payqa mañakun "Ñuqayku ruraykun huk umallikuy nisqata warmakuna iskay mit'a wisq'anaykupaq, ichaqa iskay mit'ataq wasinkuman ripunankupaq" chaytam rimariyku kay yachaywasi allinta ruruwakusqanpi chaymansi wakin yachaqkunapis mat'ipamunku chay rimasqaman; ayllumanta umalliqkunapas aswantas chaninchaykamun rimaytaqa. Ancha pacha rimariypis tukuy kinraymanta qhawarinku imaynatapunis llapallan sasachakuykunata chay yachaysapa allcharinkuman chayta; hinallapis allin yuyaychayman chayaykunku lliw ayllu huñukuq, llaqta ima ñawpaqman purinanpaq.

Kunanqa yachaywasi umalliq kuska yachachiqkunawansi rimariyanakunku; chaysi yachaywasi umalliqqa llapallan tayta mamata huñunan, chaypis chayachinan hatun plan nisqata, llapankuta yuyaychanam imaynas, hayk'aynas kanman chayta. Hinasyá yaqapis llapallan taytamamaqa rimarinku chay umallikuy ñawpaqman purinanpaq, ichaqa unanchayunku allinta warmanku yachaywasipi qhipanankupaq, chaypaqmi paykuna yanapanan mikhunawan,... lliw pachapi qhipakunankukama, ayllu umalliqpas chay yuyaychasqataqa allintas taytamamaq umanman tarpurin hinaman hinas Ugel nisqa wasitapas puririnanku, chaypi riqsirichimunanku kay ancha allin umallikuyta hinallataq urqumunanku huk yachachiqta; llaqta umalliqtaq yanapanqa kimsa yachachiqwan, huk wayk'uq qullqiwan. Hinasyá kay hatun sasachakuyqa allinta yuyaychayakapun llapallan umalliqkunawan.

Mit'a tukukuytas yachaywasi umalliq huñun tayta mamakunata, chaypis rimarinku imaynatapunis chay umallikuya huk hatun umallikuya kutichipunkuman, ancha allinta yuyaychaspas yaqapas llapallanku huk ch'ulla yuyayllaman chayaykunku: Yachaywasi wisq'asqapi kutipunanpaq (internado), llapallan yachachiqkunaqa manas maynintapas qallariyta atinkuchu paykunaqa manas hayk'aqpis wisq'asqa yachaywasipiqa llamk'asqakuchu; yachaywasi umalliqllas huk chikanta yuyaychakuchkan imayna ruranata chay kawsayninku allin lluqsinanpaq hinallamansi warma yachachiqqa mat'ipam yachaywasi umalliqtaqa allin yuyaykunawan: allinta umalliqkunawan rimaykuspa ima rurasun chayqa allillanmi lluqsiwasun, chaypaqmi t'aqananchik iskay p'ititaman, chay kikillanpim warmakuna yachanankupaq, mikhunankupaq, ima llamk'aytapas rurananku, chaypaqmi ūuqanchik t'aqananchik allin llamk'ay pacha nisqata; chayllamansi yachaywasi umalliqqa allinta mat'ipan kawsayninku ancha allin lluqsinanpaq chaymi yachachiq masiykuna ima rurasqapis lliw qillqasqas qhipanan qillqana liwrupi.

Ancha allin ruranapaqqa: iskay mit'as warmakuna yachaywasipi qhipakunqaku yachachiqkunawan llapallan yuyaykunata atipanankupaq, chaymanta iskay mit'ataq warmakunaqa, wasinkuman ripunanku yachasqankuta q'ipiyukuspa, chaytataq ayllunkupi rurayman t'ikrananku lliw yachasqankuta, chay llamk'asqankutataq yachachiqkuna qatipanan kanqa, mana atisqankutataq yanapachikunanku tayta mamankuwan, manapunim wakichinkuchu chaymi yachachiqta suyanku yanapachinankupaq. Warmakunaqa imaymana ruraykunatas atipanku wasinkupi: huk ayllupim quwita uywanku, hukpi wallpata khakata uywanku, wakinkuna ruruyuq mallkikunata tarpunku, hukkunam wanquyru misk'inta huñunku; llapallan irqikuna atisqankumanhina imaymana wanquyruq misk'inta ruranku.

Warma yachachiypaq kay hinapi warmakunawan llamk'ayqa musuqsisyá: yachaywasipipas, wasinkupipas warmakunaqa yachankutaq yachachinkutaqsi yachachiqtaqa:

Huk mit'apis warma yachachiqqa pichqa irqikunap wasinman chayanan; qallarikunchik mayqin warmap wasinchá ancha karo kachkan chaymanta, chaymansi ch'usan huk kamiyunchapi hatun llaqtamanta chay carroqa apamun lliw qhatunata llapallan ñanpi runakunaman qhatunanpaq, manasyá kanchu runakunaqa ancha rantikunankupaq paykunaqa ch'usanku mulapis maymanpas, chayraykus qhatuq runaqa yaqapas qhari warmilla purikunku. Yachachiqqa tukuy sunquwansi mañayukun apachikunanpaq, hinasyá ch'usayta qallariyunku tutamanta pusaq pachamanta ch'isiyaq, ñanpiqa runaqa yanqallañas suyanku qhatuna mikhuy chayananta makipuranankupaq, carroqa chayan carreteraq tukukuinman tawa sukha pachatañas. Warma yachachiqqa yaqapis llakisqas chayaykun, chaypis suyanan Irisuncha sutiyuq mallku warma; chayllapis karrumanta uraykuspa yachachiqqa warmawan tupaykun hina qhipallamansi kuska puririyyta gallaykunku, ñas intiqa chinkakuchkanña, irqiqa ninsi yachachiqta: haqay urqu qhipallapim wasiyqa, nispa. Chayhinaqa puriytasya gallaykunku utqayllaman, ichaqa sukhayaruchkanñas chayllapis yachachiqqa huq mach'aqwayta saruykun huktas mancharikuymanta qaparin mana thaq nispa, ichaqa wañusqas kasqa, chayllamansi runakuna rikhuriyamun qapariqta uyarispa, paykunaqa huñukusasqakus huk hatun rimaypaq, paykunas chay mach'aqwaytaqa sipirusqaku hinaspas chay ñan pampallaman wikch'usqaku.

Irisunchaqa yachachiqninwan watiqmantas puriyta qallarillantaq, ichaqa tutas atirapun puriqkunataqa, hina tutapis purichkallanku linternawan k'anchayukuspa. Karutañas purinku ichaqa manas chayayta atinkuchu linternap pilanpis tukukapunñas yanqa tutayaqllapis puriykuchkanku, manas ñanta rikunkuchu warma yachachiqqa supaytas manchaykukuchkan, irqiqa waputas ñanta purichkan, pachaqa limpus tukurqapun, ichaqa manapunis chayayta atinkuchu, may karuta purispankuñas huk allqu kanirqakamun, yachachiqqa ninsi: Irisun wasiykimanya

chayarunchikñachu hina, payqa kutichimunsi: manaraqmi yachachiqniy, chay allquqa ayllu masiypam, haqay chimpamanta kanikamuchkan, upkamañas sayk'urqapun warma yachachiqqa, tapuykunsi irquitaqa, ēima pachañam? Manachu sayk'unki. ēKaruraqchu wasiyki kachkan? Yachachiqninga kutichinsi: manam kanchu pacha tapuqniyqa, manaraqmi sayk'unichu, kay wichayllañam kachkan wasiyqa. Ichaqa manasyá imatapis yaqa rikunchu warma yachachiqqa, waqaytañas munachkan mana rikuya ni puriyta atispa chay limp'u tutapi. Unay pacha purisqankupis chayankupuni Irisunpa wasinmanqa, yaqapis kasqa huk pacha tawa chunka kimsayuq illaramuyñas kasqa. Warmap mamaña rikch'achkasqas, chayaruqtinkuqa utqaytaraqsi lluqsirqamun. Wiramanta velatas k'ancharqachin, Edsonllaqa husut'allantas ch'utirukun, allinta maman qhawayuqtinga lliw yaku phusullullañas chaki pampanpi kachkan, warma yachachiqpas qhawaykukunsi chakinta hinallataqsi paypapas kachkan. Mamitaqa mikhunatas qaran ch'usaqkunamanqa, yanqallañas mikhuyunku, huk chikantawan yaqallas qallunta k'uturqukun yachachiqqa yaqapis puñuywan atirqachikunsi chay tukuy purisqamanta, lliw sayk'usqallañas. Mamitaqa chayta rikuspas anchata khuyapayaykun puriq runakunataqa, chaysi puñunata mast'aspas puñuchin puñunan wasipi.

Paqariq p'unchaw illariqtinsi warma yachachiqqa, pacha ran nichkapn rikch'arirqamun, tulluy tulluy puñunapi wasallanpas lliwtas nanaykun, chayllamansi mamitaqa haykurkamun mikhuna p'uku apayuspa yachachiq rikch'aq, ñam qusayqa muntita p'itanña kaphiy achiwiti pallaq ichaqa irqikunaqa qhipakunmi qanwan llamk'ananaqaq. Ñas intiqa purirqunña wichay wicheytaña Edsonqa sullk'anpiwan wayrunqup misk'in projectuntas qhawachkan, chayllamansi Nilliqa chayrqamun khumpankunap wasinman yachachiknin pusananpaq, lliwta irqikunap llamk'asqanta qhawarispas mat'ipanku sapankaq projectunta, warmakunata yanapayta tukuruspas warma yachachiqqa Nillip wasinta chakipi

hatarinku payqa chayraqsi qhawarin imaynatas haqay sayaq qinraykunata ch'ampik tutapi purirmurqan chayta, ñanpis imaymana qhayana pap, kansi: Uña niray q'umir k'ayrakuna, pillpintukuna imaymanaman riqchaqkuna, chaypa qhipantas yachachiqqa phawan hap'irusaq nispa, warma irqichaqa asikuspa qhawan. Chay irqikunaq wasinqa tarikusqa hatun q'umir urkukunaq ukhumpis, sayaq qhatapis, ichaqa Nelliq wasinqa kasqa chay wichay qhatapis, yanqa sayk'usqallañas chayaykunku, mamitanqa warmallaraqsi kasqa; payqa utqayllamanchik mulankunaman kaphiy, achiwiti q'ipikunata q'ipichisasqa, utqayllamanchik warmaqa sumaq kawsayninkuta rurasqantaqa qhawakipanku, sasachakuynintapas allcharinsi yachachiqqa, warmachaqa chukulati misk'itas ruraytas munachkan.

Ñas kuchkan punchawña, kunanqa purina pachas, Nilliq mamanqa wawa unquqsi kasqa ichaqa hinas puririyamunku kimsantinku hatun q'ipiyuq mulakuna qatiyusqa, ñanqa sinchi uraykunas kasqa, yaqapis llusk'a llusk'aykuspas urayuna kasqa, utqayllaman uraykuchkaspas warma yachachiqqa llusk'awun mulap phakan ukhuman, manas mulaqa hayt'anchu nitaq sayanchu, uywaqa purikuchkallanchik mana sayaspa, mancharikunkus Nilliqa mamantin. Huk kinray ñanmansi chayaykunku, chay ñanqa ñaňullañas kasqa, mulap q'ipinwan takaykunman chayqa mayu ukhumansi urmaykapunman mana hayq'ak kutimuq, runapas yanqallañas chay ñanchataqa chinparqun, chay mayuqa millay qhunchu unillas puriykuchkan. Karu purisqamkupis sukha tutawan tarparachikapunku, ñan chawpipis huch'uy k'anchaychakuna ukhirirqamun, chayqa pinchinkuru sutiyuq kuruchas kachka, ichaqa kusatas k'anchan ñantaqa, chay k'anchaywanqa ñanqa p'unchaw hinaraqsi kutirqun; ñan tukuymanñan yaqapis chayaykunku pusaqpachatañas. Wuuuuu huk munay hawkaypatapis qhatuqkunaqa utkayllaman allchasasqaku tukuy qatunankunata, chayraqsi qallarichkasqa kichakuyta qhatukuna, runakunaqa Iliw suyumantas chayaykamunku tukuy imaymana q'ipiyusqa: mallkikunap rurunkuna, mikhunakuna, Iliw imakunapas apaykusqa;

ichaqa ayllukunamanta runakunapas chayraqsi chayayamuchkanku rurukuna q'ipiykusqa, paltaykusqa lliw imaymanawanpas makipuranankupaq yaqapis illariq tutas chayta ruranku. Pacha paqartataq lliksi runakunaqa ch'usayta gallariyapunku llapallanku: qhatuqkuna, rantikuqkuna yanqa purikunallapas, Nellypas mamitachantinchik yaqapis kuchkatutataña puririyapunku wasinkuman, warma yachachiqa manas ni qapariytapas atinchu, payqa huk qhatuq asllanpis tiyaykuchkan, watiqmantas puñuyta allipanakuya munachkallantak, huk huk'uchañataqsi chakinpatanta chimparkun, yaqallas qaparillantaq. Runakunaqa kuti t'ikraykuchkansi rantirayukuspa, wakinkunaqa mikhuykuchkansi, hukkunaqa machaykuchkansi, takiqkunapas anchatas takiykuchkan chay machana wasikunapi; kuchka tutañas chayraqsi yaqapis qhatukunaqa allinta qhaturikuchkanku imaymana mihkuykunata, rurukunata; warma yachachiqa puriytas qallarin mana puñuyta atispa, yuyayniniqa kachkan kutipunansi huk irqiq wasinmanraq, chaypaqsi karruman siqanan chaypi ch'usanapanqa, hinallamanchik ichaqa carrukunaqa puriripunku lliw suyukunaman maymantas hamurqanku chaykunaman, ayllu runakunataq wasinkuman llapallanku hatariyapunku, tawa pacha paqariytañas chay llaqtaman ch'usaspanku kutirqapun.

Warma yachachiqa karu ch'usasqamantas chayanpuni chay huk irqiq ñan wasinman, yaqapis tawa pachañas, karruqa hatun llaqtatas ripun warma yachachiq qhipakapun ñan patallapis, chaypiqa huk huch'uy ayllullas kasqa, Manchasqas qhawarikun wichay uray, chaypis huk qhatuna wasilla kicharayaq kasqa haykuyuspas tapuyukun may ñantan riyman Chumpi wirakuchaq ayllunman nispa: warmiqa qhawarichinchik huk munay ñanta, utqayllaman puriy warma ichapas chay ukhupiqa llamk'achkankumanraqhina warma yachachiqa yachachiqa purin,

yaqapis p'itanchik, ichaq manañas pitapis tarinñachu, aswanpis huk warma qhariwansi tupan. Tapuykukunchik: mayninta puriyman Chumbi wiraquchay ayllunman, chaymanmi riyta munachkani?, waynaqa kutichin: ahhh chay ayllumanchu riyta munachkanki, arí ñuqapis chay ñamtan richkani. Warma yachachiqa kusisqas nin: chayqa hakuya purisunchik nispa; hinasyá puriyta gallarinku mallki, mallkiq chawpintas ñan wichayta tiraykuchkan; ñanpiqa imaymana rurukunatas tarinku, warma yachachiqa yanqallañas yarqaymanta kachkan, waynaqa purin rurukunata pallaspas: laranhata, mango, latanusta haywanchik warmamanqa, payqa kusi kusisqas saksanankama mikhun. Ichaqa sukhayarapunñas paykunaqa chayraqsi utqayllaman puriyta atipasqaku, k'anchanankutas hap'ichinku ichaq gallarinkus ñan wichayta puriyta rimanayakuspa, may chiqaskunapi phawa phawayllas siqan waynaqa; warma yachachiqa qhipantas atipakullantaq, karu wichayta purispañas qhawarikamun qhipanta, manas imatapis rikunchu, yanqa tutallatas rikuchkan, chaypis tupanku huk phaqchawan, chaytas chinpananku; waynaqa manas imatapas rurayta atinchu, warmatas qhawayun allin sayk'usqatas; waynaqa makimantas hap'in warmitaqa, chutansi, chalqachimunchik, utqayman p'itaykachinsi yaqalla wikapayukun ukhuman, paqchaqa paqqqq, paqqqq, paqqqq nichkanchik, chayllapis k'anchananku wañupum.

Unay pachamantas waynaqa yuyayukun imaynata warma yachachiqa pusanapaq haqay ch'ampik tutapi, hinasyá, watiqmanta gallariyunku puririyya iskayllanku. Chaykamaqa willanakusqakus yaqapis tukuy kawsasqankuta: waynaqa hatun llactamantas wasi ayllunman richkasqa, chaypis chakrata tarpun sispa wawqinwan kafiyta, achuwitita, chaysi tutalla richkan chay rurukuna pallaq. Warma yachachiqa p'itaykachinsi llamk'am huk munay yachaywasipi mallku waynakunata yachachiqa chayraykus richkan chumbi wiraquchay ayllunta ususinpa proyectun allchapaq. Ñas huk paqariyña karu qhatatañas wichaykunku, manaraqsi chayayta

atinkuchu, chayllamansi huk uña allqup kaniyintu uyariykunkun, iskayninkus kusirikunku, chikallantawanchik purinku, chayllapis huk qhari kunka uyariyukun, chay kunkaqa sispa wawqinsi, wasitas muyuykunku, huk huch'uy punkullas kicharayachkachka, chay ukhupis huk munay sipas tiyachkaska wawallan marq'aykusqa, haykuyuqtinkuqa aqhatas haywamunku puriqkunamanqa, supay ch'akisqas ch'usaqkunaqa kasqaku, chayqa yakumanta wañusqaraqsi upyanku, iskay kiru aqhatas tukurunku. Warma yachachiqqa tapuyukukunchik sipastaqa, Chumpi wirakuchap wasin karuraqchu kachkan?, chayllamanchik qusanya nin, haku ñuqawan, pusaruchkayki, kay qhipallan kachkan. Hinasyá warma yachachiq hatariyku waynaq sichpawan. K'asapis sayaykunku, chaymantas warma qhawarikun tukuy q'uchta, ñawinpaqqa yanqa tutayaq pampapis kachkanku, karu karullapis velakuna k'anchaykamuchkan, rinrinpaqtaq ichhukunalla silvaykamuchkan; chayllapis sispanqa allinta umanman hap'iachin maynintas purinan chayta, ichaq ninchik ñan tupanakuypi tarikunki chayqa qaparillankiñan iiiReyna!!!! Nispa, irqiykiqa utqayllan uyarirqakamunqa, iiiallpamuway!!! Nispa ninki. Hinatas ruran warma yachachiqqa, chayllapis Reynaqa tarparamun yachachikninman, chaymantapas karuchataraqsi purinku. Chikallanñas kachkan chikchi chayananpaq, illapaqa supaytas t'uqyayqamuchkan, parapis iphurimuchkanñas, ichaq wasiman chayankupunis. Reynachap wasi pirqanqa k'aspillamantas kasqa, kikllu kikllullayuq, chayllamanchik haykuykunku iskayninku, yachachiqqa warmap puñunallanmanchik suchuykun. Yaqapis puñuywan atipachikuqtinchik pikiwan kanichikun, llapan kurkunchik siqsiyta gallariyku, pirqap k'ikllunkunkantataqsi paraq chirapan uyanman ch'illkaykamun.

Paqarin tutamantas illariqtinchik Reynap mamitachanqa mikhunataña wayk'uqkasqa, Warmaqa hatuntaraqsi sayarirun mamita napaykukuq, kusisqas mamitaqa, ususinpa yachachiqnin wasinpi qhatukusqanmanta. Reynaqa kusa allintas yuyasqantaqa ñawpaqman apachkasqan, pisi sasachakuykunallatas yanaparin

yachachiqninga. Allintas yuyaychaykun warmachataqa yachachiqpa, chayllamanchik kutirinpun Reynap wasinmantaqa ñanta kama; chakata chimparamuchkaptinsi yanqalla utqayman puriyta atipakamun, K'asamanchik chayraqamun, chayraqsi allinta qhawarin sasa ñan ch'isi tuta purimuchkanta, chay urqupatamantas lliwta yunka urayta qhawan, tukuy urqipi wasichakunatas rikun, yaqapis hanaqpachapi hinaraqsi karun chay pachaqa. Chayta umanman mat'ipayuspas phawaylla urayman p'itaykamun, chayllamanchis huk wasiman chayaykurqun, waqmanta waynas wasinmanta purirqaramuchkaska, ichaqa sunqunsis kusirirukun, chay hinas waynawan waqmanta tuparqullantaq; ichaqa khumpachayaykamunkus purimunankupaq, yaqapas ch'isayaqtas ñamta kama uraykamunku ichaqa iskay pacha kachka. Karrutas yaqapas iskay pachaña kachkaptin suwanku, iskayninkuta yarqaypas ñas atipanña, yachawasiman chayaykun, mikhunamanta, chirimanta, ancha khuyayllaña, chaypis wakin yachakuq masinkunawan tupanku lliw purisqakutan willanakunku, aswanta imatapis mat'ipanankupaq yuyasqa kawsayninkuta ancha allin purinanpap.

Minchha p'unchaw killatas mit'a qallarin, ñas warmakunaqa yachaywasinman kutinpunankuña, paykunaqa hamunku ancha kusisqas wasinkumantayachachiqinkuwan tinkuq. Warma yachachiqqa mallku wayna sipaskunawan ancha allintas tupachin, chayraykus ancha allinta llamk'ananaqa wakichin lliw ima yachaykunatas warmakunawan ruranan chayta, ichaqa chay yachay wasi ukhupiqa imaymana yachaykunatas, llamk'aykunatas, kawsaykunatas paqarichinku, chaytataqsi yachachiqkuna yuyaychaspa allichapanku. Paykunaqa iskay mit'a pacha wisk'asqas yachay wasipi tiyaqku, chaypis imaymanakunata yachanku mana allin kaptintaq llapallanku mat'ipanku. Machu minchha mit'ataqa warmakunaqa ayllunkumanchik ripunanku waqmanta yuyasqankutaga ruwaq; chay hinatas kay huñu runakunaqa

ñawpaqman kay yachay wasita allinman purichisqaku, sapanka mallku warmas yuyasqankukama yachaytaqa tukusqaku, tayta mamankuqa chaypiqa, huklla kasqaku ancha allin yanapap. Kunankunaqa chay yachaqkuna yaqapas llapallankus allin ayllunman q'imiq runakuna kanku.

Unay watamantañas warma yachachiqqa Qusqu llaqtapi tarikun, misamanta lluqsimuspas awqaypatapi munasqa samaya, huk tiyanapis tiyaykun, chayllapis yuyayninman chayamun tukuy llaqtakuna maypi llamk'asqan, chayllamansis huk wayna chinpaykamun, waynaqa napaykunsis hinaman warmataqa nin ñuqata yuyawachkankichu, nim warmataqa yuyachkayankichu. Payqa ñispa: manan yuyaykichu ichaqa pampachawkuway nispa. Waynaqa rimapaykunchik, ñuqqaqa qan hina yachachiqmi kani, qammi kay sumaq ñanman tanqayuwanki chay raykun kunanqa allin yachachiq kani, Warmaqa umanpis lliwta machkan pin kanman chayta. Chayllapis kinrayllanpi huynaqa tiwaykun, chaypis pipuni kanman chayta unay qhipawatapi huk khumpay Munay allin waqyanata walqananpi aparqamusqa, ancha munapayanataraqsi payqa apaykachachkan chaymi ñuqqaqa munasqani qichuruyta, mana atispaytaq khumpay kharmuq richkanankama waqananmanta mana pipis rikuchkaptin suwarqapuni kharmuya tukuspas payqa q'ipi walqananpi waqyananta machkarirukun, manasyá tarinñachu, chayllapis qam haykurqamunki ñawpa pacha kawsay yuyaykunamanta yachachiq, chaymansi yachachik masiyqa yaqapas wiqi ñawintin chinparqamuchkanki yachachiqniy waqyanaymi walqanaymanta mana kapunchu, llapankumanmi willasunchik imaynallapis chinkarqun chayta. Qamqa tiyanaykimanta sayariramuspan p'ititaq punkunta wisq'anki, chaypis ninki pin ichaqa pikunan khumpaykichik waqyanayta pantayuruspa hap'irqunkichik? Yachachiqqa waynataqa allinta uyarisqa. Chaymantari imatataq rurraqani? Ninchik. Qanqa mana pipas rimariptiyku llapaykuta kamachiwankiku walqanaykuta kichasqata hamp'ara pataman

churanaykupaq llapallaykutaq huk churayllapi ñawpaqman t'iqryaku, chaypi sayanaykupaq mana kuyurispa ñawiykuta allinta wisq'aspa; qamqa chayllapis sapanka yachachiqunata mana walqanakuna machkaytachu qhallarinki ichaqa wulsillukunata machkanki ichaqa sapa pachas yuyachiwankiku mana kuyunaykupaq ni ñawiykutapis kichanaykupak, chayllapis wulsillumanta urqurqunki waqyanataqa ichaqa llapaykutas tukunki machkaspa. Chaymantari imata rurarqani nispas warmaqa yuyaysapallaña uyariykuchkan. Llapaykuta machkarkuspaya waqyanataqa makiyki pi hap'ichkasqanki ichaqa waqyanataqa tarirqunim, manas pitapas imatapas ninkichu. Chay pachas ñuqaqa hatun p'inqasqa qhipapuni, chay p'unchaymanta ñuqaqa yachani mana allin rurasqayta chaymantas anchatapuni chaninchasqaytapas ñuqap ukhuypi mana hayk'aq ruranaypaq, ichaqa qamqa manas p'inqaypi qhawachiwankichu lliw yachachiq masiykunawan chumuykusqa qhipanaypaq; chay p'unchawmantas ancha allinta qamta yuyayki. Warmaqa waynataqa khuyapayay ñawinwan qhawasqa. Waynaqa hunt'achinsi willaspa: Chay p'unchawmanta pachas allinta umaypi hap'ikuni mana qam hatun p'inqaypi saqwasqaykimanta, mana haykap chayta ruranaypaq ichapis qam hina allin yachachiqkuna kayman, hinaspapas qam hina kayta umayman saphichakurqani. Yachachiqniy kunanqa yuyawankichu? Warma yachachiqqa umallanta chhapchirikuspas k'umuykun, yuyachakuspas nin: Ari yuyachkanin chay kawsasqaytaqa ichaqa qam kasqaykitaqa manan yuyanichu ichaqa manataqmi waturanichu qam hap'isqaykita ichaqa ñuqapis maskasqaypi ñawiytaqa allinta wichq'arqani.

Qillqaq:

Justa Amanda Laguna Bustamante

Docente de CCSS

IES Tupac Amaru - Cusipata- Cusco

Kachi wankaray qatip runamanta

Nawpaqsi huk uña maqt'acha Martín Román Mendieta sutiyuq, Ch'illka Pampa sutiyuq ayllu llaqtapis mana taytayuq waqchacha purikusqa, chayllamansi Yanaqa ayllumanta huk qhapaq tayta turukuna rantikuq rispa, uña maqt'achataqa turu qatiysinanpaq, mula aysananpaq ima Yanaqa llaqtaman aparikusqa, ñan risqanpis maqt'achaqa kayman rin, urayman rin, wichayman rin turu allinta ñanta purinanpaq, phiña turukunatapas maqt'aqa lliksi ñanman churarqun, chaysi qhapaq runaqa puriysinanpaq munarqukusqa, hinaspas uywakusqa. Qhapaq runaqa maqt'achataqa sapa p'unchawsi manaraq wallpa waqayta mulantinta k'achuman qatirparin, chaypis maqt'aqa mana kallpan kaptin runakunata waqyaykukuspa mulaman k'achuta q'ipichimun, pusaq watayuksi maqt'aqa kanman karqan, hinaspapas huch'uychalla tulluy tullucha kurkuchayuq, ichaqa supay p'itaqcha. Chunka watas qhapaqpa makinpi maqt'aqa, chaysi yacharkusqa tukuy rurayta, turu mansayta, mulaman llant'a q'ipichiyta supaytas purisqapas, huk llaqtakunamantapas utqaychallas kutirqamuq kasqa, chaysi qhapaq runaqa allinta rikhusqa. Chunka watamantas maqt'aqa Ch'illkapampa ayllunkunaman kutimusqa, ña waynaña, hina tulluchalla, uchuy runachalla, chaypis huk hatun sipaswan masachakurqun hinaspas maqt'aqa iskay chunka churiyuq kasqa, suqta churinsi kawsasqa pichqa qarikuna, ch'ulla warmicha, wakin churinkunaqa qulla irqichakunallas tukuy unquywan mana ima hampi chay ayllupi kaptin wañurqapusqa. Waynaqa supaychatas purisqa Chalhuanca llaqtamanpas urqunta, wayq'unta ima hatun ñanta purispas kutiy t'ikray purisqa, chaysi runakunaqa sutichasqaku "Allqu chakichawan" imaynarpi huch'uy runacha, tullu tullucha kaptin, ichaqa supay kalpasapas kasqa. Puqusqa runa kaspañataqsi warmankunata Chalhuanca ayllumanraq yachay wasiman rinanpaq apasqa, warmankunaqa kasqa allin yuyaysapakamas kasqa, ichaqa

warmi warmatas mana yachay wasiman churasqachu chaysi niq " Warmi warmachayqa huch'uy uchu kutachaymi kanqa" nispa. Chaysi puriylla purisqa uywankunapas chikallanqa kasqas, chakrakunatapas wichaypi, uraypi, qichwapi, urqukunapis yapusqa, chaypis llapa kawsaykunataqa chunka, iskay chunka q'ipitahina uqakunata, papakunata, sarakunata wasinman aymuray killapi aymuramusqa, wakintaqa huk llaqtamanta qurpa runakunamansi wayukunarayku misk'ikunarayku, waqturayku quykatamuq kasqa. Mulankunamansi q'ipichispaqa allinta mat'ispa mana wiwsuchiq makiyuq kasqa, chaysi runataqa lliw runakuna makinrayku maymantapas uywankuman allinta q'ipichinankupaq mink'akusqaku, runaqa utqaychallas imatapas rurarqatamun, hinaspapas manas tiyarayanmanchu, allquchahinas maypipas, chaypipas rikhurirparin. Huk watakunañataqsi waka unquy rikhurimusqa, chaysi lliw wakakunaqa kachimanta wañurqapusqaku, chaysi runaqa kimsa allin qarimasin waynakunata wakakunapaq kachiman rinankupaq mink'arqukusqa. Maqt'akunaqa wakinqa allqunayarqunsi, chaysi iskay runalla huk piyara kawallukunapi illapanku. Chay illapayninpis runakunaqa manay uywayuq kutiykamunku, lliwtas uywankunata tala suwa runakuna suwarparisqaku, q'alallas wakchay wakcha uyankupas iskaynin runakunaqa kutiykamunku, chaysi Pichiwa runakuna, chinchiña runakuna uywankuta suwachikuptin asipayaykunku. Paykunaqa mach'apakuspas llakikunku, waqakunku hinaspapas waqtutias astawan upiyayta yacharparinman karqa. Chaymantas chay watallataq huk ayllu runakunata mink'akuspa kaqmanta Kachi Wankaraytaqa rinanpaq allichakun pacha, manas warminpas yachanchu, payllas tutamanta pichqa uywakunata pariharquspa huk ayllukunawan rinku. Chay riyninpiqa manas ima suwanpas tupankuchu, aswansi chay ayllu runakunaqa allinta runataqa kallpachasqaku. Runaqa utqaychallas kawallukunata allicharparin, mulap q'ipikunatapas allin chaninta mat'ispa mana wiwsuchiqa q'ipichimusqa, runakunas waqtuta, kukata makillanmanña kusikuymanta upiyachisqaku, akullichisqaku ima.

Hinaspas runaqa pichqa punchawmanta Ch'illka Pampapi pichqa kawallunpi kachi q'ipintintakana wasinman rikhurirparin. Chaysi munakusqan warimiqa mancharikuspa aqhata upiyananpaq qirupi haywasqa, runaqa manas aqhatapas chaskisqachu, hinaspas aswan kawallukunamanta kachi q'ipinkunata paskarparin. Kunanqa mamay kachimanmi rirparini, ñawpa kachiman riyniyipim suwa lliwta uywaykunata suawan, kunanqa manam suwachikunichu, manam llagtamasinchikkuna allin runakunachu, aswanmi paykuna manchakuspa rispanku suwata waqyarqunku. Kunan kayqayá kutimuni qali, qalilla, allinmi chay huk ayllumanta runakuna kasqa nispas runaqa munakusqan warmita nisqa.

Runaqa Ch'illka pampamanta chaynallatas watan watan anta sitwa killapi Kachi Wankaraytaqa risqa, chay qullqiwansi warmankuna Chalhuanca llaptapi yachay wasipi yachaqkunata uywasqa. Huk p'unchawsi huk munayniyuq tukusqa runa Pichiwamanta runamanqa tutachallamanta mana ima huchanmanta chakran llamk'aq rinanpaq iskay runakunapiwan makinta chaqnarqusqa aparikusqaku, chaypis runaqa llamk'apakun, tuntapa allin aqhata upiyarquspan chawpi p'unchawllata ripuya munasqa, chayllamansi munayniyuq tukusqa runaqa kimsakama waka qaramanta rurasqa waskhawan "chumpichin", runachaqa munayniyuptas kutiparirpakun, paypas awansi chay waskhata qichurquspa munayniyuqtaqa kallpawan chumpirpachin, munayniyuksi qaparin, hinaspas llamk'ay yanapaq runakunata mink'akuspa runataqa maqayta munasqaku, chaysi nin:

"Yaw munayniyuq tukusqa kunanmanta pachan uyaykipi tuqaykusqayki, qam allquri imaynanpin kayta rurawaranki, qullqiykitachu manukursqayki, qampapas iskaymi churiykikuna Chalhuanca yachay wasipi, nuqapas niraqlatqmi, mayqininchikpas allin qari lluqsirqunqa, chaypiñan munayniyuq tukusqa nuqataqa napaykuwanki, tuqqq , tuqqq tuqqq nispas kimsakana tuqaykatamun hinaspas wasinman kutikamusqa.

Sipisqaykin wikit runa, paqarinmi aylluykunawan
waññuchisqayki- nispallas munayniyuq tukusqaqa nirparin."

Munayniyuq runaqa paqarisnintinpas, minchhasnintinpas manas
maqaq risqachu, runapa pakakuspallas Chalhuanca aylluta aswan
warmankunamanhina llamk'apakuq risqa.

Runaqa watamantas kutikamun, chaykamas wakan, kawallun,
uwihan ima pisirqapusqa. Chaysi runaqa phiñasqa kaqmanta
uywachakunata ayllunkunamanta rantikun runaqa Aymuray
killapaqsi huk ayllumanta runakunawan kaqmanta kachiman
rirqusqa, chaysi kachiwan sara tukuyman rikch'akusqa aymuraypi
aycha q'ipikunata huñurqapusqa. Pichihua runakunaqa chayta
qawarispas runata mink'akusqaku kachiman paykunawan rinankupaq.
Supay manchalikunas kasqaku, chaysi runaqa kamarpachinakunku
Inti Raymi chawpi killa p'unchawta rinankupaq. Hinatas ruranku,
chaypaqsi kimsa chunka kawallu kachi q'ipiqtu huñurqunku.
Allin karunatas rurarpayrin, yuraq paqpamanta waskhakunata
kachi machiyupaq, mat'inapaq ima; parihukunata, sinchakunata,
sincha riyata, uywa maniyakunata, sultakunatapas lliwllatas
allicharpakun. Warmichantapas quqawa rurananpaq kamarpachinsi:
uchuy mankachata, uwiha ch'arkita, sara hamk'a kutasqata,
lawapaqtaq chawa sara kutata, anista, michk'ita, wisllachata ima,
hinaspas runaqa huk p'unchaw rinankupaq khumpa masinkunawan
kamachinakunku. Chaysi tutallamanta "maqt'akunaqa" Martín Román
Mendieta, Gregorio Salinas Quispe, Hisus Levisaca Ayvar, Lucio
Carbajal Utazú tawantin maqt'akunaqa kimsa chunka iskayniyuq
piyara suqta kawallukunapi illariyta qallarinku. Huknin allin warwiru
puntaq kawallutas tayta Martín aysarikun, qipanmansi, tayta
Killku, hinaman tayta Hisus, qipatataqsi tayta Lucio, chakipaytas
qallarinku, chay p'unchawsi chayananku Waqasa sutiyuqkama,
manachayqa manas allinchu kanman, suwakunas suyarunkuman.
Waqasa patamantas maqt'akunaqa tayta Martín ñawparikuptin
qipanta hump'ipas hump'illana p'itaykunku, chawpi p'unchaykamas
maqt'akunaqa phawaykunku, chaysi tayta Martinqa ñawparikuspa

urqu qipataña chinkaykuchkan wakintaqsi chayraq Qumiray
quchata chinkarimuchkallankutaq, hinaspas manaña tayta Martinta
rikhuspanku runakunaqa supaychata sayk'uruspanku waqyakunku,
manas uyarinchu, chaysi runakunaqa phiñasqa p'itallankutaq chaysi
chimpa qata wichaytaña maqt'aqa wicheriykuchkasqa.

Suyawayku Martincha karahu, manachayqa llapaykumantam
maqaykusqaykiku. Nispas qaparinku.

P'itamuychik!, manachayqa manam pukyuman chayasunchu,
p'itamuychik! Kaypim tala tiyan suwawaswanmi nispas kutichimun.

Runakunaqa hinallas wiksanyaykunku, chaysi inti patataña tayta
Martinmanqa ayparqunku, chaypis Martinqa samakuchkasqa, asiy
asi, runakunas phiñasqa.

Maqt'akuna kunanmi chimpakama rinanchik, manachayqa kaypin
tala purín hinapanmi lliw kawallunchikkunata qichuwaswan. Tayta
Kilkupas chayhinata rimakullantaqsi.

Chayqa kunan hakuchis, chinkarisunchik chinkarisunchiq,
talataqa tawanchikqa supaynintas aparqachikwan.

Tayta Luciopas nillantaqsi, aswan ñuqanchiktan
supiparachiwasun.

Nispankus kaqmanta chakipayta qallarinku chimpa Wasi
Para qallpakama, chaypis uywakunata kurral pampapi allinta
allicharquspanku kurral punkipi musiyaqchalla puñunku,
chayllamansi liq'i liq'i qaparirpayrin, liwliw, liwliw, nispa,
mancharikunkus runakunaqa p'achakuspas sayarirparinku, chaysi
acha wakakunata talakunaqa suriyakunwan maqaykuspanku
qatichkasqaku.

iPin chaypi karahul!, imanachu imallapas kan! Nispas huknin
talaqa allinta qawaykuspa huk rimayta qallarirpayrin. Wakakunatam
aymuraspa llaqtaykuman qarkuchkayku, aman pimanpas willankikchu
manachayqa waqakuwaqchikmi nispas talaqa uqi punchuyuq, hatun
ch'anchara ruq'uyuq kallpawan rimaykatamun.

Papay waqtuta, kukallatam apamuyku, chayta upiyaykuy.

Añay, runakuna amapunin ñanpiqa suyawankichikchu. Añay nispas talaqa pasatanpun.

Runakunaqa supaychatas tullunpas qhatatarparin, chaysi chikanta waqtuchakunata animakunku, chayllamansi wallpa waqarqamun wak astaña wasimanta. Maqt'akunaqa manas chay pachamanta puñuytapas tarinkuchu. Runakunaqa hatarispankus uywankuta pariharunku hinaspa kaqmanta kallpayta qallarinku, chawpi p'unchawllatas Kachi Wankaray Andahuaylas ayllu minaman chayarqunku, utqayllamansi mina t'uquman kachita rantikuspanku yaykunku, chaysi tayta Killkuqa hatun kachita marq'arirparin, hinaspa kay kachiqa manam llasanchu ñuqapa kawalluyqa kayta q'ipinqa nispas sapallan qariy qari kachitaqa rikrarpakamun. Wakintaqsi asikuspa qawanku (kachiqa manas mina t'uqu uhupiqa llasanchu, maypachachus unuman tuparqachinku chayqa supaytas llasarqun manas ugariytaqa atiwaqchhu), lliwtañas kachitaqa urqurqamunku. Ichaqa allin llamk'ayqa llapallan kawalluman q'ipichiysi sasasuqa, hinatas lliwta kawallukunaman q'ipirachikpanku kutinpunku hanay Wasi Parakama, chaypis qurpachakunku. Kawalluqa chaymanta pachas puntaq illarimuytaqa sayaytapas munakunñanchu, tayta Martinqa chaypaqsi kawallunkunata allinta allin waskhawan mat'irparin, hinaspas kusisqa waqtuchanta animakunku. Wakin runap q'ipi mat'isqanqa, chikanta puriyta qallarisallas wiksun pacha, manapunis achka kawallukunap q'ipin takyanchu, chaysi runakunaqa tayta Martinpa makinta mañakunku, tayta Martinqa allintas q'ipitaqa Waqasa kanchakama chayamuqpaq t'iqrpayrimun tukuy p'unchawsi chikachanta kukankuta hamk'ata wayqachanman waqaychakukuspa mikhustin kawallupa purisqallanpi purimunku, wakin kawalluqa q'ipin wiksuptin quspachkan, wakin kawalluqa lliksi wasanpas, chupanpas k'irillaña purimuchkan, chaypaqsi allinta mat'ina, manachayqa lliksi k'irirqukun, imaynapas Waqasa ayllup kanchakamas chayarqamunku, chaypis kaqmanta qurpachakunku,

kusisqa, ña
 Aymaraes ayllupiña
 rikhukuspanku. Waqasa
 ayllupiqa allintas
 michk'ita runakunaqa
 puñurqukunku.
 Hinaspas chawpi
 tutata liq'i liq'iqa
 liw liw, liw liw nispas
 runaqa chaysi

Pampachirimanta Waqasa ayllunman kutinpusqa, chay runamanpas maqt'akunaqa waqtuta kukanta imas upiyarichinku, Liq'i liq'iqa manas yanqallachu waqan, runata rikhusansi. Lawachankuta tutamanta allinta upiruspanku kaqmanta illariyta illapamunku. Waqasamantas kawallukunaqa astawan llaqtanman pachapiña kaspankuqa utqamunsi, manañas sayarinñachu. Ch'illka Pampamanqa yaqa inti patatañas chayraqamunku, chaypiñas runakunaqa !wahu...! !wahu...! nispanku qarillaña ichikachakunku. Tayta Martín Romanqa chay kachiman rispallas qullqichata tarisqa hinaspas warmankunata allin chanin umayuq, allin ñanpi puriakunas ruraqkunata uywasqa kasqa, tayta munayniyuq tukusqataqsi, mana warmankuna yachay wasimantapas allqarqun hinaska llut'an ñankunapi purispanku kachkanku. Chaysi Ch'illka Pampa runakunaqa kunankama tayta Martín Romanta sapa waka unquy, waka kachinta t'inkaspa yuyarinku pisiruptinpas puriyninta yuyarispankus waqakunku.

Willakuq: Martín Román Mendieta

Pichihua llaqtamanta arriyiru.

Qillqaq:

Fermín Antonio Román Salinas

Coordinador de la RER Challabamba II

Kuntur hap'iq runakunamanta

Apurimaq suyu ayllukunapim kunankama Taytachata, Mamachata Inti Raymi Killamanta pacha kantaray killakama, lliw llaqtakunapim raymichanku, chaypaqmi Taytanchik, mamanchik raymichakunanpaq tukuy imaymanakunata allichakunqaku, wiñaputa, ñak'ana wakakunata, tukaqkunata, tusuqkunata, haywakuqkunata, chumpi, liklla awaqkunata ima, manaraq raymichay wata chayamuchkaptinraqsi Karhuyuq runaqa tukuy yachaqkunata mink'akunña, hinaspas tutachallamanta manaraq wallpa waqachkaptin wasin wasin ayllunkunata mink'akamustin purinku. Wakinsi arí nin, wakintaqsi manaraqmi atiymanraqchu nipun, chaysi raymichakuq runaqa warmichantin allinta rimaykanakuspa kuskalla purinku. Allin Taytanchik, Mamanchik raymi kananpaqqa supay allpa tusurichiq tukaqkunas kanan, arpa, wihulin, tiheras tusup, wayliya, ukuku, yapukuq, yunka, ch'ala kawsay maskakuq illariqkuna, chaykunas kanan, manachayqa p'inqay raymis lluqsirqunman, chayta raymichakuq mana munaspas, allin tukaqta, tusuqta chanin qullqiwan mink'akun. Hinaspapas turu pukllaypis apunchikkunap wallpan taytanchik kuntur manapunis pisinmanchu.

Taytanchik Apukunap wallpantaqa sasatapunis hap'imunku, allin runa raymichaq allinta unanchallaptinsi taytanchikpa wallpanqa awqaypata chawpiman maqt'aqa kunkanpas q'aray q'ara, chalinanpas yuraq millmamanta hinaraq chayraqamunman, allin puqusqa wirasapa wirasapa turuman t'ipachikunanpaq.

Qara watana ayllu llaqtallamantas allin riqsisqa papachakuna tayta kuntur hapiqkunaqa kasqaku: Tayta Guillermo Ontón Palomino (Llik'icha), tayta Rosalío Sarmiento Garay (Rusascha), tayta Alejandro Huamaní (Wiqru), chaymantapas qhipa wiñay tisipulukuna, Honorato Quillama (Unkacha), Rosalío Ccoicca (Atuqcha) chay taytakunallas

wallpanta hinaraq tayta kunturtaqa hap'irqamuqku.

Tayta kuntur hap'inankupaqa ñawpaqtaqa tukuy ruraychakunatas ruranku, paykunaqa watamantaraqsi imakunatas tayta kuntur munakunman chayta allichanku, allin yachaq Pacha mamawan rimaq yachaqkunamansi tutamanta vinuntin, waqtuntin, kukantin chunkuna qirupi upiyachikpa allin kallpayuq saymata haywakuya rurananpaq mink'akun, chaymantapas yachaysapakunaqa huk puqusqa malta kawalluchatas watamanta pacha mana runan yachasqallan "mañakunankupaq", chaytaqa manas pi huk runakunaqa yachanmanchu, yachaqpa warminpas manas yachanmanchu, hinaspas ch'inchalla tutalla yachaq machu taytawanqa chanin kallpasapa haywakuya ruranku. Sapa antichay p'unchawllatas manaraq wallpa waqachkaptin chaytaqa pisi pisimanta chaninchata ruranku. Hinasapas manaraq pisquchakuna takichkaptinsi ripunankupas, chaymantapas wichayta urayta, kinrayta, qawarispa, mana warmiwan tupananraykus kimsakama lluq'imán muyuritamuspa, husut'antapas lluq'i pañaman churarqukuspa, kimsakama pampaman tuqaykuspas k'umuykuspa runaqa kallpanan.

Qara Watana
ayllumanta kuntur hap'iq
taytakunaqa Guillermo
Ontón Palomino (Llik'icha),
Rosalío Sarmiento Garay
(Rusasca), Alejandro
Huamaní (Wiqru) Honorato
Quillama (Unkacha)
chaykunas Pichiwa

llaqtamansi aymuray killapi sara aymurayman yanapaq kawalluntin, mulantin, asnuchantinkuna paykuna pura mink'anakuspanku risqaku, hinaspas mana musiyachikuspalla malta kawalluchakunata tayta kunturpa quqawinpaq akllankuña, chay nispalla sara aymurayman

risqaku, ichaq chaypis allinta maypis chay malta kawalluyuq runata uywankuna mikhun, chayta allinta hamuntatamunkuña ñas yachankuña ima ruranantapas yachankuña. Chaysi runakunaqa tutapas p'unchawpas Pichiwa runakunata allinpakunku, khumpachakunku, waqtuta, winuta, unu t'imputa upiyakuspanku.

Pichqa p'unchaw Inti Raymi killapis kuntur hapiq runakunaqa ña allichakunkuña, chaypaqsi Guillermo Ontón Palomino (Llik'icha) runaqa urqun urqu, q'asan q'asa, ichhu ischhu pampakunata allinta maypis chay killa tayta kunturta hap'imunkuman chayta qawamun, ichaq Kunturillu urqu wichaypichus, Yana q'asa pampapichus, Supay Punku qhatapichus Ch'uruni q'ala qhatapichus, icha may wayq'us allin kanman kuntur hap'inapaq chaykunatas allinta akllaspa kutimuspa willakunan.

Paqarisnintintaqsi tayta Rosalío Sarmiento Garay (Rusasca) runañataq allachunta uchuy pikuchanta rigraykuspa Yana Q'asa pampapi kuntur hap'ina t'uquta ruramun. Kuntur hap'ina tuq'u rurananpaqa, Rusascaqa taytaqa q'ala chakilla, p'achantapas kharupis ch'utirqatamuspas q'allachalla mana ima p'achachayuq t'uqutaqa hasp'inan, manachayqa tayta kuntursi runap qillinta mutkhirquspa musiyarqunman. Iskay, kimsa p'unchawsi Rusasca taytaqa t'uquta ruran, hinaspa t'uquta rurayta tukurquspañataqsi sumaqta t'aya sach'ata, thulakunata ischhuta ima hallaspa t'uqu pataman kunturta pantachinanpaq tarpuq tukuspa churarqatamunña. Chaymanta Honorato Quillamañataqsi (Unkacha) ch'askachay tutata Pichiwa aylluman malta kawallu "mañakuq" kallparqun, chaysi suwapi malta kawalluchataqa "aynikamun". Chaykamataqsi wakin masinkunaqa ña kamachinakunña tayta yachaysapa Alejandro Huamaní (Wiqru) kallpachakunña kuntur hap'ina t'uqupi tutapas p'unchawpas tiyarayanan kuntur hap'inankama.

Minchhasnintinsi tawantin khumpakunaqa tutamanta kamachinakunkuña imay pachatas chay tuta puririnqaku taytanchikpa wallpan hap'iq hinaspas waqtuntin, kukantin, waskhantin, yawrintin,

punchuntinkuna ima malta kawallucha aysaykusqa chawpi tutata kallpanku. Yana Q'asa pampaman chayarquspankus, munayta sawmata kharu qaqpachanpi kananku, allinta tayta Apukuna: Wanqaray, Suparawara, Pisti Kuchi, Tunapita, Wayllachuquna wallpachanta utqayllaman aparqachimunanpaq. Chaymantas tawantin khumpakunaqa allinta waqtuta upiyarquspanku, animakuspanku malta kawalluchataqa siq'urqapunku, tawa takarpuman chakatarqunku, hinaspas sumaqta t'aya sach'akunawan, thulakunawan, ichhuwan ima tayta kuntur pantachinanpaq churarqunku. Tayta Wiqrus yapaysapa runa hina watan watan kuntur hap'iq chaysi pay kuntur hap'ina pampa t'uqipi mana p'achachayuq q'ala wasalla uqi thanta punchuwan punchuykusqalla allin llama waskhayuq kuwartu waqtuchayuq ima qipapun, wakin kimsa khuapakunataqsi waq haqay kharu qaqa k'uchupi manaraq illariyta pakakamunku.

Hinamansi yaqa tayta inti ña wichaypiña kachkaptin tayta kunturqa siwww, siwww nispa hawanta phawakachan, mayt'achari rin, chaymantas kutirqamun kimsakamas unay chay pampapa hawanpi q'ara kunkaqa tuyukun, manaraqsi aychataqa (malta kawallu wañusqa) rikhunraqchu, tuyunkuchkansi chayllamansi waq muqupi tiyarqun, hinaspas allillamanta chakillanwan wichayta, urayta qawakachakuspa aychamanqa asuykamun. Chaytas chimpa qaqa k'uchumanta kimsantin khumpakunaqa qawamuchkanku, imay pachas chay q'ara kunka aychata mikhuyta qallarinqa nispanku. Chayllamansi, phuyu phuyu ukhumanta aswan huk, huk achka q'ara kunkakunaqa k'ankaraq, chinaraq siwww, siwww, siiwww muqukunaman, pampakunaman chayarqamunku, khumpakunaqa ch'inchallas kharu k'uchumanta qawamuchkanku, hinaspas kunturkunaqa aycha mikhunanpaq hunt'arqamunkuña, hinas khumpakunaqa chay kunturkunata qaqa k'uchumanta qawamuchkanku; chayllamansi huk hatuchaq hatunkaray kaq allqa raprayuq q'ara kunka tayta kuntur chayarqamun, chaysi "maqt'aqa" rapranta rap rap nisparaq sapachallan aycha

mikhuq allichallamanta rin. Wiqru sutiyuq runaqa upallaychallas, pisi pisichallata samaykuspas t'uqu ukhupi phumm phumm phumm allpata qatatachisparaqsi "maqt'asuqa" chakimuchkan chaymantas yuyaysapaqa wichayta, urayta qawarispa aychataqa ch'ullallataraq p'atan, chaypiqa utqayllamansi kawallupa sunqu puywachallanta mikhurqatamun, manas saksanpaschu. Tayta kunturqa maqt'ay maqt'as rapranta maywirispa phawaritakamun. Chayllamansi lliw wakin kunturkunaq muchuy yarqasqahinaraq aychaman p'ataq hunt'arpayrinku.

Chayllapis tayta Rusalioqa allpa t'uqusqa ukhumanta sumaqllata mama musiyakuchkallaptin allinnin ruyaq rapra q'ara k'akara sapa kunturtaqa chakinmanta hatun llama waskhawan watucharqun, chaymantapas huk china chuchin kunturta watuchallantaq, iskaynintas Wiqru taytaqa watucharqun, yachaysapaqa iskaynintas kunturkunataqa iskay takarpukunaman qaqata watarqun, chayllamansi qunqayllamanta Wiqruqa t'uqu ukhumanta tiyarirpayrimun, lliysi kunturkunaqa phawarpanku, chay iskay watuchachikuqkunallañas qiparapunku. Chayta chay kimsa khumpakuna rikhurquspas qaqa k'uchumanta sipikamunkuraq p'itamuspanku, tayta Wiqruqa manchakuymantas kaqmantas t'uqu ukhumañ pakakuq kutiykurqun, manachayqa kuntursi ñawinta, gallunta, uqtinta p'ataspa urqurquspa wañurchinman. Kimsantin

khumpakunaqa punchunkuwansi
kunturkunataqa umapikama
musphanankama
waqtapiyaykunku, pampapi
rapran laq'arayaptinñas
kunturtaqa kunkamanta
hap'inku hinaspas allin lluq'imán
puchkasqa q'aytuwan sinqa
t'uqunta pasarqachispa qaqata
tupsunta watarqun manachayqa

runapataqa ñawinta, aychantas kunturqa mikhurqunman, iskaynin kunturkunatas kaqlata rurarqunku, chaykamataqsi tayta Wirgruqa waq qaq'a k'uchuman p'achankunaman waqtuchanta animarqukuspa phawayllaña p'achakunanpaq riypayrin.

Chay p'unchawqa khumpakunapaqa allin p'unchawsi karusqa, wakin p'unchawkunaqa kimsa, tawa p'unchawpis kunturtaqa hap'iq kasqaku. Hinaspankus khumpakunaqa kunturta allinta insinsuswan q'unpurpayrinku, puqusqa hispaywan, llamp'ukunawan imataqsi lliw q'ara kunkanta kurkunkunataqa mana wañunanpaq llut'irpayrinku, chaypis sumaqta punchunkupi allinta waltharquspanku sapa kama runatahina tayta kunturtaqa q'ipirikunku. Kunturkunaqa usasapallañas/ithasapallanas chaysi q'ipiq runakunataqa lliw kurkunman hunt'arqun, supay nanaqtas kuntur usaqa/ithaqa kanikun mayniniqa runap kurkunpi ch'upupas ch'upurqunsi.

Tukuy p'unchawsi khumpakunaqa allimanta kunturtaqa llaqtaman chayachinku, ichaq'a mana pi runa rikhunanpaq tutas chayachinanku, manachayqa runa yacharquspas ima wañuq mikhunakunata kunturmanqa qaraykunkuman. Chaysi tayta kunturtaqa huk wasipi uywanku, mikhunanpaqtaqsi allqukunata, khuchikunata kawallu wañusqakunata qaraqku. Chaypaqsi tawantin khumpakunaqa llapanmanta allin kallpasapata taytacha San Juan p'unchawninkama uywanku, chaypiñas maqt'ataqa" "chinantinta" karhuyuq/ raymichakuqman wasinpi qawaykachin, chaysi Taytacha raymichakuqqa tawantin khumpakunaman iskay p'uyñupi allin puqusqa aqhata, arruwa waqtutawan t'inkatahina kuntur hap'iqkunamanqa quykunku, chayllatas chaninchapunku, chaymantaq karhuyuqñas imaynatapas kunturtaqa turu pukllay p'unchawkama uywan, chaypis tayta kunturqa turukunap wasampi kawsakunpas wañukunpas.

Willakuq:

Mama Paulina Roman Salinas

Comunidad de Ccarhuatani- Apurímac.

Qillqaq: Yachachiq Fermín Antonio Roman Salinas

Coordinador RER: Challabamba 2 - Ugel Paucartambo- Cusco.

Maypipas chaypipas riqsisqa kurnitirumanta

Nawpa taytakunaqa munasqaku churinku qhari kanankutas, chaysi qari paqarimuptinga taytaqa wasin wasinsi qarimasinkunata waqtuta, winuta upiyanankupaq mink'akamuq kasqa, hinaspas kimsa tawa p'unchaw raymichaspa upiyaykuqku, wachakuq warminpaqpas llipt'a apitas tukuy qurakunamanta t'impuchikpa upiyachinman karqan, chaymantapas hatun wirasapa uwihatas ñak'anpas, wachakuq warmimanqa allintas wallpa, wira uwiha aycha t'impullata kallpasapa kananpaq mikhuchin. warmi paqarimuptintaqsi taytaqa aswan kimsa, tawa p'unchaw phiñasqa misitu turu hina purinman karqan. Manas ima mikhunatapas haywaykunmanchu, ichaqta warmi irqipa taytanqa aswansi sapallan machakuq, manas pi ayllumasinmanpas willamunchu. Aswansi payqa munachkan warmi wawa irqi wañukunanta. Hinatas chay ayllukunapi ñawpa runakunaqa rurankuman karqan.

Ch'aghuni haqay waka, uwiha, kawra astana wasipis, huk irqicha uchuychalla mana llikllapi rihuriq paqarirqusqa, chaysi taytanqa huk wachachiq yachaysapa payata llipt'a ruray yachaqta saqitamuspa hinaspataqsi wak astana wasimasinkuman mink'akuq risqa; huch'uychallas irqiqa kasqa, hinaptinsi mana pi "waqratapas" tarinchu aswansi, huk kuraq tayta layqa machuta kallpanta mañakusqa tukuy imaymanakunawan hampispa irqita kallpachananpaq, qali yuyaysapa, kallpasapa, allin maqakuq, uyvakuna mansaq, wasi ruraq, kurnita tukaq, allin makiyuq ima kananpaq. Tayta layqa machuqa astana wasiman chayarqamuspas yachaysapa payawan rimaykanakusqa wachakuq warmipa maki sirq'anta hap'in pacha, hinaspas rimapakun: Allinllapi hamurquni, manachayqa imapascha pasasunkiman, chikallanpi ripuymen

churakuwaq karqan nispa, yachaq payapas mancharisqan layqa taytapa rimapakusqanta ch'inlla uyarin.

Chaymantas wachakuq warmitaqa layqa tapun:

Maymi chay "huk'ucha", kunanmi llaspaykarpasaq uña irqi runtusapataqa, nispa. Wachakuq warmis nin.

Chay k'iraw ukhupi waltherasqa irqiqa puñukuchkan, icha supayqa wañurqun, nispas nin.

Tayta yachaq layqa machuqa irqitas k'irawninta t'aqwin pacha, chaysi asikun, llakikun, mancharikun ima, imaynanpi, uchuychallas irqiqa kasqa mana makipi rihuriq.

¿Tayta Rusas imatam kaytari churiyarqunki? Huk'uchata hina-nispas tayta layqa machuqa irqipa lloqui makin sirq'anta llamiyku.

Irqipa taytan tayta Rusasñataqsi layqa machuman hatun qirupi waqtuta haywayku.

Taytay, papachallay, chay irqiypa kawsakuyninta qhawaykapuway, kawsanqachus ichari wañunqachus, wañuqtinqa manan allinmanchu, sutiycha pampapi p'ampasqa.

Chayllamansi tayta layqaqa q'ipinmanta paskaspa urkillu sarawan irqipa kawsaninta qhatipan, chaysi sara mamaqa irqipa allin kawsayninta huk wikchuyllapi willakun pacha. Hinaspas taytaqa nin:

Tayta Rusas "ninriyta kuchuway mapas, kay irqiylqa allin runam qhipa watakuna kanqa, ama llakikuychu, manam wañunqapaschu aswanmi hatun wayna kaspa ñuqahina allin makiyuq, hampiq, tukapakuq, atuq hina yuyaysapa allin runa kanqa" nispas tayta Rusastaqa kusirichin.

Chayta rurarquspas tayta layqa machuqa, irqita yakunchaspa/ununchaspa Karluscha nispa sutichatamusqa.

Uña irqicha manas waqaytapas atinchu, upallaychallas uchuychalla, manay chukchachayuq, "q'ara huk'uchahina yanqa samaychallayuq wayrata suquspa samapakuchkan".

Hinallamansi tayta layqa machuqa, llikllanpi q'ipita t'aqwispas, puka ch'umpi, kulli cuti sarata iskun, hinaspa hatun maranpi lliw sarakunata chapurispa kutan, kutayta tukursquspansi lliklla q'ipinmanta urqumullantaq: puma wira, ukuku wira, mula wira, mach'aqway wira hinaspas llapan wirata allin allinta ch'aqrurqun, hinallamantaq, wiktuna chaki, taruka chaki, kawra wira añas wirata ima allichakullantaq; chaymantapas p'ata kichka, michi michi kichka, mulli, marqhu, uchu uchukunatapas sumaqtas huñurqun.

Chaymantataqsi tayta layqaqa apukunaman tukuy rurasqanta ch'allaykun, hinaspas taytaqa irqita chay sara akuwan ch'aqrusqa wirawan irqipa lliw kurkunta lut'irqun, makinta puma wirawan puma hina kananpaq, ukuku wirawan ima ukuku hina ch'ulla takallawan runa maqhakuqta wañuchinanpaq kallpa sapa ima kananpaq, lut'illantaq. Taruka chakiwan, wiktuna chakiwan chilinanwan ima cuti cuti nispa qatullantaq, chayqa supa supay chay sallqa uywakuna hina p'itananpaq; mana ima unquyapas unquchinanpaqtaq p'ata kichka, michi michi kichkawan q'usñichillantaq, marqhu, mullitataqsi kutarquspa ununta upiyarqachin, mana wiñaypaq unqunanpaq. Chay hinatas irqitaqa yachaq machu, layqa tayta Rusaspa qhari churintaqa hampirqatamun.

Chay ruraytaqa tukuy tutas ruran, hinaspas pacha illariyta lliwta irqitaqa hampitamun, hinaspas wakin rurasqakunataqa wak haywarikuy k'anana mach'aypi k'anamusqaku.

Wataq risqnmanhinas, irqichaqa ña chunka watayuq hinaña, chaysi irqicha supay yuyaysapallaña, paysi wakatapas utqayllamanñas chikurqamunpas, kawallumanpas hatun huk'ucha

masu hinaraqsi wasanpi laq'arayaspa mana urmanmanpaschu. Wiñasqanmanhinas maqt'aqa tukuy ima ruraykunaman churakun, chaymantapas taytanta, mamantapas munaytas munakuq, manas pi runapas maqhanantapas munanmanchu.

Huk punchawsi chiraw killapi maqt'ataqa tayta Rusas iskay turuman mansanankupaq kachasqa, chaysi tukuy p'unchaw waynaqa mana kutimusqachu, chaysi tayta Rusasqa llakiwan ayllunkunata mink'akuspa maskamusqaku, manas chay p'unchaw tarinkuchu, manataqsi pi runapas rikusqakuchu, hinas tukuy tuta Karluschap tayta mamanqa, llakiwan mana puñuypas hap'isqachu. Manaraq illariytas tayta Rusasqa Kasluscha maskaq risqa, chaysi Karluschaqa kusisqallaña haqay mayu chimpapi pampapi turukunata qatikachachkasqa, chaysi tayta Rusasqa kusikuywan rakhu kunkanwan waqyakun/qayakun:

¡Karluscha!, ¡Karluscha!, qatimuy chay turukunata papicha-nispa, chaysi Karluschaqa munay qantu t'iqa, surphu t'iqa ruq'unpi achalawllaña waytakusqa kusisqa turuntin utqayllamanña taytanman ayparqamusqa. Hinaptinsi tayta Rusasqa kaluschata llamp'u sunqullanwan, waqaykuspa tapusqa:

¿Karluscha maypin tukuy tuta illairqanki, ñuqa mamaykiwan ima manam puñuypas hap'iwankuchu gammanta? Nispa.

Papay, papallay imatam tapuwanki, imamantam llakikunki, ñuqaqa wak wayq'u qaqa sikipin munay sunqu, pukllaysapa p'aqu chukchayuq waynamasinchaywanmi pukllakamuni nispas Kasluschaqa ninman karqan.

Taytas Rusassi Karluschata qhawaykuspa mana imanakuytapas atisqachu, allinta qawaykuptinqa Karluschaqa musuq wik'uña millmamanta punchuyuq kasqa, chaysi taytaqa karluschata tapullantaq:

¿Maymantam chay munay wik'uña punchuta aparqamunki, icha may wasimanmi suwakuq haykurqurqanki? nispas tapullantaq:

Manam taytay kay wík'uña punchutaqa waynamasinchaymi mañaykamuwan chiripi p'istukunaypaq.

¿Maypim chay waynamasichayki tiyan, pitaqmi taytanri? nispas kaq tapullantaq.

Papay chay waynamasiyqa tiyakun wak Tiya Lanwa qaqa sikipis, chaypim taytan munay phanchiriq waytakunata wirtanpi yapun, chaymantam pallarqamuni kay ruq'uypi waytatapas, ichaq manam rikhuchiykimanchu, aswanmi chay waynaqa wakanchikta, turunchikta, qhawayta yanapawasunchik. Nispas Karluschaqa taytanta nillasqataq.

Manam allinwaqchu, Karluscha, kunan tutaqsa saqrachari, supaychari hisp'aykamusunki kunanmi kawra hisp'ayta upiyachisqayki, manachayqa wañuytam tarirquwaq. Nispas nillantaq.

Papay ama chayta rurawankichu, kunanmanta manam chinkakusaqchu, waynamasichaytam nisaq utqaymi kutipunay nispa. Nispas Karluschaqa kutichin.

Karluschaqa supay tukusqa waynañas, payñas raymichakuykunaman riyta yacharqapusqa, hinaspas, pituta, lawitata, kurnitata, pinkullu ima tukayta yacharqapusqa, chaytas runakunaqa nisqaku. Wak pikisapa uña huk'ucha hina paqariq irqi kunanqa may qariñan purichkan nisqaku.

Huk kutinñataqsi antichay punchawtas Karluschaqa chinkarapullasqataq, ñawpaqta hinas taytam, maman maskaykullantaq, paqarisnistinñas Karluschaqa kaqmanta munay waytakuna waytaykusqa rikhurimun. Manas may risqantapas yachasqakuchu, manataqsi Karluschaqa pi runamanpas willakunchu. Ña hatun kallpayuq wayna kachkaspañas Karluschaqa kurnita tukayta yacharqapusqa, chaysi raymikunapi allin kurnita tukay yachaqkunata llallirqusqa, chaysi llaqtarunakunaqa wakin kusikunku, wakintaqsi chiqnikuywan rikhurisqaku.

Chaymantas huk raymiman tukapakuq rispa waynaqa kaqmanta huk antichay p'unchawta, chinkarqapusqa, hinaspas ch'askachay p'unchawña rikhurimusqa kaqmanta munay waytakuna ruq'unpi waytaykusqa. Chiraw killakunapipas utqayllamansi waytataqa maymantapas apamuq.

Allintas Karluschap taytanqa hamuntayta munasqa, hinaspas qatiparqusqa, chaysi Karluschaqa p'itayllaña Tiya Lanras wayquman phawayllaña phawachkasqa, hinaptinsi taytaqa upallalla qhawan, Karluschaqa wayqupis huk yuraq p'acha waynawan tuparquspa kurnitanta tukayta qallarinku, chaypis raymita ruraykunku. Chaysi tayta Rusas allinta hamuntaq richkaptin tutayarqapusqa, limp'uy limp'uta hinaspapas puñuy hapirqusqa ichaqa chaypis tayta Rusasqa yaqalla wañurqapusqa, aswansi tutamanta illariyta mana husut'ayuq, mana ruq'uyuq q'ara umalla manay yuyayniyuq ima mancharisqa mana rimariq kutipunman karqan, chaymanta pachas tayta Rusasqa manaña qaliyasqachu, tawa p'unchawllamanta wañurqapusqa.

Karluschas taytam wañukuptin sinchitapuni waqaykusqa, hinaspas Iliw tukuy tukaq tusuchiqunawan taytanta p'ampapusqaku. Karluschapa mamanñataqsi waynataqa chiqnirqakapusqa, hin spa wasinmanta qarqupusqa, chaysi Karluschaqa huk wasikunaman, llaqtakunaman kurnitata tukapakustin purisqa.

Llaqtan llaqtan tukapakuspa purisqanpis, Karluschaqa maysunkunata qawaspa irqi hampiyta yacharqusqa, runakuna hampiyta, unqukuq warmikunatapas utqayllas wachachiyya atisqa, wakakunatapas allintapunis ima unquymantapas hampisqa.

Karluschaqa ñas iskay chunka watayuqña hinaspas Iliw tukapakuq masinkunata llallirqapusqa, chaysi wak, huk llaqtakunamanta raymikunapi tukanampaq apakachasqaku, ichaqa pisi qullqillamantas tukapakusqa, chaysi allin riqsisqa

runa, maypipas chaypipas
ayllunkunata rikhuspaqa lankupis
allin aqata, waqtuta mikhunata
ima haywariykuq kasqa.

Karluchataqa maysunkunas allin
kurnita tukapakuq kaptin, allin
hampipakuq kaptin "maypipas,
chaypipas riqsisqa" maqt'awan
sutichasqaku, maypipas
Karluschaqa kusi kusillas
maysunkunawan chansanakuspa
purikuq, ichaqa pi masinpas
maqayta munaptinqa ch'ulla
takallawansi "puñurqachin"
wanurirqachin, manas pi runapas
paytaqa llallinmanchu karqan.

Sara yapuypipas Karluschaqa
utqaychallas turutapas
mansarqunman karqan, ñawpaqtaqa lawil waytawansi turukunataqa
kuti kutita rurarqun chaysi turuqa kikillanña yapuya qallarisqa.

Chakrakuna ch'akmaypipas manas pipas llallisqachu, aswansi
llaliyta munachkaptinqa imachatapas ruraykarpaptin runapaqa
chumpin paskarpakunman karqan, chaki takllanpa ankunpas
paskakuytas atinman karqan. Hinaptinsi runakunaqa khuyakuywan
rikusqaku.

Llaqtan llaqtansi Karluschaqa tukapakustin purisqa, chaysi
wasinman kutiykamuq achka qullqiyuq, uwiha aysaykusqa,
mayninpitaqsi turutapas raymichakuq runa mana chaninchayta
atispa watuchaykamuq, chaysi llaqtanman manaraq
chayaykamuchkaspas Karluschaqa hatun rumi pataman
wicharquspa kurnitanta tukariq.

Maymantapas kaq asiy asillas uqi punchuyuq, yana ruq'uyuq yana pampa llikllapi tukuy michk'ikuna, rurukuna q'ipiykusqas rikhurimuq, chaysi irqikuknaqa kurnita tukasqanta uyarispa michk'irayku aypasqaku, chaysi Karluschaqa iWawaykuna hamukullawaychik! Nispa kusilla wasinman riq.

Llaqtapi irqikuna unquywan kaptinsi Karluschaqa utqayllaman puka krawil t'ikallawan hampiq kasqa. Chakratapas chanintas llamk'asqa, tihatapas chanintas rurasqa, mankakunatapas allin makiyuqsi kasqa, chaysi tayta Karlustaqa kastilla simipi sutichasqaku 'Siempre conocido' nispanku.

Manas Karluscha hinaqa pi runapas, yachaq kasqachu, payllas maymantapas runa wañuypiña kachkaptinpas maki sirq'allanta llamipaykuspas niq, kawsanqam nispa, lliw ancha kaptintaqsi ripukunqan niq.

Maytaña runakuna illariypaqpas Karluschamanqa ñawpaqtaqa imaynas chay illakuynin kanqa chaytas qhawachiqku, kaqlatas rimariq, manas ancha pantanmanchu karqan.

Chaymi kunan chay llaqtapi kurnita tukaqkunaqa Karluschata ñawpaqtaqa tukayninta t'inkarinku, samaykunku, chaysi hanaq pachamantaa pacha allinta kunankama kallpachamuchkan.

Willakuq:
Carlos Roman Levizaca:
Corneta primera de la comunidad de Pichihua- Apurímac

Qillqaq:
Yachachiq Fermín Antonio Roman Salinas
I.E N° 54342 Huaccasa- Apurímac
"Yutu"

Aña runakunamanta

Nawpaqsi manaraq kay pachapi, manaraq runakuna wasin rurayta yachachkaptinku, ima yapuytapas qhatipachkaptinku, huk huñu uchuy runakuna Aña sutiyuq muqupi tiyakunankupaq may wak ayllukunamanta astakamusqaku, chay Aña sutiyuq muquqa kusa muqus kasqa, chaymantas ima awqhankunatas utqayllaman rikurqunman, hinaspas paykunaqa hatun rumikunata tanqaykuspanku wañurqachipunkuman.

Aña muquqa urayninmanpas qaqa, wichaymantaqsi chiriri q'ala urqus, lluq'i kinrayninmanpas Chinchi llaqta, paña kinraynimantaq mancharikuy Taqra Pampa sutiyuq qaqa, chay qaqqapis chinchillikukuna sapa pukllay raymipi rikhurimun hinaspas munay sipasta, waynakunata ima chawpi qaqaman q'ipirqunman, ichaqa chay qaqa manchakunas kasqa, sapa kuti chiraw, paray killapipas thuniqlla, chay muqupis Aña runakunaqa munay kawsayta tarikunanpaq tiyakusqaku.

Aña runakunaqa sumaqta t'urumanta, rumikunamanta ima ruyruman t'iqrakuq, ikchuwan qhatasqa wasikunata ruraspas tiyakusqaku. Ichaqa paykunaqa manas ima mikhukusqankunata, kawsay yapukusqankuta ima pi wasimasinmanpas mallirichinmanchu, sinchi millay q'aru irihikunas kasqaku.

Aña ayllu runakunaqa, sumaqtas paykuna pura umalliqnintapas akllanakusqaku, ichaqa ayllumasin runakunawansi maqhanakuyllapi, awqanakuyllapim mayta rispapas tarikusqaku, chaysi paykunaqa wak llaqta runakunap chiqnisqallam kasqaku.

Sapa antichay, ch'askachay p'unchawsi mana maytapas risqakuchu, chay muqullapis tiyarayanku, runa ayllukunas tapukuqku ēimatapunin chay Añakuna ruranku? Nispa, chayqa qarikunas, tullu hipinkuta mast'aruspa layqa ruraykunata tukuy p'unchaw

uchuychalla asirumanta kuchunachawan hatusqaku, ichaq sapa sapalla huk pukulluhina ch'ukllachaman wichqarqukuspa.

Warmankunataqsi huk kanchachapi pukllaylla pukllaq, warminkutaqsi puñylla puñuq mana imatapas ruraspa.

Kawra, uwiha munay q'apariq yuyu yapusqankuman yaykurquptinqa manas imatapas rurankumanchu, hinaspas aswan chay layqa hatusqanwan haywarikuya churaykuruspa uywakunataqa wiqruman tukurqachin, wiksan nanayta, uman muyuqta churarqapun. Hinaspas ayllumasinkunaqa unquycha riki chayamun, chayta mikhuspaykiqa wañuwaqmi, aswan ñuqaykuman chay unquq uywapa aychanta quykuwaychik, nispallas yukaq.

Aña runakunaqa manapunis allintaqa llamk'aytapas atisqakuchu, nitaq allin uywatapas uywayta atisqakuchu, imaynanpi, paykunaqa millay llayqakuna kaspas paykuna puralla layqanarqunku hinaspasima uywatapas sipirqapunku. Chaysi Aña runakunaqa manay imayuq uchuychalla chakrachapi siwarachata sarachata, hawaschata yapuqku, chay kawsayninja manas watamanpas chayaqchu, hinaspas muchuy watallapi rikhukusqaku.

Chaysi runakunaqa tukuy unquy hampiyllata, chaymantapas layqaspa runa wañuchiyyllata yachasqaku.

Aña runap llayqasqan runaqa millayman tikrakuspas wañukuq. Hatun hamp'atutas hap'irqamuqku hinaspas huk p'uyñu lankupi uywasqaku.

Qhari tayta Añakunaqa chay hamp'atupis runataqa pisi p'unchawllapi chakinta sikanman watarqapun, kunkanta qipaman qawarqachin, uyanta simintas wiksurqachipun, wakintaqa wiksa nanayllawansi wañurqachipun.

Chay Aña runaqa antichay p'unchaw manaraq wallpa waqayta, manaraq inti lluqsimuyta, mana pi uywapa, runapa rikusqansi p'ata kichkata huñumun, chay kichkatas waqtawan, ñawin aqata lankuchapi aysaspa t'inkatamun. Ichaqa chay p'ata kichkataqa lluq'i makiwansi

pallanan mana kallpam chinkanapaq, kaq kallpallayuq wasiman hamunapaq. Kay hinatas Aña runaqa kichka pallananapaq rimapakun:

Papachay kunanmi wasita risun, munasqayki wirapas wira karnirum michk'ita mikhunaykipaq suyachkasunki. Nispas apan.

Hinaspas p'ata kichkawan antichay p'unchawta hamp'atutaqa lluq'i chakinmanta t'ipayta qallarin, chaymantas lluq'i ñawpaq chakinta, paña chakinman, paña ñawpaq chakintataq wiksanman hiputa hina t'iparpayrin, simintapas qaqtas kichkawan t'ipan. Chayhinatas Aña machukunaqa runa masinta layqasqa, hinaspataqsi ch'askachay p'unchaw runa chiqnisqanpa wasimpi p'ampamun. Chaysi layqachikuq runaqa, lliw ankuyaspa, mana rimariq, chakinpas lliw ch'akisqa, makinpas tulluyasqa, rawk'ankunapas qipaman muyusqa suqsuspa wañukun, chaytas chay Aña runa rurayta yachasqaku.

Antichay p'unchawsi Aña taytaqa layqata kallpasapallataña ruran, ch'askachay p'unchawtaqsi tukuy imaymanata layqata ruran.

Aña warmiñataqsi hamp'atuta paypas hatun llankupi, sumaq sarsilluyuq, ninrinayuq, quri tulumpiyuqta uywallantaq, hinaspas sapa antichay p'unchawta hamp'atutaqa hisp'achin, tusuchin ima kayhinata takispa:

"Sipaschay, munay t'ika, quri k'anchariq tulumpiyuq, pitan munachkanki, qaritachu, waynatachu, ichari qanhina munay sipastachu, wipha wipha wipha, chayraq chayraq, tusuy tusuy sipascha"

Chay nispalla tusuchikkallaptinsi hamp'atuqa ch'ill ch'ill ch'ill nispa hisparpayrimun.

Hamp'atu iskay kutilla hisp'aptinsi qari layqanapaq, ichaqa kimsata hisp'aptinñataqsi warmi layqanapaq. Aña payaqa millay sunquyuqsi kasqa, umanpas ch'asaray ch'asa, uyanpas ankuy anku, ch'ilka ch'ilkay kiruyuq. Munaspaqa kikin qusallanta, warmanta, yawar aylluntapas layqarqunmansi karqan.

Aña warmiqa, huk allpa lanku p'uyñuchapis chay hamp'atu hisp'ayta wata, iskay wata, kimsa wata ima puquchiq, hinaspas pi awqanmanpas aqhapi, mikhunapi, apipi ima mikhurqachinman, chaysi llayqasqa runaqa wiksa nanayllawan kimsa wata, tawa wata ima tulluyaspa suqsuspa wañukunman karqan.

Manas chayllatachu Aña
warmikunaqa yachasqaku, runa masinta
mana aylluchakusqantapas, sumaqllata
may purisqantapas pakallapi atuq
hina qawaspas lluq'i sarusqan yupinta
uqarirqun, hinaspas payaqa hamk'ana
k'allanapi hamk'arqun hinaspataqsi wak
allin wayraq muquman rispa yup'inta
hamk'asqata wayrarqachinman karqan,
kayhinata rimapakuspa:

"Papay Lurinsu, qay runata
maymanpas apakapuy, manam
yachasqayki hina rikhuya munanichu, qaqqamanpas mayumanpas
utqaylla illarirqachiy apapuy taytallay, kay aqhawan vinuwan
kallpacharukuy papallay" nispas Aña warmiqa runamasinpa yup'inta
wayrachikqa, chaysi runaqa manaraq killamanta riphukun utaq
yañukun ima, manas wiña wiñayapaq kutimunmanchu.

Aña runakunaqa aswansi munay krawil waytata yuraqman,
pukaman, ch'iqchiman rikch'akuptas yapusqaku, ēimaraykus
yapunkuman karqan?, chay krawils "hampi" tika, chaysi chiraw
killapipas munayta waytarichkan. Chaymantapas Aña warmikunaqa
wak llaqtakunaman rispas krawil t'ika q'ipiykusqa risqaku, chaypis
wawakunata mancharikuymanta, wayramanta, hutí uhumanta,
qapaq unquymanta ima hampisqaku. Aña warmi, irqita hampiptinga
manas wañunmanchu, allin makiyuqsi irqikunapas kasqa.

Aña qarikunataqsi, pisi chakrachankupi, kulli sara, kuti sara, ch'achapa sara, michi kiru sara, paru sara, wachana sarakunallatas pisi pisichallata yapusqaku, chay sarakunataqa manas mikhunankupaqchu, yapusqaku, hampinankupaqsi.

Watan watas Aña runakunaqa yachay sapa layqa kasqaku, manas pi runapas llalliçchu, aswansi llalliqtqa ch'uspita hina sipirqapun. Aña qarikuna huk llaqtata rispankutaqsi, tukuy imaymana hampi qurakuna q'ipiykusqa risqaku, chaywansi, sarata, kalawasata, hawinkata, kinuwata huñukamuqku, ichaqa chayhinata huñukuspankullas ayllunta mikhuchik kasqaku.

Aña runakunaqa chanintas qurakunap kallpanta riqsisqaku, chaymanhinas hampipakusqakupas. Manas may ayllupas Aña runataqa millay sunqunwanqa qawaykunmanchu, manachayqa kaqllapis layqarqunman karqan. Chaysi aswan allin mikhunata, aqhata, kawsaykunatapas chaninta q'ipichaykusqaku.

Aña runakunaqa manas tiyasqan wasintapas pichakusqakuchu, p'achankupas hina qilliy qillis, millay q'apariq chaysi wak ayllukunaqa mana allin puñuna ch'usiwanpas qataykuqchu. Tutapas p'unchaw hinas purinku, manas chiripas chirinchu, wayrapas wayranchu.

Wakin allin hampiç Aña runakunaqa (warmipas, qaripas) kutiy kuti makiyuqsi, chaki rawk'anpas wichayman urayman tikrakuqsi, wakinqa ñuk'u, ichaqa allin makiyuq hampinanpaq, layqananpaq ima.

Aña runakunaqa allintas imay killapias hampi qhurata pallayta yachasqaku, hinaptinsi paykunaqa hampi wasinpi uwiha waskhawan chaqnaspa waqaychasqaku.

Huk watas hatun puquy killa, pawqar waray killakunapi sinchitapuni para pararqusqa, chaysi parata manchakuspanku mana

hampi qhurata pallamusqakuchu, chaysi mana hampi qhurayuq qipapusqaku, hinaptinsi anta sitwa killapi, qara parihu wawakuna, irqikuna sipikuq unquy chayarqamusqa, chaysi lliw Aña irqichakunata wañurqachipusqa, manas ima irqipas kawsasqachu, chaymantas hut'i uhu chayamullantaq, chaypas lliw Aña payachakunata, machuchakunata ima wañurqachillantaq, manas ima hampitapas chay unqhuykuna hampinankupaq tarinkuchu. Chaymantas kaq chayamullantaq chukchu unquy, chay unquypas waynakunata, kallpasapa runakunata imas wañurqachipullantaq, chaysi Aña runakunaqa manas wañuqkunata p'ampaytapas atisqakuchu, wakin ayakunaqa hinas ruphaypi millakuyta asnapa ismuchkan, Aña runakunaqa manas ima ruraytapas atinkuchu, sapa wasipis, unqukuq warmi qhari, wañukuq warmi qhari ismuspa wikch'urayasqa, hinaspa mana pi p'ampayta atiptin wasinkupi lliw wañupusqaku, manas chay Aña ayllumanqa pipas chayanmanchu, ichaqa chay wañuchikuq unquykunas watukuqkunataqa wañurqachipullantaq.

Pisichallañas Aña runakunaqa qali, chaysi wakinqa kikinku uray qaqqakunapi uchuy wasichata chay ukhupi ruraspanku wañupusqaku, wakintaqsi warmintin, warmantin, allquchantinkuna imas qaqa machaykunaman astakuspanku wañupusqaku, wakintaqsi layqa hipuntin wañukusqaku, tukunanpaqtqaqi huk'ucha unquy chayamullantaq, chay unquyqa supay phiñas kasqa, Aña runakunap kurkunpis ch'upu lliw tukurqapun, chaywansi lliw Aña runakuna tukukapusqaku, manas ima runapas qipanchu, chaymi kunan pachakunaqa Aña qaqqakunapi, mach'aykunapi, wayq'ukunapi tullullanña wikch'urayachkan, ichaqa irqi chay Aña muqupi pukllarqun chayqa lliysi Aña runakunap unquyninwan hap'ichikuspa tulluyarquspa wañukunman.

Willakuq
Mama Juana Salinas Cayllahua.
Ch'illka pampa ayllumanta
Qillqaq:

Yachachiq Fermín Antonio Roman Salinas
Especialista EIB 2019 - UGEL Aymaraes
"Yutu"

Chinkaq chiwaku Ullkuchamanta

Ñawpaq watakunas Pichiwa ayllupi huk irqicha Ullkucha sutiyuq paqarirqusqa, chay irqis mana taytanta, mamanta kasuspa munayllanta puriq kasqa, chaysi taytan sinchitapuni maqasqa; Iliw manay yuyayniyuq khunku, witahinas irqiqa wichaymanpas uraymanpas purikuq kasqa.

Payqa tutapas, p'unchawpas, ch'isinpaytapas chinkarqullansi, hinaspas mana may risqantapas yachankumanchu. Mamansi, sapa Ullkucha chinkaptinqa llaqtankupa k'ikllun k'ikllu waqyakustin p'itaykachachkan taytanñataqsi mana Ullkucha rikhuriptin warminta sinchita maqaykup, ñawipas, kurkupas q'umirllañas, manay aylluyuq hina mamakuqa purikun.

Ullkuchaqa ñas waynaña, chaysi sapa chinkaspa wayq'ukunapi rumita pirqaspa ch'anqaykuchkan/ p'anaykuchkan, runa rikuptinñataqsi huk t'uqu uchk'uman, mach'ayninman atuq hina usturqun, hinaspas chaypi tutayanankama tiyan, paypaqa manas yarqaypas kanchu.

Llakiwansi Ullkuchap ayllunkunaqa tarikunku, imayna warmas wiñaspa kanqa nispa, hinaptinsi llapan ayllukuna huñupi rimarinku mayqam ayllu Ullkucha uywakunqa nispanku. Llapallansi makinkuta uyway munaqkuna uqarinku, Chaytapas Ullkuchaqa ñas yacharqunña, hinaspas, huk mach'aymanña astarquun, runakuna machkap riptinkus Ullkuchaqa manaña mach'aypiqa kanñachu.

Ayllumasiykuna manam Ullkucha kanchu, maytacha ripun-nispas, runakunaqa kutipunku mana tarispanku llakisqa.

Chaysi Ullkuchaqa Ph'aqsika uray llaqtaman pantarqapusqa, hinaspas hatun mulli sach'amana asuykuspa wañuya puñurqapusqa.

Pacha illariytas Ph'aqsika munayniyuq asindayuq q'ara warma yanan wachakuptin Pichiwa aylluta aychaman, kisuman, wachakuq

yachaq makiyuq payaman ima risqa, chaysi Ullkuchaqa hatun nulli sach'ata marq'arikuspa wañuya puñuchkasqa, hinaptinsi munayniyuq asindayuq q'araqa suriyakunwan kallpawan waynataqa maqhan, Ullkuchas wayqu hunt'ata qaparin, manas may riytapas atinchu. Munayniyuq q'araqa wakcha warma Ullkuchataqa waka qaramanta rurasqa waskhawansi chaqnarqapun.

Uywatahinas q'araqa Ph'aqsica tiyanan asindaman Ullkuchataqa aparikun, hinaspas chiri chiri wasipi wichqarpan, chaymantas tayta kuraman rispa mana uyachkapta Ullkuchataqa ununcharpachin. Chay p'unchawmantas Ullkuchaqa asinda runa kapusqa.

Hatun puquy killa wichaypis munayniyuq q'araqa Pichiwa aylluta kutin, uwiha, waka, kawra, kawallu, asnu, mulakuna Pichiwa runakunamanta pastu mikhusqanmanta qichumuq. Q'araqa pimantapas, maymantapas maqaykuspas chichu waka, chichu uwiha kaptinpas sullun puririy pachapiña kachkaqtinpas kuchurpayrin. Millay runas munayniyuq q'araqa kasqa, manchakuna. Wakin Pichiwa, Chinchiña runakunaqa q'arata rikhurquspaqa uywankutas, allin pallay sapa ch'usikunatapas, llikllakunapas, punchukunatapas wayq'ukunapis, urqu ñawch'ikunapis, sach'a sach'a, rumi rumi wayq'ukunapis pakamusqaku.

—Yaw thanta usasapa paya, maymi
uwiha uwyasqayki, maymi killan killan kisu
rurasqayki, maymi qayna wata puriq misitu turu
watuchanaypaq, manachayqa kunanmi t'iqusqayki,
wañuchisqayki nispas, q'awchi kuchunanpa
ñawch'inta qawaykachin.

—Papay kachkanmi imanasaqmi uyway raykus
riki chay yana uwihata, yana kawratawan
kuchurqukuy nispas payaqa kutichin.

—Pisichallam chayqa, kunanmi misitu
turutawan watuchatamusaq. Ninsi supay
munayniyuqqa.

—Ama chaytaqa papay, qusaymi maqawanman, wañuchiwanman, sipiwanman. Chay nichkaptinpas munayniyuq q'araqa manas uyariqpas tukunchu.

—Karahu t'ampa uma, usa sapa, ch'iya chukcha, ch'illka kiru warmi, kayta munay- nispas q'araqa payata suriyakunwan siq'yun, chaysi payaqa chawpikama wañurin, yawarwan minukunankamas q'araqa warmita suriyakuwan maqarparinman karqan.

Munayniyuq q'araqa wayna runakunawan tupaspaga, waka qaramanta waskhawansi chaqnarpaq, hinaspas tawa, pichqa, wata, iskay wata imas mana ima qullqillawan llamk'aykachiq.

Ph'aqsika llaqtanman kutispas, waqtuta winuta upyaspa, q'araqa ayllunkunaman kayhinata willakun:

—Lurinsucha, qayna p'unchaw urquta salq'akunaman rirqani, chaymi chunka uwihallata, pusaq wakata, tawa turuta, pichqa mulallata aparqamuni, maqt'akunata suriyakuywan sipiykamuni, manam waynakuna kanchu, pakarqekunmi, mincha intichay p'unchawta kaqmanta wallpa waqayllata rispa maqt'akunataqa quwita, asnutehina qaparqachachkaqta apamusqa, chakraymanmi lliwña qhurakuna huntarqun, chaypiñan kay pacha q'arataqa riqsiwanqaku. Nispas munayniyuq q'araqa wawqichan Lurinsuman willakun.

—Sunsu upa, wita Juliucha, manachu sipas kasqa, chaytas riki "hap'itamuwaq", witan kanki, ñuqaqa qayna wata rispa qaparqachachkata qusanta chaqnaruspa arricha warmitaqa "hap'ini", chaymi ñuqa riptiyqa manchakullawanña, pasñakunaqa uwihatapas wikapatamuspa chinkakun, hinaptinmi munasqayta apakamuni, wakatapas, kanchanpi, manam qam allqu hinallachu, pisichallata apamuni.

—Wawqicháy, ñuqaqa allqukunataqa khuyapayanin, manachayqa hunt'asqas hamuyman. Qu, qu, qu, asikuspa willanakunku.

Munayniyuq q'arakunap rimasqantaq Ullkuchaqqa k'uchupi chiriquiwan pituchakuspa uyarichkan, sunqullampis rimapakun icha

mamaypa uwihanta, mulanta kay munayniyuqqa aparqamun nispa.

Juliocha, maymantam kay wita, khunku irqitukusqa waynari?-nispas Lurinsucha tapun.

—Ullukucham sutin, asnu irqiqa, urqutam pacha illariyta richkaqtymi, Chiri Pata sutiyuq patapi qaqata hatun mullita marq'aykukuspa puñuchkasqa, mancharichiwan, animuytapas maymancha phawarqachin, chaymi khunkutaqa suriyakuywan yaqa wañunankama maqaykuni, hinaspam kunan wiñaypaq asinda uywanchik kanqa, munaspaqa kunachallanmi t'iqrupayman, millay khunkun, uma muyu, allqu hina. Chaysi Lurinsuqa Ullkuchata qawarispa rimarin.

—Ullukucha imatam rimasqaykuta khunku maqt'a uyarinki, kunallam maytapas riy, manachayqa suriyakun hap'irqusunki-nispas Lurinsucha nin.

Chayta uyarispas, Ullukuchaqa waka, uwiha lliw uywakunap kanchanta rin, chaysi mamanpa pichqa uwihan, taytanpa munakusqan mula, wasimasinpa kawran, misitu turun kachkasqa. Manas ima ruraytapas atinchu, wiqhin atiparquptinsi llakikuspa waqaykun. Sinchitapunis waqaykun, manas sunqun chay uywakunata rikhuspa tiyanchu. Manas ima ruraytapas atinchu, waqyllas waqakun:

—Maypiraq mamay, maypiraq taytay, mulli k'ulluchus taytay karqan, unka sach'achus mamay karqan, qaqachus, mayuchus alluypas aylluukunapas karqan....

Nispas sunqullampi wakcha kawsakusqanta takiykuspa wikch'u/ ihi hap'inankama waqakun.

Ulluchaqa, mamanpa uwihanta, taytanpa munakusqan mulata, wasimasinpa misitu turunta, kawrata imas chay p'unchawmanta asinda chakrakunapi michin.

Manas, tayta mamanpa uywankunata qawaykuspa sunqun tiyanchu, waqyllas atipan, chaymansı munayniyuq q'araqa huk llaqtakunamanta astawan achka uywakunataña huñurqamun, llapanpiqa pachakñas uywakunaqa, chaytas Ullkuchaqa p'unchaw p'unchaw michinan. Huk p'unchawsi Ullkuchaqa mulli llantupi

puñurqapusqa chaykamas hatun puka qhasa wasa puma iskay
uwihata sipirqusqa, chaysi Ullkuchaqa llakiwan, hinaspas
upallalla uywa kanchaman uywakunataqa qaykurqun, chay tutaq
munayniyuq q'araqa manas uywakunataqa yupasqachu.

Ullkuchataqa chay tutaq manas puñuypas hap'inchu,
yaqas umanpas muyun, sunqullanpis waqakun: "q'araqa chay
uwihamantaqa allqutahinas wañuchiwanqa riki" nispa. Ullkuchap
puñunanpas kawra qarallas, iskay thanta chu'isikuna qatakunanpas,
wallpa wasip puñunan wasipas. Chay tutas Ullkuchataqa mana
piki puñuchinchu, kurkunpis mach'aqway kurukunahinaraq pikiqa
puriykun. Imaynapas illarirqunsi, manaraq pisquchakuna takimuya
qallarichkaptinsi ña Ullkuchaqa, uwiha maskaq risqanmanta
kutimuchkanña, uwiha millwa qarallantas tarirqamun. Wakchay
wakchas uywakunap kanchan patapi chay illariyta Ullkuchaqa
tiyakuchkanman karqan.

Chayllamansi rikhurirqamun Pichiwamanta huk tayta
aylluntukusqa Phaqsiqa kaña waqtuman rantikuq riq runa nitamun.

Ullkucha, wakcha wawa, kunanmantas wiñaypaq wakcha kanki,
manañas mamaykiwanqa tupankichu, qayna p'unchawmi Taqra
Pampa qaqqaman urmaykusqa, qaqqapaykusqa; chaypim wañukun,
kunan p'unchawmi p'ampasaqku chaypaqmi waqtuta apasaq , qam
khunkuta maskaspas purinman karqan, imatam ruranki, hakuchi
utqayman.

—Papalláy imaynanpin mamallay ripukun, imataq ñuqap
kawsakuynillayqa —nispas pituchakunman karqan qayna p'unchawmi
iskayta uwihanta puma munayniyuq taytacha Juliupata mikhurqun,
sipiwanqacha riki.

Chayllamansi, munayniyuq q'ara Julioqa qipanmanta
uyarichkasqa, millay uyayuq, kirunpas chaq, chaq nichkaqraqsi,
sunkhampas michipahina tusuchkaqraq.

iUllkucha, llapanchu uwiha kachkan!, kallpawansi tapun.

Arí, papay nispas Ullkuchaqa munayniyuqman k'umu

k'umunmanta, mancharisqallaña wakcha uyanwan kutichin.

Chaysi munayniyuq q'ara uwiha kanchaman rispa, uwihakunata yupayta qallarin, manas iskay uwiha kanchu, mana imatapas rimarispas q'araqa Ullkuchata makinmanta qaqata hap'irquspa, maqhana kanchaman aparikun.

—iKhunku maqt'a kunanmi yachanki, imaynanpim uwihata chinkachinkil!, ¿Maypim chinkarqan? ¿Pimanmi qhatuqrunki? - Ullkuchaqa manas imatapas rimarinmanchu karqan, aswansi:

—iMamáy, mamay mamay... ama saqitamuwaychu, apakapuway, manan qipaymanchul- Nispas qaparin, chaysi munayniyuq q'araqa Ullkuchata waka qara waskhawan kunkanman churaykuspa mulli sach'aman allqutahina warkurqun. Ullkuchas chawpita wañurin, qhallunpas yanay yanás hatun hatun lluqsrqamum.

—Chayta munay khunku maqt'a, kunanmi allqupaq wañunki!- Nispas kimsa kamas munayniyuq q'araqa wakcha Ullkuchataqa Wañurichin, chaymantapas, p'achanta ch'utirquspas qalachallata chiri chullunku unuwan ch'aran ch'aranta hich'aykun.

Lliksi Ullkuchapaqa yuyayninpas chinkarqapun, manas kunanqa qaparinchu, aswansi kurkunpas rumiyarqun. Ñawillanwansi munayniyuq q'arataqa wañurqachinanpaq qawaykun. Chayllapis Ullkuchaqa nin:

—Taytáy ama maqhakuwaychu, kunallanmi chay uwihanchik mikhuq pumata wañurqachimusaq, kikintapunin qanra q'arutaqa chupantapas waskhay waskhata q'ipirqamusaq —nispa.

—¿Ima niwanki khunku maqt'a?, maypim chay pumata sipyita atimuwaq, aswanmi suqta wata uwihaymantaqa yanqa mana qullqillamanta uywakunata michispa llamk'anki, manam kunanqa tayta mamaykipas kanchu, allqullan mamayki, khuchitagmi taytayki, chay uywakunap churinmi kanki, sallqa maqt'a —ninsi.

—Arí papalláy, hina rimasqaykicha kanqa riki- nispas maqt'aqa kurkunpas, ñawinpas q'umirllaña uwiha uywakuna michiq mana ima mikhunayuq rinpunitaq.

Ñan purisqanpis Ullkuchaqa mamanta yuyarispa, sunqullanpi

sinchitapuni pituchaykukuspa waqaykun. Mamanpa uwihanta, taytanpa munakusqan mulata, wasimasinpa misitu turunta qawaykuspa waqaykun:

"Mamay riphukunkichu, imapaqmi wachakuwarqanki, taytay imaynanpim mamay riphukun, imapaqmi churiyawarqanki, manachu, pumaman, kunturman paqarimuchkaptiy qaraykuwankiman karqan..." nispas takikun.

Chayna purichkaptinsi pumaqa hatun sillunta pampata khatuspa, sunkhanta tusuchikpa waranhu ukhumanta ninrinpas pakray pakra hinaraq uwihata qawamuchkasqa. Chaysi Ullkuchaqa pumata rikhurqun, mancharikunsi, ichaqa ruphaparpakuspas yaqalla khatatarqun, hinaspas Pichiwa wayq'upi rumi ch'anqasqanta yuyarispa, awichunpa rimasqanta mana willakusqan pakaypachanta uyarispa, Ullkuchaqa paypas atuqhina pakakuspalla ch'inchalla puma sipinanpaq rin, hatun ruyru rumitas tarirqun, hinaspas sikinta rumiwan kimsakama khatun, picharin, kimsakama tuqaykun, kimsakama lluq'iman muyurispas kallpawan pumataqa umanpi ch'amqarqapun, chaysi pumaqa p'ititirpayrin, chayllamansi Ullkuchaqa pumaman ichirquspa ninri k'ullunpikama mullqu rumi hap'isqanwan pumataqa wañunankama takapiyarqun. Pumaqa

wañurparinsi kirunpas chiqchiy chiqchi, chupanpas manañas maywinpaschu, sunkhanpas manas tusunñachu nitaq wayratapas suq'unñachu lliysi chiriyarqapun. Ullukuchaqa kusisqas maymantahinaraq kallpachasqa, inti patatas uwiha, uyvakuna qatiykusqa, arwimanta waskhata rurarquspas puma q'ipiykusqa munayniyuq qar'ap astana wasinman rin.

Lliw llaqta runakunas Ullkuchataqa kusisqa puma q'ipiykusqa riptin hanllarispa qhawaykusqaku.

—Ullkucha, imatam kayta rurarqamunki, kunanqa papacham kanki, allinta chay suwa pumata sipirqamunki, lliwmi ñuqaykupa uywaykutapas tukuwankuña, hakuchi ñak'asunchik —nispas Ullkuchap wasanta t'aqlapayaykunku.

Ullkuchaqa mana rimarispas ñawillanwan tunpa kusisqa munayniyuq wasinta pumata chupantapas waskhay waskhata q'ipiykusqa uwiha, waka, turu, qatiykusqa rin. Munayniyuq wasinman chayarquspas Ullkuchaqa pumata pampaman kacharpayrin, chupantapas waskhay waskhata, hinaspas uywakunata kanchanpi wichq'amun. Chaymantas mana imanaytapas pumataqa rurayta atinchu, chayllamansi munayniyuq q'ara Lurinsu rikhurirqamun, hinaspas pumawan mancharikuspas qaparin:

—Ullkucha, Ullkucha, Ullkucha! ēPim chay allin runa kay suwa pumata sipirsqamun? Chay runata qayamuy/ waqyamuy kunan allin waqtuta upiyananpaq, kay suwa q'aru pumaqa lliwmi llaqta runakunap uywanta suwakun, p'itay chay runata qayamuy! —nispas kamachin.

Manas Ullkuchaqa chay q'arap rimasqanta uyariq tukuspa kuyurinchu.

—Yaw khunku, wita p'itaychalla chay suwa puma sipiqa runata qayamuy! Sunqu k'arasqas q'araqa maqayta munan.

Chayllamansi q'arap wawqintukusqa tayta Samuku rikhurirqamun, hinaspas nin.

—Taytáy ñiñu Lurinsu kunanqa Ullkuchaqa papacham kasqa, allin kallpawan ch'amqaq makiyuq, suwa pumatachu kay khunku uyanpi sipirqamusqa. Llaqta runan kusiskuyku —nispas tayta Samukuqa Ullkuchata wasampi taqlaykuspa Khuyapayaykuspa wasinman ripusqa.

Chaymansı munayniyuq ñiñu Julio rikhurirqamullantaq, chaysi Lurinsuchaqa llullakuspa nin.

—Wawqicháy Juliocha, nuqaqa kunan papacha kani, ñaqa inti patatam Ullkucha puñunankama suwa puma uwihata qhawachkasqa, chaymi sumaqchallata rispa hatun waranhu k'aspiwan umapi q'asuspa wañurqachini, kunanqa papacham kani, vinuta, waqtuta apamuy upiyanapaq —nispa.

Chaysi Munayniyuq Juliochaqa Ullkuchata suriyakunwan maqhallañtaq. Maqt'aqa manas qaparinchu, aswansi, Lurinsuchata millay ñawinwan qawaykun llullakusqanmanta.

Chay p'unchawmantas Ullkuchaqa munayniyuq Juliochata chiqnikuy ñawinwan qawaykun. Sunqullampis nin: Mama munayniyuq q'ara kay suwa masiyki pumata hinan supayniykita huk p'unchaw apachisqayki —nispa tuqtupakun.

Munayniyuq q'araqa Ullkuchap q'ipisqan pumatas ñakarqun hinaspa, aylluntinkunallas mink'arikuspa aychanta mankapi tiqtirqachispa munayllataña mikhuykunku. Ullkuchaqa munapakullansi, manas chikallantapas pumap aychan tiqtitaqa malliykachisqachu.

Ullkuchaqa manas phiñakunchu, aswansi sapa kuti, uywa michiq rispa, luych'uta, atuqta ima sipirquñantaq, manañas ima suwapas kanñachu, chaysi llaqta runakunaqa mink'akun, sach'akuna, rumikuna q'ipinanpaq, Ullkuchaqa manaraq munayniyuq q'ara rikhuchkaptinsi payqa llamk'apaykukuchkan, chay p'unchawmantas Iliw llaqta runa Ullkuchataqa khuyakusqaku.

Huk p'unchawsi munayniyuq q'araqa Ullkuchata nin:

—Maqt'a paqarin tuta p'asñaman risaq, chaymi kuska chawpi tutata risunchik, p'asñataqa chay pachata kimsakama supiramichimusaq —nispas nin.

—Arí papay makiykipim kani, risuncha riki —nispas Ullukuchaqa kutichin.

Chay pachamanta pachas, Ullkuchaqa mana ima ruraytapas atinchu. Imatam rurasaq nispas sunqullanpi yuyaymanakun.

Manaraq allin tutayachkaptinsi, husut'anta, thanta punchunta, thanta luq'unta ima allicharqukun. Chikachallantaraq Ullkucha puñukuchkaptinsi munayniyuq q'alaqa ch'inchalla:

—Ullkucha khunku, usasapa p'achakuy, haku nisqayman Tapaq Riwaq manka kirpa p'asñaman ch'inchalla, aman ima allqutapas apasunchu- nispas q'araqa nin.

Utqaychallamansi Ulkuchaqa p'achakun, hinaspas nin:

—Ñam p'achakuniña papay, hakuchik, ichaq manam limp'u tutapi ñawiy k'ancharinchu —ninsi.

—iIma ninkim allqu!, utqayman mulaypa watunta hapispa, may ñan rikllata aysawanki, manachayqa kunallanmi t'iqusqayki —nispa rimapayan.

—Risunchá riki papáy —nispas Ulluchaqa kutichin.

Q'araqa mulanman ichirquspas nisqanta Ullkuchataqa ruran. Ullkuchaqa q'arap mulantas aysaykukuspa ñawpaykukun, ichaq manas ñawin ima ñan risqantapas rikhunchu. Rumi rumi, kichka kicha, sach'a sach'a ñantas ñawinta ch'imsirsquspa phawaylla phawan. Q'araqa Ullkuchata sипинанси kasqa. Qaqaman Ullkucha urmaykunanpaqsi rimaykun:

- iUllkucha urayman riy! —nispa
- Manam papay chayqa qaqqan.
- iUllkucha kinrayman riy karahu!
- Manam, chayqa millay wayq'un, aňukuswanmi.
- iUllkucha kunanqa waqtuta upiyay karahu!
- Manam papay, unutam apakamuni chaytam upiyarquniña —nispas llullakuspa kutichin.

Ullkuchaqa hump'illañas munayniyuq q'arata mulanpi ichiykusqata aysachkan. Kunanqa Ullkuchapaqa ñawinsi, maymanta hinaraq k'ancharirpan, chaysi payqa p'unchaw hina puriykuchkan, aswansi q'ara hatun istira luq'unta sacha qipachiptinpas Ullkuchaqa utqaychallamansi huqarirparin. Chaysi q'araqa nin:

—Ullkucha Ullkuchallay ñan p'asñapa tiyasqanman

chayarqusunña, chaymi imatachá ruranki, allqukuna mana
kanisunaykipaq, ñuqata allqu tupaykurquwanqa chayqa, iUllkucha!
Wakcha maqt'a sipisqaykim.

Mancharikunsi Ullkuchaqa, hinallamansi pichqa Phiña hatun
allqukuna musiyarqamun, chayllamasí q'ara nimun:

—Ullkucha mulata watay, allinta yanqataq waskhata
t'ipirqunman.

—Arí papay, ñan watarquniña hatun rakhu waranhu k'ulluman,
manam lasutapas t'ipinqachu.

Chaysi, munayniyuq q'araqa Ullkuchata ñawpaykachikusqa
sipas puñusqan ch'ukllaman rinku, pichqantim allquunas, yaqa
mikhurqun, chaysi q'araqa Ullkuchata nin:

—Ullkucha allqumasiykitaq mikhuwanman.

—Manam mikhuwasunchu, allqukunawanqa yachanakunin- nispas
kimsakama allquman tuqaykun.

Chaysi allqukunaqa aswan Ullkuchataqa waylluykuy, munayniyuq
q'aratataqsi allqukunaqa mikhunanpaq phiñasqa munachkan, manas
tullu apasqantapas munanchu, chaysi Ullkuchaqa munayniyuqta nin:

—Papáy, éimaynanpim allqukuna chiqnisunki?, Ñuqataqa
aswanmin khuyakuwan wayllukuwan, wawqichaypashinan- nispas
ch'inchalla ch'uklla qipapi rimapakunku. Ch'inllapis q'araqa nimun:

—iKaypi maqt'a q'ipay!, amapunin ima kaptinpas rimarimunkichu,
kunanmi p'asñata supayninta sikinta qichimusaq, chaypim papacha
kasqayta riqsiwanki —nispas ch'ukllaman munayniyuqqa yaykurqun.

—iP'saña karahu, maypim puñuchkanki! Phakaykita kichay,
papacha q'aram hamuni, manachayqa llapan wakaykitam,
uwihaykitam apasaq, chunka runantinmi haminui —nispas qaparispa
rimapayasqa.

—Waw iman kay kawsasqay ama chaytaqa rurakuwaychu- nispas
sipasqa qunqurispa pituchakuykuspa mañakun.

Chayllamansi qunqayllamanta sipastaqa warmintahinaraq

q'araqa rurarqapun, sipastaqa pañuyluwan siminta watarquspas munasqanta tukuy tuta yapamanta yapamanta ruraykun.

Ullkuchaqa sunqu k'arasqas tiyachkan, mana imanayta rurayta atispa, sunqullanpis panaytahinan kaytaqa kay supaypa wawan q'araqa kaytaqa rurarqun. Manaraq pacha illariytas hinata simin watasqata sipastaqa wikapatamun hinaspas qhaparimun:

—Ullkucha maqt'a hakuchik iskay uwhihatawan watuchaspa ukninta mulayman apay uknintataq qam q'ipinki —nispas kutimunku. Ph'aqsikapiñas millay supaypa wawanqa achkan.

Tuta rurasqankutaqa manas pipas yachanchu, Ullkuchallas yachan, chayraqamuspankus, munayniyuq q'araqa Ullkuchaman uknin uwihata ñak'achin.

—Ullkucha chay uknin allin wira kap uwihata ñak'ay, lliwmi kallpay p'asña churkusqaypi tukurqakamun, aycha t'imputan chaninta kallpachakunapaq upiyasaq.

—Arí, papáy, rurasaqmi, nispas Ullkuchaqa nisqanta ruran.

Ullkuchaqa manas ñawpa hinañachu khunku, upa, wita aswansi payqa allin kallpayuqña, tukuy ruray yachaqña, ichaqa upa tukunsi, munayniyuq imatapas kanachin chayqa t'ikranpatas ruran, llaqta runa kamachiptintaqsi ch'uyata imatapas ruran.

Tukuy ruraytas Ullkuchaqa munayniyuq q'arap rurasqantapas yacharqun, kawallu mansayta, turu mansayta, lasuyta, tutapas purinsi, ichaqa payqa upa tukunsi.

Uqi punchuyuq, thanta ch'umpi llimpi luq'uyuq, millma waskhama manta chumpiyuq, pikipa tukusqan chakiyuq, ichaqa Ullkuchaqa ña supay yuyayniyuqña, ichaqa munayniyuq q'arapaqqa hina khunkus, wita, urayman wichayman uwiha, uywakuna michiqpas rin, hinas chayhinata purispa maqhachikunpas.

Huk p'unchawsi, munayniyuq q'araqa urqu wichayta rinanpaq, Ullkuchata kawallunta lasumuspa k'anchariq sillanwan sillaykuy nin, ichaqa mana allinta ruraptinqa suriyakuwansi maqhaykullantaq.

Chaysi Ullkuchaqa kawallupa ninrinman wayrunqu ch'uspita churarqun, hinaptinsi mana kawalluqa sillachikunchu, aswansi supayta q'itipiyaykun, manapunis uywaqa sillachikunchu, chawpi p'unchawñas, chaysi q'araqa chay urqu wichayta riyta qhullun. Ullkuchallatas atisqankama maqaykun. Ullkuchaqa manas ñawpaq hinañachu qhaparin, aswansi sapa suriyakuwan q'ara maqhaptin asikuyta munan.

Phiñasqas munayniyuqqa hinaspas kimsa huk wayna Amuqa ayllumanta q'ara tukusqakunawan mach'aykun, Ullkuchatas suriyakuta qhawarichikpa nillantaq:

—Ullkucha allqu, kunanpunin urqupiña maqt'akunata qhaparichichkayman karqan, ñan pichqa chunka uwihataña, turukunataña, mulakunataña huñurquymen karqan, allqukunaqa apunkunaman samaykuspan kaytaqa rurawan.

—Ñuqaykuwan tayta Juliocha tutamanta risunchik —ninsi niñu Iliascha.

—Arí chulu nuqapiwan supayninta urqu maqt'akunamanta uywankunata qichuykamusun —hillantaq ñiñu Sisar.

Chaysi munayniyuq Juliomanqa mana ñiñu Sisarpa rimasqan sunqunpaqchu, chaysi phiñarikun.

—¿Maqt'a ñuqa? ¡Karahu kayta munay! —nispas ñiñu Sisarta sinqanpi takarpayrin, yawartas pukallataña rurarqun, hinallamansi ñiñu Akilis Sisarman sayapakuspa iskayninmanta maqarparinku, chayllamansi Ullkuchatapas Amuqa ñiñukuna maqarpatamunku.

Kusikunsi Ullkuchaqa, Amuqa ñiñukuna munayniyuq q'arata maqasqanwan, upa q'ara, khunku, wita, warmihina kutipakuytapas atinchu nispa kusikun.

Ullkuchaqa ñas kallpasapaña, manañas k'awti k'awtinachu, makinpas rumihinaraq, rumi ch'anqayninpas rumi chiqtahinas, makinpas llasay llasa ukukupahinaraqsi.

Intichay p'unchawsi Pichiwa llaqtamasinkuna huñu huñupi waqtu

rantikuq uywankuna (uwiha, puqusqa turu) aysaykusqa Phaqsiqa munayniyuq q'araman qhatukuna pamapaman apamunku, chaysi q'araqa mistiy misti suriyakun aysaykusqa uywakunaq kasqanman rin, chaypis ukninta ukninta allin puqusqa turukunata, uwihakuna rakirquspa nin:

—Maqt'akuna allinllapaqmi uywaykista apamunkichik, kunanqa waqtu puquchinay phalkan t'uqyan chaymi mana kunanqa waqtu kanchu, aswanmin q'achuykuna mikhuchisqaykimanta uywakunataqa mana quillqillamanta saqhitamuwankichik- nispas qariy qarillaña munayniyuqqa ichikachan.

Machu Antukus, uyarimuspa munayniyuq q'araqaqa nin:

—Papáy, ama chaytaqa niwankichu, sapa kutillan qam munayniyuq tukusqa q'araqa yukawankiku.

Manaraq rimayta tukuchkaptinsi q'araqa suriyakunwan Antukutaqa chumpichin.

—iIma ninkim allqup churin hak'a maqt'a! —nispas q'araqa machu Antukuta chaqnarpayrin, hinaspas munasqankama maqaykun.

Runakunas mancharikuspa tukuy q'ara rurasqanta hinallata qawanku, manas pipas amachankuchu.

—Sipiway, papáy, kay aycha simiycha riman, sunquyqa, kallpaypas kachkanraqmi, ama kayta rurarquwaychu —nispas tayta Antukuqa pirqa k'ukuman asuykuspa waqakun.

Chaymantas huk wirasapa pillku turutañataq, rumana mulatawan qari tukusqallaña q'araqa rakillantaq.

—iPipam kay supu turu, anku mula! Rimarimuychik karahul!, icha Antukuchahinachu yawarta amullirunkichik! —nispas q'ara qaparin.

Tayta Linu, thantallaña p'achayuq, chakinpas kharkay kharka, pañiti warayuq, Ullkuchapha hatun taytansi, q'arataqa rimaykun:

Papay kay pillku turuqa qayna wata mama Sawina, Taqra Pampa qaqqapi wañukun, chay lutu muranaykupaqmi, aswanmi kunallan turupa chaninta quillqita yupaykuway. Nispas nin.

—iIma ninkim machu karahu! Chay wañuq warmiqa wañun hayk'a kullqiytam makinpi apakun chinkachin ima, chayhinakaptinqa ñuqapam chay turu —nispas pisichalla tawa sulis qullqita chamqaykun.

Wakin runakunamanpas uywankumanta pisichallatas qullqitaqa chaninchaykun, paykunatapas aswansi achka qullqita uywankuna mikhusqanmanta manuchaykun, runakunas wakinqa sunqu nanaypi waqtuta munayniyuqmanta mañarqukunku, hinaspa rimapakun.

—Qhari tukusqa q'arapaq maypiraq qhari masin, kunallanmi iskay turuytapas quykuyman kay allquta maqarapuwaptinchik, ima

pachakamam kay runap ruawasqanchikta muchusunchik —nispa.

Hinaspas munayniyuq q'araqa Ullkuchata nin.

—iUllkucha! iUllkucha! Karahu chay pillku turuta, rumana mulata, wakin uywakunatawan k'achuman apay, ñan lliwña maqt'akunamanqa qullqinta chaninchaniña —nispa.

Hinaptinsi Ullkuchaqa mana kasunchu, hinaspas k'umu k'umunmanta munayniyuqta kutipakun.

—Manam papay kunanqa riymanchu, sipiwaypas, pillku turuytam llaqtayman mamitay lutu muranaypaq kutichipusaq —chayhinatas Ullkuchaqa mancharisqa, hatatataspa rimarirqun.

—Yaw sunsu wita Ullkucha imatam papacha munayniyupta kutipakunki kunanqa sipichikunkis riki —nipas runakunaqa ninku.

Chaytas q'ara uyarispa Ullkuchaman machu suriyakunwan suq'ayuq rin, chaysi maqt'aqa suriyakuna hapiroparin hinaspa munayniyuq q'aramanta qichurparin. Runakunas hanllarisqa k'akilla paykunapas mancharisqa Ullkuchataqa sipinqacha riki nispa sayarinku, munayniyuksi Ullkuchaman sipi quchunawan phawaykun, chaytapas Ullkuchaqa kallpawansi pampaman ch'amqarquspa qichurqapun. Q'aras sayarimuspa kaqmanta hayt'awan, takawan, rumiwan ima Ullkuchata sipinanpaq phawaykun, chaysi Ullkuchaqa ch'ullallata munayniyuqta umanpi takarpayrin, chaysi q'araqa chawpita wañurparin. Chayllamansi Pichiwa runakuna wakin munayniyuqman sayapakunku, wakintaqsi

Ullkuchaman sayapakullankutaaq.

Sinchitapunis Ullkuchaqa munayniyuqta wañurirqachin, huk pachahinamantas munayniyuq q'araqa kawsarin. Chaykamas wakin Pichiwa runakunaqa uywankuta utqayman kutichipunku, chaypis chayraq kallpawan rakhu kunkawan Ullkuchaqa qhaparispa rimarin:

—iLlaqta runakuna!, hinallachu kunankama kay munayniyuq tukusqa supaypa wawan q'arap sikinta llaqwankichik, pichankichik, llunk'upayankichik, k'umu k'umu kankichik, tukuy suwakusqantam ñuqaqa yachani, qhayninpallapas Tapaq Riwaq llaqtapi sipasta munasqanta rurraqmum, chayqa manapunin allinchu, kunanmi munayniyuq tukusqa q'arata wañuchisaq, sipisaq, akayta mikhuchisaq, akanta ch'awasaq, supipachisaq ima, manam allinchu kay millay runaqa —nispas rimarirqun.

—Yaw Ullkucha kunanqa taytacha q'araqa sipisunkis riki, imapaqmi chayta rurraqunki! —nispas llapa Phaqsiqa llunk'u runakunaqa rimarraqamunku.

—Manam imanawanqachu suwa allqu munayniyuqqa, kunanmi wañuchisaq —ninsi Ullkuchaqa.

Ullkucha munayniyuq q'arata sipirqunan kachkaptinsi wakin runakunas aswan munayniyuq q'araman sayaparqukunku, hinaspas aswan Ullkuchata maqayta munanku, chaysi Ullkuchaqa maqaq runakunata ch'ulla takallawan paykunatapas wañurirqachin.

Chaykamas munayniyuqqa wasinta rirpasqa, phiñasqa allquhina iskupitanta wallqarikuspa Ullkuchata sipinanpaq iBam..., Bam... Bam hispas t'uqyarqachispa urayman, wichayman purisqa.

—iMaytam chay maqt'a pasan!, kunanqa maypipas, chaypipas sipisaqmi khunku usasapa, piki chakitaqa karahu! —nispas huk taytakuchata wiksanpi wañunankama hayt'arpayrin.

—iMaypim chay suwamasiykichik, qankunahina umasapa! —nispa.

Chaykamas Ullkuchaqa wichay muqupiña. Chaysi munayniyuq q'araqa iskay phiña runa mikhuq allquntin, iskupitantin Ullkuchaman

sipi phawan, runakunas mancharisqa
qipanta qatinku. Munayniyuqsi allquwan
Ullkuchaman kachaykun, paytaqsi
iskupitawan iBam...bam..bam!, tuqyachistin
qipanta, Ulluchaqa ñas Michka Wachu
pampataña hump'ipas hump'i sayk'usqallaña
phawachkan.

Chayllamansi iskaynin allqukuna
ayparqun, hinaspas hapirqunan kachkaptin
Ullkuchaqa Sulk'ay Marka sutiyuq mayu qaqaman phawaykun,
Iliw kurkunpas ch'iqiqsi mayu ukhu p'ultiman chayan, umanpas
phanchisqa, tullunkunapas p'akisqa, ñuqtunpas rumi hawakunapi
chirapahina/k'uychihina ch'iqisqa, chaypi Ullkucha chinkaq
chiwakupa waynapa kawsakuynin tukun.

Q'araqa Iliw qipan riq runakunatas iskupitanwan sipiyta
munasqa. Hinaptinsi runakunaqa kallpata hapirispanku q'araman
kutirinku.

Chaymanta pachas Iliw llaqta runa waynakuna sayarisqaku,
munayniyuq q'ara sipinankupaq, Ullkuchata suwa allqutahina
sipisqanmanta, manañas manchakunkuchu. Chay p'unchawmantas
munayniyuqqa ima uywamantapas ch'uya chanin qullqita
chaninchapusqa, manañas k'achumantapas rimarisqañachu.

Runakunas kunankana ima ruraypipas Ullkuchata
t'inkarikuspanku yuyalinku, chayhinatas ñawpa allpa, uywa
qichukuq runakunaqa runamasinchikpa kallpanwan kawsayta
tarisqaku, qapaq tukusqaku, ichaqa sinchi suwa, sipikuq,
warmikuna munasqan ruraqsi kasqaku. Chayta rikhuspa
wawqinchik Ullkucha wañuyta tarikun.

Qillqaq:

Yachachiq Fermín Antonio Roman Salinas
I.E N° 54342 Huaccasa- Apurimac

Kintal siki sutiyuq yachaq machumanta

Huk kutis ñawpa pachakunapi, manaraq imapas rikhurimuchkaptin, huk thanta p'achayuq, sunkhasapa, lliw allpallaña warayuq, wiswi kunka, kurkunpas millay asnaq q'apariq, chuqchanpas, umanpas mana t'aqsasqa llaqta ukhupi saqra wasikunapi huk wakcha awichu Kintal Siki sutiyuq puñupakustin puriq.

Lliw llaqta runakunas paytaqa millay ñawinwan wakcha allqutahina rikhupusqaku, manas pipas allin mikhunatapas, aqatas qaywaykunmanchu, chaysi Kintal Siki sutiyuq awichuqa wkichayman, kinrayman, urayman, lliq'imana, pañamanhina p'unchaw p'unchaw mana sayk'uq runahina yarqaymantapas ch'isiyaq purisqa.

Kintal siki sutiyuq awichuqa, ñawpapta wayna kachkaspas millay millay qhilla runa kasqa, manas imatas rurayta munasqachu, aswansi payqa maymantapas, takllata, chakitakllapa k'umunta, wisllata ima suwahina apamuq; ichaqa mana achkatachu, ch'ullachallata, chaysi runamasinkunaqa sutichasqaku "kintal llasaq sikiyuq runawan", imaynanpi, manas wayna kachkaspas p'itayta, phawayta, chankaytapas atisqachu, payqa pachaq watayuq awichuhinas purisqapas. Patamasin waynakunapas p'inqakuspa manas asuykunanta munasqakuchu, hinaptinsi Kintal siki sutiyuq waynaqa p'inqay k'umu k'umu wakchay wakcha purisqa.

Kintal siki sutiyuq awihuqa sapa antichaw p'unchawsi mach'asqa, cigarrota pitastin manaraq illariyta paka paka ch'usiqhina rimapakustin pallqaq ñanpi illarin. Wakin antichaw p'unchawkunaqa uray sinqa, wichay singas mach'asqa k'umparayachkan, chaysi runakunaqa, payakunaqa nisqaku: —Allqupas, añaaspas kay qilla machutaqa isp'aykuncha chaymi millayta q'aparichkan —nispa. Awichuqa payakuna rikranmanta chutarispa sayarichtinsi payqa millay aka siminwan rimariq:

—Paya runaqa manam suwachu, sipiqlihu nitaq pistakuchu, aswanmi ñuqaqa sipas sikisapa warmita munani —nispa; chaysi wakin payakunaqa k'aspirpatamun, rumiwan umanta t'uqrpatamun chaysi Kintal siki runaqa pukallana mana rihuriq yawarwan minukusqa umayuq sayariq.

—Chayta munay qanra aka simi machu, aswanpas aysariykuchkaptiy, millaytaraq k'amiwanki, qusaymanpas chayhinaqa aka simiqa maqachiwankimanmi —nispas nimun.

Tukuy punchawsi awichuqa llumpay ruphaypipas allqu wañusqa hinas chutarayan, inti patatañas kimsakama Wahu!, iWahu! iwahu! Nispa llaqta ukhumañ kutiykun. Ch'isinpaytaqa saqra raqay wasipis piki sapa khuchiñina t'anta ch'usikunawan p'istusqa chutarayachkan.

Huk kutis llaqta umalliq runa aya wayrawan tuta purisqanpi tuparqamusqa, chaysi chiripakuywan ruphapakuywan hatataykuchkasqa, hinaptinsi llaqta runakunaqa llakiwan rikhukusqaku, wichayman, uraymansi hampiq runa maskaq puriykunku. Chaysi umalliqa llaqta runakunata kamachin:

—Yaw runakuna hinatachu qawawankichik kay unquqta, imam tutamanta hap'irqamuwan, kay hatataywan allquhina unqunaypaq, kunanmi maymantapas hampiqta apamuychik, manachayqa llapaykichiktam allqutahina wañuchisqaykichik —nispa.

Llaqtarunakunaqa llakisqas phawayllaña sisihinaraq hampiq machukunaman, payakunaman machkaq rinku, llapan hampiqunas

huñunakuspa, sirk'anta hukninñataq,
hukninñataq llamipayaykunku/
llaspayaykunku, sarata, kukata,
naypista imas kawsanchu manachu
nispa qawanku, manas pipa makinpas
tupanchu, lliwillas hampiqunapas ima
wayra unquymancha umalliqninchikqa
tupamun nispa mancharikunku.

Hinamansi, qunqayllamanta
umalliqqa uma muyuhina huk paya
hampiqta t'iquy t'iquta maq'arikuspa,
turuhina qaparispa mancharichin.

—iImatam yaw runa kay payata
rurawanki, sipiwankichu imaynan!
—nispas payaqa qaparin.

—iWaw manam allinchu
umalliqninchikqa! —nispas tayta
kurakapas qaparin.

—iLlaqta runakunaaaaaa! iLlaqta runakunaaaa!
iLlaqtarunakunaaaa! iUyariyachik! umalliqninchikmi wañuypiñaaaaaa!
—nispas hanay muqumanta waqyakuqpas rakhu rakhu kunkanwan
qaparimun.

Lliw uchuy, wayna, sipas, tayta, mama, machu, payakuna
ima llaqtarunas llakipi tarikunku, wakinqa ñas waqachkankuña.
Umalliqpa warma yanapas lliwsi wawantinkuna waqayta
qallarinkuna, "iImam pasasunki yaw runa, imapaqmí tutan tuta,
llaqta llaqta nispa purichkanki, chayta munay munaysapa runa!"
nispas wawanta marq'ariyuskpa aya takita takispaña ñawinpas
punkiy punkillaña waqaykuchkan.

Manas pi hampiqpas hampiyta atinkuchu, umalliqpa kurkunqa
ñas chiriña kachkan, sirk'anpas manas pik pikyanñachu, aswansi
lliw runakunaqa manchariywan paykunapas waqayta qallarinkuña.

Chimpa Tapaq riwaq Manka kirpa, q'ara muqu llaqtamantas huk yachaysapa apukunawan kamachinakuq runata, turuta chaninchaspa umalliqpa wawqin mink'akamuspa llasaq hampi tullu q'ipisapata chayarqachimun, chaysi llaqta runakunaqa asuykun:

—Taytallay imachá tutu wayrachus, suq'a wayrawanchus tuparqun icha sallqa uywachus imas kay umalliqniykuta mancharichimun chaymi kay rikhunaykipaq hatataspa wañurqunqaña, ninsi qampa makiykipim kanga kay qari kallpasapa umalliqniyu- nispas hampiqtu ninku.

—Ama llakikuychikchu ñuqaqa papacham lliw tiysi tuyup riqsisqan kani riki, manam wayrachakunaqa chansakuwanqachu, supaynintam kunachallan aparqachisaq —nispas hatun qirupi ñawin kallpasapa aqata upiyan.

Hampiqtu runaqa, apukunamansi samaykun, lluq'imanaq mayurispas unquqman napaykuq rin, chaysi maqt'aqa allinta qawaykuspa kutirimun:

—iAhachaw, imam kay! yuyaypitaqchus taytacha umalliqqa mama alimpichu tarikusqa, kallpachakunaypaq astawan allin kallpasapa aqata haywamuwaychik —nispas hampiqtu runaqa aqawan kallpachakun.

Hampiqtu runaqa umantas manam, manam nispa rimapakuspa mayuchin, chaysi llaqta runakunaqa astawan llakisqa huñunarukunku, huñuna patapi, chaypis rimanakuypi rimarinku:

—Imaynan kasunchik kay umalliqninchik mana allinyaptinri —nispas rimarinku.

Hampiqtu runachaqta astawansi aqata mañakun, chaysi llaqtarunakunaqa ninku:

—Tayta, hampiqtu runa, ima pachatam umalliqniykuta hampiyta qallarinki —nispas, hinaptinsi hampiqtu runaqa, umallanta manam, manam nispa mayuchin.

—Ima ninkim, icha iskay turutachu chaninchapunayta munankipas, tawa turutapas hampiqtiykiqa kunachallan wataykusqayki —nispas umalliqpa warma yanan waqaykuspa hampiqpa makinta mañakun.

—Manam, manam atiymanchu, supay sasam kachkan, ima wayramancha runaqa tupakun, aswanmi huk yachaqkunata apakamuychik —nispas hampiq runaqa q'ipinta q'ipichakun.

Chaymansi llaqta kamachiq kuraka rikhurirqamun hinaspas hampiq runataqa iskay rakhu waskhawan chaqnayta qallarin.

—Yaw yachaq tukusqa tayta, ñuqaykuri allqu masiykichikchu kayku, chayhinatachu rikuwankiku, umalliqniyku hampinaykipaqmi mink'akamuykichik, manam kunan atiymanchu niwanaykipaqchu upa, hunku tayta —nispas chaqnarpan.

Kunanmi chiri wasipi illarinki, manam ñuqaykutaqa hampiq tukuspa k'utuwankimankuchu. Mancharikunsi hampiq taytaqa, hinaspas taytachamanta mañakuspa waqayta kachaykun.

Chaykamas umalliqqa ña hukta yañurquspa kawsarimunña, llapallan llaqta runas qaparinku, umalliq wañuriptin. Lliysi umalliqqa uyanpas yanayarpan, ñawinpas uchkuy uchkuña, chiriy chiri, mana rimariqña, mana pi runatapas riqsinñachu, makillawanñas wichayman urayman haywakachachkan.

Kimsa p'unchawñas umalliqqa mana qaliyanchu, awansi anchayaykuchkan, ñas Challwaq ayllumantapas, mistikuna masintukuspa, paykunapas llakisqa chayraqamunkuña.

Hampiq yachaq runapas hinas chiri wasipi wichqarayachkan, paymanpas manas runakunaqa ima mikhnallatas, upiyanallatas, kukallatas kiri sunquwan runakuna tarikuspanku haywaykunkuchu, awansi llaqtarunakunaqa huk ayllu Wakullu sutiyuqmanta ancha yuyaysapa yachaqman tawa kawallupi allin qari tukusqa waynakuna phawayllaña rinku, iskay p'unchawmantas yachaqta Pantaku sutiyuqta chayraqachimunku, chaysi hampiqtaqa kurnitawan, waka waqrawan ima chaskiykullanku.

Pantaku yachaqsi, umalliqta mat'inta llamiykurum hinaspas mancharikun, lliysi q'illuyarqapun paypas hatataytas qallarin, hinaptinsi llaqta runakuna, Challwaq ayllu runakuna ima mancharikunku, paykunapas hatataytas qallarinku.

—Imamanmi tayta umalliq tuparqamun, maypipas kayhinataqa manam rikhurqanichu —nispas Pantakuqa kukanta akulliyta qallarin.

—Papáy qampa makiykipim umalliqniyku kachkan, chaypaqmí mink'akamuykichik, hayk'ata mañakuptiykipas qullqipipas turupipas, huk uywakunapipas chaninchapusqaykikun- nispas llaqta runakunaqa rimarinku.

Pantakuqa kaqmanta rimarillantaq:

—Kaqllatam mana llullakuspallaykichik niwanaykichik, pim huk hampiq makincharqaña- nispa, chaysi huk irqicha qaparispa rimarirqamun:

—Qayna p'unchawmi huk yachaqta, chimpa Tapaq riwaq ayllumanta apamunkuña, chay runapas manam makinchanchu, aswanmi mana hampiyta atiqtin, chirí wasiman llaqta kamachik kuraka wichqarapun, kunanmi, payqa mana ima mikhusqa, mana ima upiyasqa, mana ima ch'usawan chiripi wañurichkan —nin, llaqta runakunas millay ñawinwan irqitaqa qawarparinku. Manas imanaytapas atinkuchu.

Hinaptinsi Wakullu ayllumanta yachaq Pantakuqa wichayta, kinrayta, urayta qawayta kachaykun. Chaymantas rimarimun:

—Chacháw millay runakunam qankunaqa kasqankichik, manam hampiytaqa atiymanchu, ñan mat'inta llamiykuptiy umalliqqa chiriy chiríñka kachkan, imaynanpim chayraq willakamunkichik, aswanmi nisqaykichik, umalliqniykichikpaqa pisichallañam kawsakuynin, kunan tutachus, paqarinchus ripukunqa, manapunin allinñachu, hinaspapas Tapaq Riwaq ayllumanta hampikuq taytatahinam chirí wasiman wichqakuwankichikman —nispas q'ipinta p'pirispas qunqayllamanta chinkarqapun.

Chaykamas Kintal Siki awichuqa asikuspa, mach'akuspa runakunata sunqunta rawrachikpa uqi thanta punchunwan churaykusqa purikuchkan, hinaspas lliw llaqtarunakunaman kayhinata rimarispa asuykun:

—Chaytayari munaychik, imatam kunan rurankichik umalliq runa tukusqa wañuptin, hinayari wañuchun imapaqmi qari tukuchkan, maypis ñanta pantastin purispa ima wayramanpas allquqa tupamun, asikuspan qawariykichik, qu qu qu, kuna mana ima ruraytapas atispaykichik, mana allin hampiñ k'utukuq runakunata pusarqamunkichik, manataq allqumasiykichikqa hampiyllatas atinchu-nispas wakchay wakcha millay sunkhasapa, taytakuqa ichikachan.

Hinaspas umalliqpa warma yamanman allichallamanta asuykun.

—Panacháy, mamañ imanasunkin, imam taytanchik umalliqta pasarqun, ama waqankichu, kunañmi qusaykipa makillanta llamiykurqusaq, ama manchakuwaychu —nispa nisqa.

Llaqta runakunas rimirimunku: —Imatam chay millay asnaq Kintal Siki chaypi ruran!, qarqumuychik! Umalliqninchikta millay q'apayninwan astawan ancharayachinga!

Kintal Siki taytaqa umalliqpa warma yananta nitamun:

—Panáy, ama llakikunkichu, manam qusaykiqa wañunqachu, ñan uyanta qawaykuniña, ñawinpas p'illtiy p'illtim, chukchampas manam sayasqachu kachkan, chukchan k'aspihina sayariptinqa llakikuymi kanman, kunañqa manam "kawra michiqqa" ringaraqchu, taytachapas phiñakuspa qarqumunqan, paqarinmi, wallpa/k'anka waqayta hamusaq, ichaqa manam pitapas rikhuyta munanichu,

aqa q'uñichata allpa mankachapi churaykapuwanki, manam imatapas munanichu- nispas nitamun hinaspas tawnanta hap'iykuspa iWahu, wahu, wahu! "Manan umalliqninchikqa wañunqachu karahu" nispa ripukun.

Umalliqpa warma yananga llaqta runakunatas, mana pipas chay wallpa waqay pachata umalliqpa unqusqan wasita rinankupaq mink'akun, waqaykuspan qunqurispa kurakatapas tukuy sunqunwan mink'akun Kintal Siki taytap rimayninta kasuspa.

Llaqta runakunaqa hinatas ruranku, manas pipas rikhurinchu, chaysi Kintal Siki tayta saqra wasi raqaypi khuchi akata, llama pichuta, kawra hispayta, runa akata, khuchi ispayta, kawra hayaqinta, tuta huk'ucha/ masu yawarwan minuspa huk allpa qirupi sumaqta suysurquspan allichakun.

Kintal Siki taytaqa manas chay tuta mach'anchu, nitaq puñunpastaqchu, aswansi tukuy tuta rimapaykukun, qaparqachaykunsi, chayta rikhuspankus runakunaqa aswan mancharikunku.

Wallpa waqay pachatas, Kintal Siki taytaqa, rimarisqanta ruran, chay hampi rurasqanta apaykuspas umalliq unqusqan wasiman rin, hinaspas runakunata qawarispa upallaychalla unquqta rimapayan, hinaptinsi unquqqa mana rimarinchu, chaysi hampi apasqanta, umalliqpa siminta sasawan kicharispa chaninta upiyarachin, kimsakamas tuqriq tuqriq tuqriq hina millp'urqun. Kusisqas Kintal Sikiqa q'uñi aqanta upiyan, hinaspas wahu, wahu, wahu nispa puñunanman pasapun.

Illariytas llaqta runakunaqa, kuraka watukuy rinku, chaysi unquq umalliqqa mancharisqa tiyakuchkasqa, hinaptinsi, kusikuywan runakunaqa, umalliqpa warma yanaman willamunku. Llaqta kamachik kurakas unquqta tapun:

—¿Wawqiy, umalliq pim kunan tuta hampisuqniyki hamurqa?
iKaqlatam willakunki manachayqa manam allinmanchu!

Chaysi umalliqqa nin:

—Maman musiyakunichu wak hatun ñantam richkarqani phawayllaña, sumaq rurukunap, munay t'ikakunap chawpinta, chaymi musquyllaypi sunkhasapa machucha chirillaña makinwan llasp'aykurquwan, hinaspa chukchaymanta hap'irquspa kutirqachimuwan, michk'i upiyanatawan upiyarqachiwan, chaymi kunan hump'isqa ancha sayk'usqa chayraq kay llaqtanchikman chayarqamuni —nispas umalliq tumpa runayasqa kutichin.

Kusikuywansi kurakaqa llaqta runa waqyakuqman, waqyakuna muqumanta umalliq tumpa qaliyasqanta willamunanpaq rispa.

Hinaspas waqyakuq llaqta runaman kusikuywan willamun:

—iTayta mamaykuna, kusikuchik, umalliqninchiktam kunan tuta taytanchik hampirqatamusqa, chaymi tumpa qaliña tarikun, hakuchik watuykamusunchik! —nispas rakhu kunkanwan qaparin.

Lliwillas runakunaqa umalliq qawaykuq risqaku, wakin runakunaqa sunqullanpis pis chay tayta hampiq karqa nispa tapurikunku, manas pipas yachanchu ēimaynanpis umalliq kunan qali illarirqa?

Kaqmanta, kaqmantas kurakaqa umalliqta tapun, manas umalliqqa musiyakunchu pis chay hampiq karqa chayta, aswansi ña puririyaña munachkan, llaqta runakunaqa Chawllaq, Tapaq Riwaq manka kirpa q'ara muqu ayllukunapas hanllarispa umallanta thaspirinku, iallinmi, allinmi, allinpunin kayqa! nispas rimarinku.

Chawpi p'unchawkamaqa umalliqq lliw qaliñas llaqta k'ikllukunapiña purichkan, chaysi warma yanapas kusisqas pakallapi tayta Kintal Siki awichuman hatun qirupi aqhata upiyananpaq huk irqichaman aparqachin. Umalliqpa warma yanallansi chay Kintal Siki tayta quanta hampisqanta yachan, manas pipas yachanchu, manachayqa kaqmantas umalliqqa wañurqunman.

Kusisqas llaqta runakunaqa aswan lliwta mink'arispa, aqhata, waqtuta, winuta ima raymichayta ruraspanku upiyanku. Tukuy tutas kusikuymanta tusuykunku, manas tayta Kintal Sikitaqa yuyarinkupaschu.

Qunqayllamantas Kintal Siki awichuqa chinkarqapun, manas pipas mayta, chayta risqantapas rikunkuchu. Wakin ayllun tukusqallas saqra wasi raqaykunata icha Kintal siqiqa allquhina wañurqun nispa machkarinku.

Manas tarinkuchu, wakin runakunaqa aswansi kusikunku, manaña p'inqay runa purinñachu nispa, wañupuncha nispas aswan kampanallataña ayapaqhina tukachinku.

Maytas ripun runari?, ¿iman mikhurqunpas?, sach'a sach'amanchu ripun?, ¿May mach'aypiñan tiyapunpas? Nispas kuraka sunqullanpi llakisqahina tapurikun.

Llaqta runakuna llakisqa huñunankukamas Chawllaq umalliqa qapaq tukusqa runas Kintal Sikitaga mana pipa rikhusqan pakallapi rimapayasqa, chaysi awichuqa kutichisqa, —chay allqu umalliqqa kawsarinanpaq makillaypim kachkan —nispa, hinaptinsi Chawllaq ayllu qapaq tukusqa umalliqqa Kintal Siki awichutaqa suwapihina allinta mach'arqachispa chawpi limp'u tutata mana pipas rikhuchkaptin runankunawan ayllunman aparikusqa, chaysi illariyta Kintal Siki rikch'arinanpaq huk allin puñuna wasipi puñuchkasqa, manas imanakuytapas atinchu, chaysi manaraq inti lluqsimuya huk munaq t'ikaman rikch'ariq sipas mikhunata haywaykamun chayllamansi huk wirasapa hatun waynapas vinuta qirupi upiyananpaq churaykatamun.

Tukuy p'unchawsi Kintal sikiqa mana lluqsimuq wichqarayaykun, puñunan pirqa k'uchullamansi unu hip'aytapas hisp'aykun, inti patatañas kaq winu apamuq wayna rikhurirqamun, hinaspas tapun:

—Yaw tayta, taytacha umalliqmi kamachimuwan, hatun hispayta hispamunaykipaq, kunanmi kay chumpiwan ūawiykita mana rikunaykipaq watasqayki —nispas makinta chaqnarquspa ūawsatahina huk raqayman hatun hisp'anana paq apaykun, Kintal Sikiqa manas hisp'anpaschu, phiñasqas tiyarayan.

—Ñachu hisp'akunkiña —nispas waynaqa kaqmanta chumpiwan chaqnaspa, chumpiwan ūawinta tapaspa kaq puñunan wasiman apaykun.

—Kaypi puñunki, tuta wallpa waqaytaña taytacha umalliq qanwa asnaq siki tayta rimaq hamunqa, chaykama puñunki —nimunsi.

Awichuqa manas puñunchu, aswansi kukanta akullin, lliksi l'impu tutanya, manas pitapas rikhunchu, payqa yuyaymanachkan wañuya, ñak'awanqas kunan tutaq, aylluypas manan kanchu, pitaq waturiwanqapas nispas rimapakun.

Wallpa waqaytas Chawllaq umalliqqa chikan akchillawan awichupa puñusqan wasipa punkunta kicharpamun:

—Tayta, Kintal Siki, kawsachkankichu!, Kintal Sikiqa manas rimarinchu.

“Tayta kay vinuta upiyay, manam pimanpas kaytaqa mallichinichu, qam allin makiyuq, allin umayuq kaptiykim kay wasiyman apamuyki, chaymi tayta qamta pakallapi rimasunchik tukuy rurayniya unanchanaykipaq, qanmi kallpachawanki, ñan yachaqniykuapas willawanña, manachayqa awqaykunan sipyita munawachkan, allpaytachari qichuwanman riki —nispas Chawllaq umalliqqa rimapayatamun, hinaspas ninrichallampi nitamun:

—Awichu ima munasqaykitapas churanpusqaykim, ama manchakuwaychu,

manam wañuchisqaykichu, nitaqmi ñak'asqaykichu,
wirachasqaykichu, kusisqalla tiyakunki, mikhunaykitapas
apachimusqaykim, vinupas mama Juana wutillapim hamunqa- nispas
umalliqqa lluk niq l'impu tutallapi chincharirqapun.

Awichutaqa manas puñuypas hap'inchu, hinallas illariqun, chikan
wasi t'uqullantas k'anchaypas k'ancharimuy, tutayaqpis puñunan
patallapi tiyarayan. Kaqmantas huk sipas mikhuna apaykusqa
rikhurimullantaq, mana imata rimarispas mikhunataqa allqumanhina
churaykatamun.

Hinallataqsi waynaqa mama Juana wutillapi vinuntin rikhurimun,
hinaspas nin:

—Tayta kayta upiyay —nispas qirupi achkata hich'aykun. Chaysi
Kintal Siki awichuqa nin:

—Yaw, wayna, émaymanmi aparamuwankichik?, éimatam
rurawankichik, mikhuwankichikchu?, nispas waqayta qallarin.

—Manam tayta chayhinachu kanqa, aswanmi qapaqta hina
taytanchikqa rikhukusunki, uma muyu hinam taytacha purichkan,
awqankunan sipyita munan, llaqtarunakunapas t'iquytañam
muñachkanku mana allin ñanpi kamachiyya atiptin.

—Ñuqa allquri imapaqsi alliyman, chaytaqa manam atiymanchu,
yanqatam rimapayawanki upichu, wita runa- nispas kutichin,
chayllamansi waynataqa qayarirqamun taytachaqa, pakakuspallas
waynaqa lluqsirqun.

Kaqmantas Umalliqqa wallpa waqayta kutimun, mana pipa
rikusqan, awichuwan rimaq, manas qapaq hinachu, thanta
ch'ulluyuq, thanta uqi punchuyuq, tawnayuq awichu tukuspa,
hinaspas kaqmanta rimapayam:

—Tayta, kunanmi puriyniyta willawanki, qam runam kunan
p'unchawmanta taytahina kanki, paña makiy runa, ichaqá manam
kaytaqa pi waqrapas yachananchu —nispas umalliqqa nin.

—Imas riki kay kamachikuuniykiqa —nispas awichuqa kutichin-
manam atiymanchu chaytaqa, imapaqmi kay allqu, llaqtaypa

chiqnisqan kay ayllukunapi ima rurasqaykitapas puririchiymam —nispas kutichillantaq.

—Pisichallam pacha, kunanqa niway. ēImachapim puriyniyta qawarirapuwanki?, ēallinchu kanman awqaykuna allpayta, warmiyta qichuwananpaq?, manapunin chaytaqa munasaqchu, utqayllaman niway, imapin chay puriyniyta qawapuwanki, sarapichu, kukapichu icha naypispichu, nimuway tayta —nispas umalliqqa tapun.

Unaymantas awichuqa chikachallanta rimarin.

—Yuraq sarata, allin kallpayuq waqtuta, hakakllu phuruchata, añaspa lluq'i chakichanta, k'intipa q'isantawan ima paqarin apamunki, ichaq manaraq puñunaykimanta lluqsimuchkaspa, kimsakama lluq'iman kuti kutirispa mana akchillawan hamunki, aman ima uywapas, runapas rikusunkimanchu, manachayqa manam rurayniy allinmanchu —nispas nin.

Paqarishintinsi umalliqqa, awichup nisqallanta ruraspa, manas warmi yanan puñuq masinpas yachanchu, upallaychallas q'ala chakilla awichup puñunan wasiman rin, ñanpis kichkakuna chakinmanpas haykurqun, chaytaqa manas umalliqqa kasunchu, aswansi allinta kallpachakuspa mana hatataspa puririn, chaysi awichuqa rimapakuchkasqa, umalliqqa uyarayansi rimasqanta, manas ima rimasqantapas hamuntanchu, wata qalluhinas awichuqa rimapakuchkan, qunqayllamantas umalliqqa awichup punkunta kicharpayrin, hinaspas upallaychalla mana ima k'anchiyuq ch'inchallapi rimapayan.

—Tayta niwasqaykikuna apaykusqam hamuchkani, manam pipas rikhumuwanchu, aswanmi kichka chakiyman ch'iparqamuwan, chaypas hina kachun, kay waqtuta upiyay, kañasu maqt'asu kayqa, kurkuykitapas tusurqachinqam —chayhinatas umalliqqa nin.

—Añay umalliq rurasuncha riki, maymi makiyki imaynas yawarniyki kachkan chayta llamiykusqayki, chaymantaña sarachata qawaykusunchik —nispas awichuqa nin.

—Taytáy, ama hina kaychu, makiyta llamiway, hinaspa allinchu icha manachu kasaq chayta willaykukuway- nispas nillantaq.

Awichuqa una unaysi ukninta ukninta imas makinta llamipayan.

Ummmmm, ummmmmmm, ummmmmmm taytay manam allinchu kachkanki, layqasqam tarikunki, hamp'atupim wasi masiyki aylluuki tukusqalla rurachisusqanki —nispas umalliqta nin.

—Pim chay wasi masiy kaqlata willarquway, runataqa chiqchi kiruntapas pampapin tusurqachisaq, t'ampa humantapas p'ilapiyarqusaqmi, kaqlatata willamuway —nispas umalliq nillantaq.

—Maman yachaymanchu, kikiymi yachakuchkanki, chaytaqa sunqullaypim yachasaq.

—Kunanmi manaraq wallpa wachkaptin kawsakuuniya qhawaykapuway, kayqaya hak'akllu, phuru, q'intipa q'isan, manam runaykuna añas chakita tarimunchu, chayllañam pisiwachkan.

—Manam, tayta yachaysapas, qullqisapas kay añas chaki pisiptinqa manam imapas rurakunmanchu, aswan paqarin kutimuy, ichaq amapunim pi waqrapas rikhusunkichu, manam ima rurayniypas chayanmanchu, nispas awichuqa umalliqta nillantaq.

Chayllapis pachaqa tumpataña k'ancharimuchkan, chayllapis rimakuy tukurqapun, chaysi umalliqqa utqayllaman puñunan wasiman p'itan.

Chaykamas awichuqa tukuy rurananta allichakuchkan, chay pachamanta pachas mana puñuspa tullukunata qasqunpi misanta taqwirin, ch'ak niq puñuna wasipi mana pipa watukusqan awichuqa umalliq hampinanpaq allichakun, sapa kutis saratañataq, kukatañataq, naypistañataq qhawan, manapunis allintaqa tarinchu, chayllamansi umanman huk puriq masinpa yachaynin chayraqamun, chaysi qaparin: iWahu. Wahu, wahu! Nispa, chaypi puriq irqis uyarirqusqa hinaspas wasi t'uquchanta pakakuspalla qawachkasqa, chaysi winu apamuq wayna qaparimun.

—Imatam suwa irqi chaypi ruranki, mamaykimanmi willamusqa, umalliq chayta yacharquspaqa mamaykipa wakantam ñak'arqunqa.

—Papáy, manam imatapas ruranichu, manam pimanpas willasaqchu —nispas irqiqa p'itayllaña chinkatamun.

Chay tutas qapaq tukusqa Chawllaq ayllu umalliqqa lliw tayta Kintal Sikip kamachisqan apaykusqa awichuman yanan puñunankamalla chinkapi q'ala chakilla p'itan, manas kichkapas kichkachu, rumipas rimichu, huk thanta punchuwan churaykusqa, thanta ch'ulluwan ch'ullukusqa, kimsakamas lluq'imán muyurqatamun, awichuman chayaspa. Hinamansi Taytata rimaykun:

—Tayta Kintal, p'achakuy manam kay wasipiqa allichawaqchu, aswan huk wasiman risun —nispa qullqi pakanañ wasiman aparikun.

Awichuqa manchakuspas nin —Papay maytam kayta apawanki.

—Ch'inchalla purimuy, allqupas, musiyaramuwasunmanmi, ch'inchalla, amapuni ima sarusqanchikpas uyrikunqachu —nispa.

Chay wasipis mama impas kasqachu, runa uma tullukunallas kasqa, qhala patankachallapis tiyarinku, chaysi umalliqqa nin.

—Tayta Kintal, makiykipim kani, kunanqa puririyninta, ñanniyta, kawsayninta qawaykapuway, manachayqa kay kuchunawanmi kunkaykita kuchurqusqayki, allinchallata ch'uyata willaykuwanki —nispa.

—Taytalláy amam kuchuwankichu, hampisqaykis riki, aswanmi paqarichallam llaqtayman aparqapuwanki —nispas mancharikuy uyuyuq nin.

—Tutaraqmi ripunki, tayta hampiylla hampiykuway, manam kurkuy allinchu, Chinchi ayllupi umalliqtapas qanmi hampinki, manachu rikuchkayki, chaymi nuqaqa kay llaqtayman apamuyki, yachaqmi kanki, manachayqa niykiñan kay kuchunata qhawaykuy mapas, kunkaykitchu siqsichkan icha —ninsi umalliqqa.

Chay rimanankamas pachaqa illarirqamunña, chaysi chay wasipi awichuta saqhiykatamuspa umalliqqa puñunan wasinta p'itan, Chaysi warma yanan q'ala umalla purichkasqa umalliqta machkaspa, pantachiqhinallas umalliqqa huknin k'uchunta puñunanman kutiykun.

—Yaw runa, maypim purinki, icha qanqa huk ñañaykunaman

richkanki, chaymi millay sunquyuqllaña, ñawiykipas k'isullama qawawachkanki, qhilli, asnaq akaman q'apariq runa, amapunin llamiykuwankichu, tuq tuq tuq nispas kimsakama yananya thuqaykun.

Qunqurispas umalliqqa yananta nin:

—Yaw warmi manam chay nisqayki hinachu, awqanchikkunan sipyita munawan, layqachiwansi, allpanchikkunatam qichuwasun, wawanchikkunapas lliksi ñas layqasqaña, chaymi uma muyuhina tuta purichkani.

—Amam ñuqataqa k'utuwankichu, mamaykita, awichuykita k'utumuy, manam ñuqaqa llulla qilli masiykichu kani —nispas warma yananya kutichim. Chayllamansi achkarqamun, umalliqpas chullunku ñawiyuq rimanakuymanpas rin.

—Imanarunchá umalliqta Nispas llapa llaqta runakuna tapurinakunku. Qayninpamantañan chayhina uma muyu hina umalliqninchikqa purichkan.

—Payachantapaschá qari masin pantarqun, chaymi llakisqa kachkan" nispas rimapakunku.

Llaqta runakunaqa manas allintachu rikunku umalliqtaqa, unquqtahinas uyanpas k'illuy k'illus mancharisqa purín.

Ichaqa tukuysi umalliqpa umanmanqa chayamun, musquuyininpipas kichkallatañas saruykuchkan. Kharu kharu ñantañas puriykuchkan, chayarqunan kachkaptinsi ñataq riqch'arirpanña, tutan tutas chayhinallata musrukun.

Antichay p'unchaw chayraq qhallarichkaptinsi, umalliqqa, qunqayllamanta limp'u tuta Kintal Siki awichuta rikch'arirqachin.

—Tayta Kintal, ñam kunanya antichay p'unchaw qallarimunña, chawpi tutam kachkan, kunanya allin p'unchawmi niwasqaykihina.

—Papalláy, puñurqapusqani, haku qhallarisunchik, maymi hakakllu phuru, añas chaqi, k'intip q'isan apamuy —nispas awichuqa nina sansaya ruran, kunanmi kayta sarachapi qawaykurqusaq, hinaspas uqi thanta punchunta tawaman taparaykuspa pampaman mast'an.

Awichuqa saratas iskun, hampiyta qawanapaq, lliwtas ruranantas

ruran hinaspas nin:

—Tayta hampirquykimanmi, hampirquptiy llaqtayman kutirqachipuwanki, manam imatapas mañakusqaykichi, waqtuchallayta q'ipiyman churaykunki —nispas awichuqa mañakun.

—Hinacha kanqa riki, Tayta Kintal —nispas umalliqqa rimapayasqa.

—Papáy kunanmi qhari qhari, michihina, pumahina, atughina purikunaykipaq kay kamachisqata ruranki —nispas Kintalqa Umalliqta kamachin.

—Imatam rurasaq papay —ninsi umalliq awichuta.

—Kay hamuq antichay p'unchawpaq, kunan hina pacha hamusqayki hina pachapaq apamunki: Lawil t'ika ruraq, pukatawan, michip lluq'i makin silluta, michi kiruta, tawa sunkhanta, pumap chukchanta, lluq'i makinpa sillunta, puma kiruta, sunkhanta ima, atuq chupanta, ichaqa maymantapas atuqtaqa kawsaqchallamanta chupanta rumillawan k'uturqachinki, wañusqa atuqpaqa manam imata ruraptiykipas ch'uyataqa hamipqa chayasunkimanchu —nispas awichu nin.

—Papáy, arí chaytaqa maymantapas tarimusaqmi —nispas kusisqaña umalliqqa wasinman kutipum. Manas ayllunkunamanpas willanchu, sapallansi chaytaqa yachan.

Chaykamas awichuqa rurananta qallariykunña, paypaq kasqas, chay umalliqman kanachisqan, chaysi awichuqa p'unchaw p'unchaw llama qasqu wirapi, munaychata ruraykuchkan, ñan michi kirutapas, churarqunña churanallanpi, michip, pumap sunkhapas sumaq t'ikachisqa, atuqpa chupampas waqaychasqan kasqas, lliwsi kasqa.

Tawa p'unchawpis awichuqa alcansu rurayta tukupun, hinaspas payqa waqtuta upiyakun.

Umalliq sapa tuta rispas awichutaqa mach'asqallata tarimun, manas hatun kunkawan rimapayananaqpas allinchu, runa, warma yanan musiyarqunanpaq. LLakisqas umalliqqa sunqullanta tapupakun, "imaynas kasaq kay awichu wiswi kunka, asnaq machu, qhilli mikhuq hampiyta atiwaptin kasaq" nispas sapa p'unchaw rispa rimapakun.

Chawpi tutas awichuqa wak urqumantahina iWahu, wahu, wahu! Nispa rakhu kunkawan animu ayahina qaparin. Chaysi umalliqqa mancharisqa, llaqta runa chay awichu uywasqanta musiyarquspa chaqwachananta mana munanchu. Pakachallapis chay tukuy ruray qispiyipiña kachkan.

Killachay p'unchaw tutas umalliqqa lliw awichup kamachimusqan apaykusqa awichu yachaqman kaq hina rinan pachallata rin, hinaspas sumaqllata punkuta kicharquspa, ch'inllapi awichuta rimaykun:

- Taytáy allinchu kachkanki? nispa, chaysi awichuqa kutichin:
- Allillanmi papay, kunanqa ñan chay ruranata rurasaqña, chaypaqmi kamachisqayta lliwta riki apamunkiñas, manachayqa manam ruraymanchu. Nispas nisqa.
- Taytay manam maypipas atuq chupanta tarimunichu, qharantam aswan apamuchkani, pumapa kiruntapas manam tarimunichu, michitaqa yana kaptan t'iqrurquni hinaspam kirunta, sunkhanta, sillunta ima urqurqamuni- ninsi.
- Ama sunquyta k'arachiwaychu, allqutachu kamachini ima, manam rurasaqchu mañakusqaykita.- nispay chansakun.
- Papáy, ama chayta niwaychu, chay apamusqallaywan rurarqapuway, allinmi kanqa- ninsi.
- Chayhinaqa chirí chirillatas rurasaq riki —nispas kutichin.
- Tayta, ama waqaychu, qarimasymi kanki, waynaraqmi kanki, churiypas kawaq hinan kachkanki, hampisqaykim- nispas waqtuta mañakuspa achkachata kallpawan upiyarqun.
- Aqqqqq, aqqqqq, waqtuchari, allintachushina willawachkan iqallarisun! —nispas awichuqa rurayta munan.
- Tayta, amahinachu kay hampiwaqtiykiqa chanintam quillqitapas chaninchapusqayki, mikhuna wayk'uq sipaspas qampaqmi kanqa —nispas umalliq nisqa.
- Ama uma muyu runa chaytaqa rimapayawaychu, kunanmi lliwta p'achaykita ch'utikunki, q'ala tintitam hampisqayki —ninsi.
- Makiykipim kani, chaytachá rurasaq —nispas umalliqqa

p'achanta lliwllata ch'utirqukun, q'ara tintis
ullunpas waylin waylin sayarayan.

Chaypis awichuqa sansa ninapi tukuy
rurasqanwan allinta kallpachakuspa
q'usñichiya, hayhinata rimarispanku qallarin.

—Maymi michi kiru.

—Chay yana hipupi kachkan, urquy
sumaqlata.

—Maymi pumapa kirun, sunqhan, sillun.

—Chay yuraq khipupi kachkan, chaytapas
sumaqlata urquykuy, tayta.

—Maymi atuqpa chupachan.

—Papáy chaytaqa manam tarimunichu.

Asikuspas awichuqa umalliqpa uyanta qawaykun.

—Hinas kanga riki, k'umu k'umuchá purikunki- ninsi.

—Amayari papay, niykiñam ima mañakusqaykitapas
churamusqaykim, manam llullakusqaykichu.

—Papay umalliq wawqichaymi kanki, churiypas hina, chaypaqmí
papachaykiqa hampiykusunki qari purinaykipaq.

Hinaspas huk llampuchawanahina (atuq chupawan) awichuqa lliw
umalliqpa kurkunta kuti kutita ruran, hinaspas sumaq uchuychalla
wayqachaman allin sirasqata waqaycharqun, chaymantas nin.

—Tayta umalliq kunanmi kay wayqachata ama pimanpas
kacharikunkichu, nitaq p'unchawqa qawaykunkichu, t'aqwirunki
chayqa makiykim p'akikunqa, ñawiykitaqmi ñawsayapunqa,
kasukunki chayqa qarisun purinki, ima ruraytapas llallirqunkin,
awqayki rimaptinpas llallirqunkin, ch'in nichinkim.

—Añay taytallay chayaqta hampirqukuway.

—Imamansi awichuqa sansaman alkansu rurasqanta
kachaykuspa q'usnichin, q'umpun umalliqtaqa.

—Kunanmi ama wayrata suqunkichu iyaaa! nimunaykama, chaymi
chayasunki- nispas awichuqa runata q'umpum.

Aqqqq, aqqqq, aqchiw aqchiw nispas pumap kirun, sunkhan, sillun, michip kirun, sunkhan, sillunta sansapi k'añaspa q'apayninwan iqipachkanku.

Iskay pachas ruran chayta, hinaspas umalliqtaqa yana michip yawarninwan pukallataña kurkunta llutirqun.

Kaqmanta p'acharqachikpas, umalliqtaqa wasi puñunanman llapa ch'usikunawan p'isturqun/ wank'irqun, chaypis tukuy p'unchaw qurquryallama mana ima musiyakuq puñuykun. Awichuqa puñunan patallapis tiyarayaykun, unquqta ima saqra hamuptim amachananpaq.

Chawpi tuta quyllurchay p'unchawtañas umalliqqa rikcharirqamun, chaysi awichuqa nin.

—Taytay umalliq wasiykita pasapullayña, ñan kunanya kallpachaykina, pumata, michita hinam runakunaqa manchakusunki, ichaqa chay warayki pi uña wayqachanpi huk sikrituchata sirarquni, chaytaqa amapuni mayta rispapas kacharikunkichu Chaymantapas tayta umalliq, kimsa p'unchawmi wasipi mana lluqsimuq puñunapi allinta ch'usikunawan wank'ikuspa tiyanki, yanqataq lluqsirqamuwaq —nispas umalliqtaqa wasinman qatirqapun.

Chaysi umalliqqa kimsa p'unchawmanta kikllukunapi purín, hinaptinsi runakunaqa mancharisqa qawaykunku. Ima ruraytapas atuq hinas llallirqapum, huñunakuypipas pumata, michita, atuqta hinas llaqtarunakunaqa mancharikuspa hatataspa qawarisqaku. Manas umalliq rimariptinqa rimaq masinpaqqa qallunsi watakuq, hatataytas qallarin, maqanakuypipas kallpansi ch'usaqyrapun. Chaysi umalliqqa qari lliw runaq, umalliq masinkunap manchakunan kasqa.

Awichuqa hinas wallpakuna, rurukuna, uywakunata qawaspa mikhuna waykuq sipaswan tiyapun.

Llaqtamasinkunaqa unay pachamantañas waynay waynallata, sumaq p'achasqata, manay sunhayuqta ima riqsinku.

Iskay watamantas Challwaq ayllumanta runakunaqa, hatun yachaqta rikhupunku, Kintal Sikiqa riqsisqa, chakitaklla ruraq, wisllakuna ruraq, yapuna taklla ruraq, llink'amanta munay mankakuna, p'uynukuna, urphukuna, chuvakuna ruraq tukupun.

Chaysi Chinchi ayllukunaqa chayraq tayta Kintal Sikitaqa, llaqtanman kutinpunanta munanku.

Chayllapim tukukum.

Qillqaq:

Yachachiq, Fermín Antonio Roman Salinas

I.E N° 54342 Huaccasa- Apurímac

"Yutu"

Mistichamanta

Qarwayu llaqtapis huk allin haciendayuq runa tiyasqa, payqa warmiyuq, wawachakunayuqsi kasqa, ichaq chay haciendayuq runaqa tukuy lliw imaymana kaqniyuqsi: hatunkaraysi hallpanpis, uywankunapis ñisu achkas kaq; uwihakunas, kawrakunas, chiwukunas, kawallukunas, mulakunas, asnukunas ichaq achkapunis wakankuna kaq; wakankunaqa allin turillukunas, china wakakuna uñayuqkamas huk hatun urqu kimrayninkunapi p'ukrunkunapi ñisu allin qumir k'achu chaypis mikhunku, wakin uywakunataqsi urqu patakunapi qhatakunapi, wayq'ukunapi millay qaqa ukhukunapi mikhumuqku. Chay achka wakakunap ukhupis huk munasqa sumaq wakachan kasqa, chay wakachatas qhapaq runakqa sutichasqas "Sullukacha" nispa, sapa michiqkuna uywakunata kanchanman qatiykuchkan chayqa patrunqa wakakuna qhawaq riqpunis chaypis chay sullukachaqa anchatapuni munariq.

Khapaq runaqa allinsiya wasinpas, chaypis tiyan lliw imaymana llamk'aq qhari warmi runakunawan, runakunaqa lliwtas rurapuqku allin kawsananpaq: wakin warmikunas wayk'uqnin, t'aqsaqnin, wawa uywaknin; qharikunapas aylluuyuq runakunas: wakinchik chakra raraq, kamachipaq huktaqsi uywakuna michinanpaq; ichaq mallku qharillas waka michikqa kaq. Pabluchaqa sapa p'unchaw tutay tutallamantas waka uñakunata huk purunman qatiq. mamakunatataq chay kikin urqu wichay qhataman sapa p'unchaw, sapa pusaq pachatas watikmanta qatiyamunallantaq kanchaman wakakuna ch'awakunanpaq chaymantataq llamk'aq warmikuna qisuta ñit'iq aswanpis llaqtapi qhatumunanpaq, wakin millk'itataqsi llapa chay haciendapi runakuna upiyananpap; wakakunata ch'awayta tukuspa pabluchaqa llapallantas mama wakakunata uñantinta qatiyakapun huk hatun Mullakani urqu wichay kimray patakunaman, sapa tutamanta qatiptinsi sullukachaqa

ñawpaqtapuni puriq, utqayllamansi llapa wakukunaq ñawpaqintapuni purik, imaraykupi ñawpaqta purik, allin k'achuman chayananpaqsi chaypitaq achkata wiksanman saqsataraq mikhumunanpaq, chay sullukachaqa saksarapun chayqa llakhis sayaraykuchkan waqranta qulla mallkikunaman qhituykukuchkan hinasyá chay yana wakachaqa sapa p'unchaw, sapa kuti chayta ruraqpuni; chayllapis huk p'unchaw chayta ruwaspa waqranta hap'irachikamun huk hatun achka sach'a sach'a qulli mallkiwan, manasyá chay k'aspi k'aspi ukhumanta urqukapuya atinchu, chaypis waqrpayukuchkan waqranta urquyta munaspa, chayllamanchik huk urqu waqrasapa uwiha chinpaykamun, hinas wakaq phakan ukhuman haykurquspa uwihapas waqranta qhitukullantaq, chayllapis sullukachaqa qhaparin muuuu muuu muuu nispa. Pabluchaqa chayta uyariruspas q'antisqantapas chanqasparaq waka qhawaq p'itan, chayllapis wakachataqa waqrankuna k'aspiman allin mayt'urusqata rikurqun, ancha phiñasqas kachkasqa, wiqinkunaraqsi ñawinmanta lluqsimuchkasqa, chayllamanchik pabluchaqa phawaykachan sullukachamanqa waqrant qispichiq ichaqa supaytasq'amiykuq wakallataqa "imaynatam wakraykita chay ukhukama winarquranki, imapaqmi pukllanki, manachu thak saksa mikhuysqalla sayawaq, puñuwaq ima. Aswanpis llakhi pukllaykusqankiraq, chaypakchu ancha ñawpaqtaraq sapa turtamanta phawamuni". Nispas k'amiyun sullukachataqa ichaqa waqrantaqa imaymanata ruwaspas urqunpuni.

Kimsa tawa watañas yaqapis
 pacha ñawpasqa, ichapas t'ikay
 pacha ukhuñas haykuykamuchkan,
 chayllapis chay sullukachaqa
 puriyninqa anchatapuni
 pisayarqapuchkan, wiksansis wiñayta
 qallaykapun, ichaqa hina hinallapis
 ñawpaqtapunis llapan wakakunamanta

purik chaysi wakin wakakunaqa qhipallanta kusata qatiqku, imaynapichus chay yana wakacha huk allin wiñasqa k'achumanpuni pusaq chay raykupis llapan uywakunaqa qatilla qatiqku hinallataqsi maynin killakuna lliw uywata chharqunku chaypis chay sullukachaqa ñawpaqtapunis purik, manasyá mayqan uywawanpis llallichikuqchu, pichá, maychá llaliyta munachkan chayqa hukta tanqaspallas qhipaman kutichik, chayllamanchik hatun wira turu wakakuna llaliyta munan sullukachataqa ichaq manasyá atinkuchu, hinallataksi urqu hatun waqrasapa uwihapis llaliyta munallantaq, manapunis llapan uywakuna llaliyta atipusqachu, chaysi ancha allin manchana kaq. Ichaqa chiraw mit'añas chayaykamuchkan, ñas sach'akunaq raphinkunapis urmayta qallariyapunku, chay pachapis sullukachaqa munay urqu waqa uñachata wacharqapusqa, chay p'unchawsi Pabluchaqa wichay wichaytaraq p'itanaqan urqu patapi, sukha pachamanqa uywakunatas ancha kusisqallaña kanchanman qatiykamun; chayllamansis patrunninman sinchi kusisqa chayarkun munasqa sullukacha wachasqanmanta, chaysi patrunqa utqaylla lluqsirkamun wasi ukhumanta waka kancha hayñi, waka uñatas munaran; Pabluchaqa phawahatansi waka uña hap'iq ririnpas chhuchupaykuchkan munay waka uña qasqanmanta, ancha munaycha kasqanta allinta munasqata uyananmpaq, chayllamanchik qhapaq wirakuchaqa waka kancha ukhuma uña waka munarqunanpaq haykurqamun, chayllapis patrunqa sutita waka uñamanqa churan: "Kunanmantan Misticha sutichakunqa" nispa imaraykupichus chay waqa uñaqa ancha hatunsis kaq wakin waka uñakunamantaqa ichapas ñisu munaycha chay raykupis chay sutiwan qhipakapusqa. Patrunninpa warminqa manas chay sutitaqa munaqchu aswanpas churayta munasqa Bravo sutitas imarayukupichu chay sullukacha allin puriq waka uñan kachkan chay raykupi. Ichaqa allin suti churaq runaqa kaq Pabluchas hinas patrunqa tapuykun imapunin suti kanman nispa; Pabluchaqa nis allintapaschu wiraqucha rimayta tukuyamuchkan payqa kusikuywanraqsi nin: "arí ñuqapis Misticha sutitapunin akllarani" nispa tukuy kusisqa sunqunwan rimarin.

Chay p'unchawmantas sullukachap uñallanqa Misticha sutiyuk kapun, waka uñachaqa ñisu ancha munasqas Pabluchapaq, patruninpaqpis, llamk'aq lliw haciendapi runakunapaqpas kasqa. Sapa sulluka waka ch'awaqtinkus anchatapuni munapayaqku "yaw munay sullukacha ancha munayma kachkan uñaykiqa. Llapa runap munapakunan waka uña mistichaqa kachkan nispas, Mistichaqa supaytasyá phawanaqaq, p'itanaqaq wichay uray chay wakin waka uñakunawan, imaraykupichus payqa ancha hatun waka uñas llapan waka uñakunamantaqa chay raykupi ñisu llamp'ullana kachkan. Hinallapis ichaqa chiraw pacha chawpipiñas kachkan, ichaqa Kachukunapis ch'akiyas qallariyapun, sach'akunaq raphinpas urmayuytas qallariyapun, pisiyaykapunsi yakupis pukyukunapi, wayrapas ichhukunataraqsi huywichin, chiripas aswantas yaparimun, lliw uywakunas khuyayta qallariyapunku, inti taytataqsi sinchita ruphariyta qallariyamun, manasyá ima phuyupas chay ciraw nit'apiqa kanchu.

Llapan uywakunas khuyayarapuya qallariyunku, chaysi chay sulluka mama wakapis ancha khuñay karqapun, manasyá millk'anpas kanchu, chaysi Mistichaqa chikanta tulluyayta qallayapun, manas wiñarillanpaschu yaqapis iskay killa hina, aswanpis p'utilas kaykuchkan, chiraw mit'apiqa aswanpis winkuyapunsi, ichhukuna, q'uyakuna, irukuna kikin sach'akunapis ch'akiyas qallariyapun, manas uywaq mikhunanpaq ancha allinchu chaysi patrunqa michiqtaqa kamachin maypicha chikan unuyuq kachkan chay chiqasman wakakunata qatinanpaq. Chaysi hatun wasi p'ukru qhataman wakakunataqa llapallanta chaypi michinanpaq qatiykamun. michinanpaq, chay chiqaspiqa aswanpis kasqaraqsi q'umir q'achu pisi pisillapi, ichaqa manasyá ñisu pachachu chaypiqa Pabluchaqa llapan

wakataqa michiq. Wakin uywakunaqa urqullamansi qatina, kawrakuna, chiwukunas urqu qhata, way'ukuna millay millay qaqa qhatakunaman allinta mikhunanpaq wichaq, asnukuna, kawallukunapis hatun urqukama purinanku. Chay p'unchawkunaqa intipas millayta ruphayta ruphaykamuchkan, tutataq anchata chiripas chirik, ichaqha hinallataq pacha kanqa, chayqa chay p'ukru wakakunap mikhunanpaq ch'akipunsis, ichaqha llapan wakas mana allinta wiksanta hunt'aspas tulluyayta qallaykapunman karqan. Sapa mit'a qallaykuptinsi lliwta t'iakrapun pachataqa, huk mit'as sinchi ruphay, chay huk mit'ataq ñisu wayra, huk mit'ataq ñisutapuni qasaykapun, chaysi runapis ni uywapas allintachu chay pachapiqa kawsaq.

Sulluka mama wakaqa millk'anqa p'unchawmanta p'unchawsi pisiyayapuchkan, chaysi wakallaqa khuyay tullullaña huk kancha ukhumañ pisi q'achulla mikhuq haykurqun. Chayta qhawarispas Pabluchaqa sulluka mama wakamañ afrechuta mikhuchik, ichaqha manapunis chaywanpis wakaqa kurkuman kutiriya atinchu, aswanpis chay chiraw pachapiqa pukyupi unupas way'ukunapi, mayupipas ch'akiyas qallariyapun. Pabluchaqa ancha llakisqas khuyay uywakunata qhawayuspa, afrechupas tukukapuchkanñas, aswanpas qasas ñisuta chhullunkuyapun pisi yakukunallatapis, k'achutaqa khaqqq niqtaraqsi ch'akirqachipun, chayllapis uyuwaqa wañuya qallayapun ch'ulla ch'ullamanta, yaqapis lliw runakunap uywansis wañurapuyta qallayapun, chayllamansi sulluka mama wakaqa wañupunan pacha chayamun, wakallaqa kanchanpis pampaman wikch'urakapun, Pabluchaqa mancharisqas qaparin:

—iSullukacha! iSullukacha! nispa; ichaqha ñisutas qaparisqa, chayllamansi patrunqa runap qaparisqanta uyarin. Wasi qhipata muyuruqtinsis Pablucha kancha ukhumañ qapariyamuchkasqa, chaysi phawan kancha hayñi, wirauchacha chayaruptin sulluka mama wakaqa pampapi wikch'urayasasqa manas kuyurinpashu; patrunqa qaparikuspas kanchaman phawaykun:

iSulluka mama! iSulluka mama wakallay! Amaraq wañuychu, piwanmi kunanqa uñayki qhipakapunqa, kunanqa Mistichaqa

khuyaytas riki ñaq'arinqa nispa; patrunninpa warminpas chayllamansi phawaykamun waqayukuspa yañusqa waqata rikuruspa. Pabluchaqa sullukaq kunkantas uqlarakapun, chayllapis wakallaqa wañuya tukurqapun, michiqqa qaparinsi waqantaqsi runapas wañurunman hinaraq. Waka uñachaqa manasyá riparanchu mamanpa wañusqantaqa aswanpis Mistichaqa ñuñutas mullkipayayta haykun millk'ita upyasaq nispa, singachanwansi takanaqhan mamanta sayarichiyya munaspa, astawansi takapayan, manapunis uña waka atinchu sulluka mamanta sayarichispa, chaysi pampaman paypas mamanpa kimrayninman kumparparikun Pabluchaqa aswantas mancharikapun uña waka wikchukusqanmanta, Mistichaq kinrayninmansi michiqqa urmaykapun qunquriyukuspa sinchitapuni waqayta gallarin, Pabluchaqa Mistichatas qhawahatan uña waka ñawinmantapas wiqinkunas phayamuchkasqa, chaypis iskayninku tutayachikapunku.

Patrunqa warmintin ancha llakisqas illaripunku chay huk p'unchawqa wasimantas kanchata rin wañusqa wakap huk allpa t'ukuman p'ampanpunankupaq , chayllapis Pabluchataqa tarinku wakak phakallanpi samasakta, Pabluqa mallku waynallas kachka, chaypis nin waynallataqa ichaqa Pablucha amaña waqayñachu, nitaq llakikuyñachu munay sulluka mama wakanchik kunan wañukapun chayqa, Mistichansi uñachansi qhipakuchkanraqmi, chaymi qam kunan p'unchawmanta sinchi allinta kay waka uñachata uywanki nispa; manapunis Pabluchapaqa sunqun thak ninchu, chaysi wiraquchaqa mark'arikapun wasiman yakuta upwachinanpaq sunqun thak ninankama, ichaqa waynallaqa ancha unaysi khuyaylla purik sulluka mama waka wañusqanmanta.

Mistichaqa aswantas khuyayarapun, ichaqa Pabluchaqa millk'itas ñuñuchin kimsa kutinta sapa p'unchaw, chayllapis para gallariy killa chayamun Mistichaqa chikantas wiñarin. Patrunqa Pabluchataqa yuyachinsi uywakuna urquman purinan pacha chayamusqanta. Mistichallaqa llapan wakin wakakuna, kawallukuna, kawra,

chiwukunawansi urquman puririyapun. Urqupiqa watikmantas parawan q'achupas wiñayta q'umiryayta qallaykun, ichaqa llapan uyvakunaq wiksansi kusirikapun achka pastu kaqtin lliw urqukunapi, yakupis qucha qucharaqsi huñukun p'ukru p'ukruchakunapi, kansi hatun niray quchanakunapas, chayllapis Mistichaqa yaku upyaq chinpaykun quchana patarman hinas chay ukhumanta sulluka maman qhawamusasqa, ancha allintas ñawinwan qawaykun, ichaqa manas maman qapunchu, chayllapis mana mamanta rikuspa ñawinmanta wiqikuna lluqsirqamun, ichaqa wati watikmantas qucha ukhumañ haykuya munan mamanta watikmanta rikuruya munaspa, manas aswanta rikupunñachu ichaqa mamañpa uyansi umanpi allinta takyrapun; chayllapis michiq waynachaqa chupanmanta chutasasqa mana sinchi qucha ukhumañ waykunanpaq, hinasyá wakallaqa, ichaqa chay quchamanpunis mistillaqa yaku upyaq purin sapa michiq mana qhawachkaptin mamanta rikuyta munaspa.

Wakin mama uñayuq wakakunaqa ñuñuchikullaqsi
mistichamanqa, chaysi wakallaqa
chigaqta wiñayta qallarin, chayllapis
sapa p'unchaw purisqanpi maman hina
lliw trupa uywa ukhupi Mistichaqa
ñawpaqtapuni puriq, ichaqa mamañ
hinas pisi pisimanta uywata
trupantinta maypichá allin k'achu
kachkan chay chikasman pusan allinta
saqsata mikhunankupaq.

Patrunqa chay allpa t'uqu
sulluka waka p'ampasqanpis huk
chachakumu malkita tarpusqa, chay
mallkis ancha hatun wiñasqa, chay
mallkimanpunis Mistichaqa waqrán
qhitiq rik, aswanpis chay mallkik
llanthunpis saksa mikhusqaqa puñuq,

hinallapis Mistillaqa hatun turuña kaykapun, kusa allin simintaqsi wakillakunapaq, chaysi wakin ayllumanta runakunaqa wirakuchataqa rimapayaqku chay munay turu wakankuna mukhunanpaq, ichaqa manas Mistichaqa qatichikuyta munaqchu, aswanpis urqumanchik phawaylla puriq, chayllapis tutallamanta Pabluchaqa uywakunata qatin llapallanta qullana urqu wichayman, ichaqa chay tuta yaqapas illariyas para chayan, hinas Mistichaqa llapan trupata pusasqan chayllapis hukta qhawarikuptin huk qaqa suchuykamuchkasqa chayllapis Mistiqa sayarparin phatakunkunawan pampata hasp'iyta qallarin chayllamanchik waqayta qallarin muuuuu muuuuu nispa wakin trupataqsi sayarparipun, Pabluchaqa qhawasqanpis mancharikapun hinaspas qaparin:

—Misticha qhipaman kutimuy —nispas. Chayllamansi lliw chay qaqa suchuykamun ichapis Misticha nit'iqlaña, michiqqa mana imata rurayta atispas Mistichap kasqanman phawan, turullaqa lliw t'uru ch'illkasqas kachkasqa, ñisu mancharisqas chay p'unchawqa Pabluchaqa uywata michiq, Sinak'ara Aputas anchata añanchan mana uywakuna p'ampapusqanmanta. Ichaga kimsa mit'añas ñawparqapun chayllapis turuqa huk yana wakata rikurqun, qhawahatanchik allintapuni, manas mamanchu, chayllamanchik muyupayan wakataqa, chimpayta munaspa, allinta chimpaptinqa manasyá mamanchu ichapas huk china waka kasqa, ichaqa muhuytas Mistichaqa munachkan. Michiqninga kusisqas chayta qhawachkan chayllapis kusisqa qaparin: "Wayllunakuypim Mistichaqa kachkan, ¡Wawwww!, chayqa allinma kanqa, kunanqa manaña mamanta sapa pacha yuyanqañachu", nispa ancha kusiqa maqt'allaqa qhipapun.

Kastilla simipi qillqaq:

Yachachiq Eulogia Ccopa Usca
IES "Señor de Tayancani- Ccarhuayo- Cusco

Qichwaman tikraspa qillqaq:

Yachachiq: Justa Amanda Laguna Bustamante
IES "Tupac Amaru II" Cusipata-Cusco

Llapankuna ch'ulla qhipakuq arariwa runamanta

Kaymi qhuyay mana mamayuq mana taytayuq Pawqar waynamanta llaki willakuy kachkan:

Huk Tuqra llaqtapis kay wayna pichqa watayuq kachkaspa Cusco llaqtamanta camiónpi wasinquman kutimuchkaspa, qhatamanta urmaykamusqa chaysi mamitan Pawqarta taytanqa iskayninkuta qaqtapuni marq'aruspa, ichaqa kinsantinkumantaqa pawqarllas kawsarisqa. Chay llaki p'unchawmantapachaqa, pawqarqa isqay warmi qhari manawayayuq aylluwan tiyaran ichaqa sapa killantin qharu qharuta puriranku paytaqa wasi qhawanallanpakmi uywaranku, chaymantataq pusaq watayuq kachkaptin chay warmi qharikunaqa Lima llaqtaman tiyaq pasapusqaqu chikuchata wasinman apapusqaqu chaymantapacha tayta mamanpa wasipi sapallan tiyakuran, chayna kaptinmi sapallanpuni Pawqarqa kawsakurqan.

Pawqarqa chunka pusaq watayuq kachkaspa ñan yachay wasipi yachayniykunatapas tukuchkaspaña anchapapuni llakikurqan, tutankunapi waqaspalla kaq, imaynan kawsayniy kanqa yachay wasipi yachayniykunata tukuspa imaynatam ñawpaqman purisaq Qusquman riyta munayman yachayniykunata hatun suntur wasipi chaninchanaypaq. Ichaqa manam pipas yanapawanana paq kanchu, sapallayqa manapascha atiymanchu, imatan ruwasaq tayta unanchaq Apuykuna imatan ruwasaq kunan.

Huk p'unchawmi yachaywasiyং samayninpachapi yachachiqinkunap rimayninta uyarirun: Ima llakipunicha kay Pawqarchap kawsayninga, yanqapunin yachapakun Qusqupi yachananpaq qullqin kanmanchu, ari yachachiqmasiy chaymantapas millaytaq kachkan manachushina imawarmipas

munakunmanchu, sapallanpumim wiñaypaq qhipakunqa.
Chayllatapasña suyachkanmanhina manaña imata ruwayta atispa
phawaylla p'itarispa yachay wasinmanta lluqsispa urayman
chinkarapusqa.

Chaymantataq mayuta chimpapun, mayuta chimpaspapas
yapamanta qharutapuni phawan, manaña puriyta atispa nitaq
sayariytawanpas atispa qunqurikuspa qaparisqa Taytachamanta,
Apukunamanta ima mañakun.

—iImatam ruwasaq!, iImatam ruwasaq! wiñaypaq sapallay
kanaypaqchu qispichiwarankichik —nispa.

Chayllamansi huq machu runa chayninta llant'a q'ipiyuq
purichkasqa: —éimanammi wayna imamantan llakikunki?, ninsi.
—sinchi wakcha mana mamayuq mana taytayuq mana piniyuqmi
kani hinaspapas sapallaypunin wiñaypaq kasaq, manan pi warmipas
ñuqawan tiyayta munawanchu —Pawqarchaq machuta nin, chayta
uyarispataq tayta machuqa ñawinkunamanta wiqi lluqsinankama
asikuyta qallarisqa. Pawqartaq sunqullanpi imanaptintaq asikunri
manachu sunqun kan icha yanqapascha sinchita llakikuchkani, nispas
tapurikusqa. —Wayna qanqa warmimantapunin llaqikuchkanki,
ichaqa manan llakikunaykichu allin llank'aq runapaqqa warmikunaqa
kanpunin —ninsi machuqa. —Manam chhaynachu tayta ñuqa
munasqay warmiqa doctorpa wawanmi chay doctorqa sinchitan
alquchakuwanku llaqtamasiykunataqa, millay runan payqa, chayri
imatataq ruwawaqri, ima ruwaytapas ruwaymanmi manaña
samaspapas manaña puñuspapas, ichaqa manayá imata ruwaytapas
atinichu. Taytataq nisqa: —Manachu chakra llamk'ayta rurawaq.
—Manam tayta manan chay llamk'aywanqa Qusqupiqa yachayniy
chaninchayta atiymanchu, achkha qullkitan hap'inay chaypaqqa
allintañan chaykunataqa qhawarini, imanaptintaq chhayna kanmanri,
imatapas chakrapi tarpunki chayqa mayninpi qasa hap'irapun
mayninpitaq chiqchi, kurukunapas tukun mayninpitaq sinchita paran
chaymanta huqkunapas kanraqmi —nispas Pawqarqa rimarin.

Chayta uyarispataq taytaqa rikrankunamanta hap'ispa kayhinata nisqa: —Ñuqapunim yanapaykiman mana imapas mikhuyunikikunata yaykunanpaq. —é Tayta imaynapitaq yanapawankimanri?, nispas Pawqarqa tapukun. —Ñuqan llapa uywakunawan sach'akunap imaymana kay Pacha Mamapi kawsaqkunawan parlayta yachani, paykunan willawanku imapachapicha hamunqa para, rit'i, qasa, ch'aqiy, sach'akunapa unquykuna ima; chaykunatan yachana chakra llamk'anapaqqa —ninsi taytaqa. chayta uyarispas Pawqarqa sinchita kusirikusqa, chayllaman tapurikusqa manapasñacha chayasaqchu wasiyman chayqa taytamanta añaanchakuspa phawaylla wasinman kutipusqa, ñanpitaq llakikuchkaran imatacha yachachikniykuna niwanqaku paqarin nispa, wasinman ch'isipachataña chayaspa puñunanpiña kachkaptin kusikuy Pawqarpa sunqunman yaykusqa.

K'uychichay p'unchaypi, tutapachataraq manaraq inti lluqsimuchkaptin Pawqarqa awichu rikuq pasasqa; tupaspañataq awichuqa yachachiyya qallarisqa; qallarisqaku apharu papata (papa silvestre) t'ikarichkaqta rikuspa rikuchkankichu Pawqar sichus allintapuni puqunqa chayqa allin watan qanqa papa tarpunapaq; chaymanta Pawqar achakhaw kisata llamiruni awichu; sinchitama rururqusqa t'ikankunapas achkapunimá kasqa papapaqwan lisaspaqwan, añupaqwan uqapaqwan ima allin wata qanqa sinchi allinmi chayqa, chaymantataq huch'uy huq'uyllukunapa quchachamanta hamp'atuchakuna lluqsimuchkasqaku —Rikuchkankichu Pawqar haqay wiskachana kinsa wawayuqta, paykunapas kikillanta willawachkanchik, chhaynatan iskaynin p'unchaw purisqaku, chay p'unchawmanta pachaqa pisillatañas Pawqarqa awichuwan tupaqku. Pawqarqa pisi qullqi huñukusqanwansi imaymana muhukunata rantirusqa wakinkunatataq llaqta masinkunamanta mañarikuqa achkatapuni, chaymantataq killachay p'unchaymanta ch'askachay p'unchaykama sukhapachapi, K'uychichay p'unchay Intichay p'unchaypuwan llapa p'unchaynintinpi chakrata tarpunapaqhina llamk'arqan. Huq p'unchaysi yachaywasinpi yachachiknin k'amirapusqa sakisqa

ruwana mana ruwasqanmanta, ima qillacha kanki manachu kay ruwayllatapas ruwayta atinki nispa, chayta uyarispataq yachakuq masinkunapas, masinkunapas asiyusqaku chaymantataq huq yachaqmasin nisqa kay muspha Pawqarchaq uparuwanakunatama ruwachkan chay mana qarpanayuq chakrakunapichus rurunman mikhuykuna; chaykunawan hukkunatawan rimaruspa asiyamanta wañuchkasqakuraq chayllamansi chaysi Pawqarqa yachay wasimanta ayqirikusqa. Asiritaq manay' ch'inlla kayta atispa sayarispa nisqa: Ima chhayna niraqta asikunkichik Pawqarqa llapantin llaqtamanta aswan llamk'aqtaq kachkan chaychu qamkuna asikuwaqchik, chayta nispa Pawqar tarpananpaq paypas lluqsirqusqa tariparuspataq ama llakikuychu Pawqar allintan ruwachkanki nispa, Pawqartaq: —Manan chaymantachu waqani ñuqaqa qullqi huñunapaqmi chaykunata ruwachkani qullqita huñuspataq Qusqupi yachayniya tukuqtiy munakuwanaykipaqmi chaykunata rurachkani —nispas nin. —Pawqar manapunin chay atikunmanchu ñuqaqa manañan astawan suyayta atiymanchu aswan kunanmantapacha munanakusunchik —chayhinata nipurqa. Chayta uyarispataq Pawqarqa manchasqa mark'arikuspa Asirita much'arusqa, chay kutimantapachas mana hayk'aqpas sapallan kaytaqa manchakunmanñachu. Chay munay p'unchaymantapachaqa aswantas llamk'ayninkunataqa ruwasqa, manañas millay rimayniyuq runakunataqa uyariranñachu. Unu Raymi killapi Quya Raymi killapijuwan Pawqarqa chakrata llamk'aspas willakuqkunata qhawariran chaysi manaraq tarpunaykipaqhinaraqchu kachkan nispa niranku. Huq k'uychichay p'unchawsi tutallamanta chakraman wichachkaspa atuqkunata rikusqa takichkarankus huq kutillapi ichaqa karu karullataña, awichu yachachisqanmanhinaqa kay wataqa allinpunina kanqa. Aqnatas p'unchaw p'unchaw Pawqar suyachkaran ima p'unchawpaqcha willanqaku tarpunanpaq, chaysi Aya Marq'ay killapi chakra yapuya tukuchkaptinña hamp'atukunata rikurusqa wasachankunapas yanachakama wirasapachakama, chaysi nisqa ñama tarpunapaghinaña

kachkan, chay p'unchawmanta pacha tarpuyta qallarisqa chayta rikuspañataq pichqa k'amiq asipayaq yachay wasinmanta masinkunapas yanapasqaku p'anpachawaykuyá wayqiy aynirusaykiku nispa.

Wata tukuptinñataq Pawqarqa sapa p'unchaw chakrakunata qhawaq mayninpitaq liwrunkunata Asiriwan kusqa ñawicharanku. Pawqarpa mikhuyninkuna hallmanapaqhinaña kachkaptin Huq p'unchawsi yaqalla ch'isiyananpaqpacha kachkaptin Inka Kancha chimpamanta sinchipuni chikchi chakrankunamanhina hamuchkaran, chaysi Pawqarqa mancharisqallaña utqaylla phawasqa chakranman yaqalla chayachkaptinsi awichuta rikurusqa awichuqa warakatas t'uqyachispa chikchi phuyuta k'amispa kamachichkarqan: —Amam kay chakrakunataqa llaminkichischu thanta chikchikuna wak ñankunata pasaychis khunkukuna —nispa; chayllamansi Pawqar rikuchkaptinpuni phuyuqa wak ñanta ripusqa, uyarichkankichu Pawqarcha chayhinatam kaykunata kamachina, purinaymi kachkan tupananchisqamaña; añay tayta yanapawasqaykimanta. Chaymantaqa hallmaytañataq gallarimusqa, chay ruwananpaqpas qhawakuspapuni llamk'asqa.

Ñan aymuray killapi kachkaspa chakrakunaqa mana hayk'aq mirasqanta chay wata mirasqa, aynipiraqsi mana tukukuy atiytaraq mikhuykunata allasqaku, Pawqar ichaqa achka qullqipaqsi mikhuykunata khaturusqa, chay qullqiwantaqsi Qusquman pasapusqa yachayninta chaninchananpaq, ichaqa iskay kuti yachaynincha chanichispañas hatun yachay wasiman haykusqa Asirihina Agronomia nisqaman haykurusqaku, chay kusikuywansi Pawqarqa Tuqraman kutimuspa awichu maskaq risqa, ichaqa manas tarisqachu, chimpapi wasita rikuchiq wasipas manas kapusqachu, sinchita maskaptinsi huk tayta purichkaqta, wiraqucha riqsinkichu huq machulachata haqay chimpapis tiyaran; manan wayna pipas chaypi tiyanmanchu aswan chikucharaq kachkaptiy awichuykuna willawaranku chay chimpapis llapankumanta ch'ulla qhipakuq

arariwa runa tiyaran, ayaq samayninwancha tuparanki.

Chaymantapachas Pawqarqa llapa runakunaman awichup willasqanta yachachiran; chakra llamk'aymanta kawsaspas Qusqu llaqtapi pichqa watantin yachayninta chaninchasqa. Chayta tukuspañataq Tuqra llaktapi Asiriwan kasarakuspa wawayuq kasqa. Awichup yachachisqatawan hatun yachay wasipi yachasqantawan allinta chaninchasqa chayqa allin kawsananpaqqa manaña imapas mana allin kananpaq kanmanñachu. Chaymantataq kusisqapuni Tuqra llaktapi tiyapusqa, runamasinkunapas sinchitas munakuranku paykunapas aswan allintas chakrata Pawqarpa yachachisqanwan llamk'arqaku.

Huk p'unchawsi Pawqar suqta chunka watanpi kachkaptin awichuta musquyninpi rikusqa, chaysi riqrannmanta hap'ispa, nisqa "Ñam yachaniña pin kasqaykita llapankumanta ch'ulla qhipakuq arariwa runamá kanki", nispa awichuta nisqa. "Pawqar manañan ñuqañachu kani kunanqa qanpunin pay kachkani", nispas awichuqa kutichisqa. Chayqa allinta uyanta khawariptin awichupa uyanqa Pawqarpa uyanman tukupusqa.

Qillqaq:

Yachachiq Angel Enrique Pumalloclla Ccañihua
IES Colquepata- Paucartambo -Cusco

Apukunapi iñikuq runakunamanta

Nawpaq pachapiqa runakunaqa sinchitas imaymana apukunapi iñikuq, chayllapis taytacha runaman tukuspa rikhurin, ichaqa chay pachapiqa manas runakunaqa manas yachankuchu taytachap hamusqanta, chaysi Aymaracha qamilipiwan Hisus taytanchikta niranku, manan Taytachachu ichaqa layqan nispa, chaysi chaypachakunapi qatisqa karqan, Aymarachaqa qamilipiwan hatun ñannintakama purimuchkanku, runakunaqa layqa runa nisqataqa Kayllumamantas iskapamunman karqan. Ichaqa Suykutambunta, parís pukaranta, Ch'isikata pampantas sapallan Niñucha Hisusqa iskapamunman karqan; hatun ñamtapunis phawamuchkan; qañipiya mayutas chimparqamun sapallan, karu qhipantataq Aymaracha qamilipiwan mana iñiq runakunapiwan, hap'iyyta layqata munasqaku sipirapunankupaq. Taytachaqa pasaq sayk'usqas llakisqataksi phawaylla Kuntisuyu kinray urayman laslallapi purichkan, Pichigua llaqtamansi chayarun, pillapis pakaykurquwanman, nispa, huk punkutas takaykukun, manas pipas uyarinchu, p'ampana kikllutas pasarqun manas pipas kanchu; qullana kikllutas phawamun, punkutas takaykukun; Sintaku sutiyuk warmillas punkuta kicharqamun qawaykunsi uyanta runataqa, mancharikunchik warmiqa; chay runaqa hatun chukchayuk munay munay runas kasqa, pasaq hump'i sapallañas, llakiypacha uyallayuk taytaqa, warmitaqa tukuy sunqunwansi mañayukun: "Yaw runamasillay pakaykuway Aymaracha qamili mana iñiq runakunapiwanmi qatimuwatchkanku sипинаванкапаq, ama hina kaychu wasillaykipi pakaykuway mana chayqa wañurachiwanqakun, ñuqañacha kasaq qammanta ima ruraypipas, ama hinachu kay warmi hinata pakaykuway

allquki wasillanpipas" nispas taytallaqa mañapaykukun. Sintakuqa manas munanchu, aswanpas ninsi. "Manam ñuqap wasiychu, ñuqap kanman chayqa kunanpacha haykumuy niykimancha, ichaqa ñuqapas tiyapakuqlam kani, wasiyuqmi niwan mana riqsisqa runataqa manan qhurpachaynaykichu" nispa, aswanpis K'amiwanmancha wasiyuq. "Pin qam kanki wasiyman haykuchinaykipaq" nispacha niwanman. Sintaku warmiqa ichaqa qhawarichin Qusqu kikllutas, chaypis huk warmimasisin tiyan, sutinsi Husipa, payqa huk churiyuk, paymi ichaqa pakasunkitaq qhurpachasunkitaq nispas nin; churinpa sutinmi Risinsiyu, chay waynaqa munay runallan nispas Sintakuqa makimanta hap'ispa pusarqun tayataqa; manasyá allintapaschu chayachkanku wahakuyaña gallarin: Yaw Husipa, punkuykita kicharimuwayku, kay runamasinchiktan qhurpachaykuy, pakakukuy nispas; mana allin runakunas qatimuyachkanku, sipyatas munachkanku; ama hinachu kay qhari wawayki raykullapas pakaykuy warmimasillay nispas; Husipaqa manas munanchu, manan kanchun puñunay qhawaykullapis kallma runakunan chayamunan, qulla runakunapas chayamunallantaqmi kunan, yanqacha kanman nispa kutichin Husipaqa; Risinsiyu churinga ñawsas, ichaqa llapantas payqa uyarichkan, chayllamansi nin: "Mamitáy hinata qhurpachaykusun, taytachapas kanman, iskayniyku puñusaqku ñuqaykuqa sumaqchata rimayamusasaqku" nispa; Husipaqa churinmansi kutirin, ama nisayaychu irqichu ñuqatari kamachisayayman nispas aswanpis phiñarikapun nichkaykitaq manan nispa kutirin warmimanpas. Sintakuqa hinallamansi pasaq llakisqas kutiripunku Hisusllantin, Risinsiyuqa punchullanta aparikuspas nin: "Ñuqatawan apaway wayqi kumpañasqayqi, waputan purisaq, ñuqqa qinatatapis waputa tukayta atini rimachiniraqmi ninsi; Hisus taytaqa nin hina kachun mamay ama llakikuychu chimparapullasaq

sichus mana aypamuwanqaku chayqa sut'illan kutiramusaq mana chayqa sut'iñatachá kanqa, ninsi; hinallapis qullana kikllunta phawaylla chinkarin qhipanta qhawa qhawarikuspa taytaqa p'itaylla chinkariyku. Sintakuqa qhipakun ancha khuyaysi wawanpas qanman hinaraqsi llakiyukuchkan, chayllapis huk wichay kanman lluqsiruspa qhawarin ñanta, alayrillas yuraqkama p'achayuq Carmen qaqa chay qhatatañas wicherqusqan; warmip ñawinpaqqa kimsa runakunas richkan, allintapuni ñawinta picharikuspa qhawarillantaq, chawpitas purichkan Jesusqa paña kinraynintataq huk runa richkan, lluq'i kinraynintapas huk runallataq purichkan, chayllamansi ayllu masinkuna rikhuriyamun, Sintakuqa runakunatas nin: "haqay qhatata qhawasani kimsa runakunaq wicasqanta, ēqamkunari hayk'atataq rikuchkankichik? Nispa; runakunaqa ninsi "ñuqaykuqa hukllata rikuchkayku" nispas nin machukunapas, irqikunapas; ichaqa Sintakuqa imsatapunis rikuchkan. Sintakuqa llakisqas runamanqa nin "payqa kayninchá ayparawan chaymi kimsata qhawachkani, hina kachun ichaqa anchatan llakipayani wakchamasiy runa maytaraqchá chayanqa nispa.

Hinallamansi layqa runaqa llaqta patamanta qhawarikamun, chayqa manas qatiqkunaqa rikhurimunchu pipas, taytachaqa sayk'usqa chikachallantas tiyayurun Wanaku rumi patapi, ichaqa sumaqtaraqsi hump'irin Wanaku rumiqa runa tiyaykuptin; taytacha Jesucristutaqa Wanaku rumitaqa ninsis "unu kawaq upyaykuykiman, qampas ñuqa hinamá llakisqataq sayq'usqataq kachkanki, qampis amaya nanachiwankichu ichaqa hinalla kutimunaykama kikillanpi kachkanki". nispas; chikanta samaykuspas ñantakama hatariyullantaq, chayllapis apachitamanta chayaykun layqa Hisusqa, chaypiqa manasyá yachakunchu chay wasapayunan qhipapi imacha kachkan chayta.

Pawqar wara killañas, kusichu uqarina pachañas; layqa

runallaqa apachitata wasapaykuptinsi chay kimraypis achka runakunas waqtuta ruturayusasqaku, warmikuna irqikuna, qharikunapas, achka runa raymippipas kanman hinaraq, chayllapis trigu chakrayuk runaqa urayaramun, layqa runaman aypaq, allinta qhawayuktinsi pay kikin niykukun: "haqay runanqa riqsinichuhina", ichaqa riqsiyninpas kanman, kay trigu phirillatapas aparusaq nispas; phawa phawaylla urayaramun. Khuyay sayk'usqa runallataqa rimapayaykun chakrayuqqa "Tayta allin p'unchaw kachun" nispas napapayukuspas tapuyun: ériqsisqachuhina kachkawak? maymantataq hamuchkanki tayta nispa. Allinta qhawaykuptinqa chakinpas allp'amantapas allpapachallañas, husut'anpas p'iti p'itillañas, chakrayuqqa tapuykunsi, éimapunitaq tayta pasachkasunki? ancha llakisqama kachkanki kay thantallawanpis picharukuy, kay phirillatapis mikhuyurukuy, kayqa unupis, kukaypas kachkanmi akullirusunchu, llipt'apas qañiwamantan kachkan sunquyki thaniyunanpaq. Ichaqa kay kukatan akulliyuna, kunturpa sayanantaraq wayq'u hunt'ata karu purinapaq. Nispas rimapayaykun chakrayuqqa Lliwta uyarispas Hisus yayanchisqa tapuykullantaq éyaw runamasiy imapunitaq sutiykiri? nispas: Ahhha ñuqataqa riksiwanku Antonio atuq sunqu munaq nispan; taytaqa runa qhawahataspas niyukun ichaqa "sut'llanta willayusayki kanman, huk millay runakunan haqay kallma llaqtamanta qatimuyachkanku Layqas chay k'allmakunapaqqa kani. Manan iñiwankuchu sut'in rimaq kayniyta, paykunaqa niwankun "Imas profeta, manataqmí taytachapaschu kanman" nispan niyachkanku; ichaqa manan ñuqataqa layqachu nitaq Apuchu kani; ñuqataqa taytaymi kamachimuwan kaypi siminta riqsichinaypaq Ñuqap wasiyqa karu karupin manan atiwaqchu chayayta pusaykimanña chaypis; chay Aymaracha qamili mana iñiq runakunapiwan aypamuyanqaku chayqa wañuchipuwanqakun, chaytam ñuqa sunquy ukhupi

yachakuchkani; chaymi kunan pasapullasaq, ichaqa paykuna kayninta pasarunqaku chayqa, amapunin willankichu kayninta pasasqayta, uyarisawankichu Antonio atuq, nispas nin: "Imapunim kawsayniyqa" chayllamanchik Atuqqa nin, "Taytay manachu qipakuchkasunman huk q'ipi rihuta aparikunki paqarin, ichaqa tutallamanta paqarin ripunki, yanaparuwanki illarik tutantin rimayukuspa rurananchikpaq, chiqaytayá tayta, nispas; watikmantas Antukuqa tapuyullantaq "imanagtintaq qanri manchasqapis llakisqapis qawaq hina kachkanki, sut'illanta willayuway" nispas. —Ñuqaqa manan layqachu kani, aswanpis ñuqataqa kamachiwan taytaymi, manan qhipaymanchu qanwan, sichus chay Aymaracha qamilipiwan aypamuwanqaku chayqa, wañuchiwanqakun, ñuqa sunquy ukhupi yachakunin chaymi kunan pasapullasaq, sichus paykuna pasanqaku kayninta chayqa aman willawankichu mañakuyki Antonio atuq, payqa ninsi "ama llakikuychu Tatay; hinallapis taytacha Hisusqa phawa phawalla pasarqapun qhipatanqa qhawarikamullansi Taytachaqa, chaysi Antonio atuq sunqu muyunaqa waqayun amapuni ñuqapap wañuy pacha kanmanchu, chayllapis ñawinmanta waqaykuna t'akarirqamun anchata.

Llamk'aq runakuna qhawarinanpaqqa Taytaqa qanchi uray ñantañas purichkan, wakmantas qhawariptinkuqa nullpa qhatatañas phawaylla hatun k'ana ñantakamas wichachkan. Chayllapis Aymarachaqa qamili llapa mana iñiq runakunapiwan apachitaman chayaykamunku, ñanta wasapayamuptinkus chaypi askha runakuna triguta rutasasqaku, purik runakunaqa tapuyukunchik Antonio Atuqta ēYaw wiraqucha, manachu kayninta ñawpaqta huk yurak p'achayuq, chukchasapa, ch'uspa walqarisqa runa kayninta pasanman karqan? Nispas; Antonioqa kutichinchik "humm manapunimá pipas kayta pasarqunchu" nispa; puriqtunaqa sinchitas phiñariyakapun, chayllapis atuqqa yuyaychayukun umanpi chay runakuna llulla ñanta purinanpaq,

chayllamansi qillwakuna wichayninta phalaspa qaparinku qiq
qiq qiq nispa; chayllapis huk tutuqa wayra phuyu hinaraq
sayarichkasqa chay kiraymansi pasanku qapariykukuspa iqiq,
qiq! haqaytañam runa maskasqaykichikqa purichkan, nispa.

Willaquq:

Roberto Laguna Bustamante

"Aymaracha"

Poblador de Ccolpamayo- Espinar- Cusco

Qillqaq:

Yachachiq Justa Amanda Laguna Bustamante

"Mamandus"

Docente de la IES "Antonio Raymondi"

Upis- Ocongate- Cusco

CARTA DEMOCRÁTICA INTERAMERICANA

I La democracia y el sistema interamericano

Artículo 1

Los pueblos de América tienen derecho a la democracia y sus gobiernos la obligación de promoverla y defenderla. La democracia es esencial para el desarrollo social, político y económico de los pueblos de las Américas.

Artículo 2

El ejercicio efectivo de la democracia representativa es la base del estado de derecho y los regímenes constitucionales de los Estados Miembros de la Organización de los Estados Americanos. La democracia representativa se refuerza y profundiza con la participación permanente, ética y responsable de la ciudadanía en un marco de legalidad conforme al respectivo orden constitucional.

Artículo 3

Son elementos esenciales de la democracia representativa, entre otros, el respeto a los derechos humanos y las libertades fundamentales; el acceso al poder y su ejercicio con sujeción al estado de derecho; la celebración de elecciones periódicas, libres, justas y basadas en el sufragio universal y secreto como expresión de la soberanía del pueblo; el régimen plural de partidos y organizaciones políticas; y la separación e independencia de los poderes públicos.

Artículo 4

Son componentes fundamentales del ejercicio de la democracia la transparencia de las actividades gubernamentales, la probidad, la responsabilidad de los gobiernos en la gestión pública, el respeto por los derechos sociales y la libertad de expresión y de prensa. La subordinación constitucional de todas las instituciones del Estado a la autoridad civil legalmente constituida y el respeto al estado de derecho de todas las entidades y sectores de la sociedad son igualmente fundamentales para la democracia.

Artículo 5

El fortalecimiento de los partidos y de otras organizaciones políticas es prioritario para la democracia. Se deberá prestar atención especial a la problemática derivada de los altos costos de las campañas electorales y al establecimiento de un régimen equilibrado y transparente de financiación de sus actividades.

Artículo 6

La participación de la ciudadanía en las decisiones relativas a su propio desarrollo es un derecho y una responsabilidad. Es también una condición necesaria para el pleno y efectivo ejercicio de la democracia. Promover y fomentar diversas formas de participación fortalece la democracia.

II La democracia y los derechos humanos

Artículo 7

La democracia es indispensable para el ejercicio efectivo de las libertades fundamentales y los derechos humanos, en su carácter universal, indivisible e interdependiente, consagrados en las respectivas constituciones de los Estados y en los instrumentos interamericanos e internacionales de derechos humanos.

Artículo 8

Cualquier persona o grupo de personas que consideren que sus derechos humanos han sido violados pueden interponer denuncias o peticiones ante el sistema interamericano de promoción y protección de los derechos humanos conforme a los procedimientos establecidos en el mismo. Los Estados Miembros reafirman su intención de fortalecer el sistema interamericano de protección de los derechos humanos para la consolidación de la democracia en el Hemisferio.

Artículo 9

La eliminación de toda forma de discriminación, especialmente la discriminación de género, étnica y racial, y de las diversas formas de intolerancia, así como la promoción y protección de los derechos humanos de los pueblos indígenas y los migrantes y el respeto a la diversidad étnica, cultural y religiosa en las Américas, contribuyen al fortalecimiento de la democracia y la participación ciudadana.

Artículo 10

La promoción y el fortalecimiento de la democracia requieren el ejercicio pleno y eficaz de los derechos de los trabajadores y la aplicación de normas laborales básicas, tal como están consagradas en la Declaración de la Organización Internacional del Trabajo (OIT) relativa a los Principios y Derechos Fundamentales en el Trabajo y su Seguimiento, adoptada en 1998, así como en otras convenciones básicas afines de la OIT. La democracia se fortalece con el mejoramiento de las condiciones laborales y la calidad de vida de los trabajadores del Hemisferio.

III Democracia, desarrollo integral y combate a la pobreza

Artículo 11

La democracia y el desarrollo económico y social son interdependientes y se refuerzan mutuamente.

Artículo 12

La pobreza, el analfabetismo y los bajos niveles de desarrollo humano son factores que inciden negativamente en la consolidación de la democracia. Los Estados Miembros de la OEA se comprometen a adoptar y ejecutar todas las acciones necesarias para la creación de empleo productivo, la reducción de la pobreza y la erradicación de la pobreza extrema, teniendo en cuenta las diferentes realidades y condiciones económicas de los países del Hemisferio. Este compromiso común frente a los problemas del desarrollo y la pobreza también destaca la importancia de mantener los equilibrios macroeconómicos y el imperativo de fortalecer la cohesión social y la democracia.

Artículo 13

La promoción y observancia de los derechos económicos, sociales y culturales son constitutiales al desarrollo integral, al crecimiento económico con equidad y a la consolidación de la democracia en los Estados del Hemisferio.

Artículo 14

Los Estados Miembros acuerdan examinar periódicamente las acciones adoptadas y ejecutadas por la Organización encaminadas a fomentar el diálogo, la cooperación para el desarrollo integral y el combate a la pobreza en el Hemisferio, y tomar las medidas oportunas para promover estos objetivos.

Artículo 15

El ejercicio de la democracia facilita la preservación y el manejo adecuado del medio ambiente. Es esencial que los Estados del Hemisferio implementen políticas y estrategias de protección del medio ambiente, respetando los diversos tratados y convenciones, para lograr un desarrollo sostenible en beneficio de las futuras generaciones.

Artículo 16

La educación es clave para fortalecer las instituciones democráticas, promover el desarrollo del potencial humano y el alivio de la pobreza y fomentar un mayor entendimiento entre los pueblos. Para lograr estas metas, es esencial que una educación de calidad esté al alcance de todos, incluyendo a las niñas y las mujeres, los habitantes de las zonas rurales y las personas que pertenecen a las minorías.

IV Fortalecimiento y preservación de la institucionalidad democrática

Artículo 17

Cuando el gobierno de un Estado Miembro considere que está en riesgo su proceso político institucional democrático o su legítimo ejercicio del poder, podrá recurrir al Secretario General o al Consejo Permanente a fin de solicitar asistencia para el fortalecimiento y preservación de la institucionalidad democrática.

Artículo 18

Cuando en un Estado Miembro se produzcan situaciones que pudieran afectar el desarrollo del proceso político institucional democrático o el legítimo ejercicio del poder, el Secretario General o el Consejo Permanente podrá, con el consentimiento previo del gobierno afectado, disponer visitas y otras gestiones con la finalidad de hacer un análisis de la situación. El Secretario General elevará un informe al Consejo Permanente, y éste realizará una apreciación colectiva de la situación y, en caso necesario, podrá adoptar decisiones dirigidas a la preservación de la institucionalidad democrática y su fortalecimiento.

Artículo 19

Basado en los principios de la Carta de la OEA y con sujeción a sus normas, y en concordancia con la cláusula democrática contenida en la Declaración de la ciudad de Quebec, la ruptura del orden democrático o una alteración del orden constitucional que afecte gravemente el orden democrático en un Estado Miembro constituye, mientras persista, un obstáculo insuperable para la participación de su gobierno en las sesiones de la Asamblea General, de la Reunión de Consulta, de los Consejos de la Organización y de las conferencias especializadas, de las comisiones, grupos de trabajo y demás órganos de la Organización.

Artículo 20

En caso de que en un Estado Miembro se produzca una alteración del orden constitucional que afecte gravemente su orden democrático, cualquier Estado Miembro o el Secretario General podrá solicitar la convocatoria inmediata del Consejo Permanente para realizar una apreciación colectiva de la situación y adoptar las decisiones que estime convenientes. El Consejo Permanente, según la situación, podrá disponer la realización de las gestiones diplomáticas necesarias, incluidos los buenos oficios, para promover la normalización de la institucionalidad democrática. Si las gestiones diplomáticas resultaren infructuosas o si la urgencia del caso lo aconsejare, el Consejo Permanente convocará de inmediato un período extraordinario de sesiones de la Asamblea General para que ésta adopte las decisiones que estime apropiadas, incluyendo gestiones diplomáticas, conforme a la Carta de la Organización, el derecho internacional y las disposiciones de la presente Carta Democrática. Durante el proceso se realizarán las gestiones diplomáticas necesarias, incluidos los buenos oficios, para promover la normalización de la institucionalidad democrática.

Artículo 21

Cuando la Asamblea General, convocada a un período extraordinario de sesiones, constate que se ha producido la ruptura del orden democrático en un Estado Miembro y que las gestiones diplomáticas han sido infructuosas, conforme a la Carta de la OEA tomará la decisión de suspender a dicho Estado Miembro del ejercicio de su derecho de participación en la OEA con el voto afirmativo de los dos tercios de los Estados Miembros. La suspensión entrará en vigor de inmediato.

El Estado Miembro que hubiera sido objeto de suspensión deberá continuar observando el cumplimiento de sus obligaciones como miembro de la Organización, en particular en materia de derechos humanos.

Adoptada la decisión de suspender a un gobierno, la Organización mantendrá sus gestiones diplomáticas para el establecimiento de la democracia en el Estado Miembro afectado.

Artículo 22

Una vez superada la situación que motivó la suspensión, cualquier Estado Miembro o el Secretario General podrá proponer a la Asamblea General el levantamiento de la suspensión. Esta decisión se adoptará por el voto de los dos tercios de los Estados Miembros, de acuerdo con la Carta de la OEA.

V

La democracia y las misiones de observación electoral

Artículo 23

Los Estados Miembros son los responsables de organizar, llevar a cabo y garantizar procesos electorales libres y justos. Los Estados Miembros, en ejercicio de su soberanía, podrán solicitar a la OEA asesoramiento o asistencia para el fortalecimiento y desarrollo de sus instituciones y procesos electorales, incluido el envío de misiones preliminares para ese propósito.

Artículo 24

Las misiones de observación electoral se llevarán a cabo por solicitud del Estado Miembro interesado. Con tal finalidad, el gobierno de dicho Estado y el Secretario General celebrarán un convenio que determine el alcance y la cobertura de la misión de observación electoral de que se trate. El Estado Miembro deberá garantizar las condiciones de seguridad, libre acceso a la información y amplia cooperación con la misión de observación electoral. Las misiones de observación electoral se realizarán de conformidad con los principios y normas de la OEA. La Organización deberá asegurar la eficacia e independencia de estas misiones, para lo cual se les dotará de los recursos necesarios. Las mismas se realizarán de forma objetiva, imparcial y transparente, y con la capacidad técnica apropiada. Las misiones de observación electoral presentarán oportunamente al Consejo Permanente, a través de la Secretaría General, los informes sobre sus actividades.

Artículo 25

Las misiones de observación electoral deberán informar al Consejo Permanente, a través de la Secretaría General, si no existiesen las condiciones necesarias para la realización de elecciones libres y justas. La OEA podrá enviar, con el acuerdo del Estado interesado, misiones especiales a fin de contribuir a crear o mejorar dichas condiciones.

VI Promoción de la cultura democrática

Artículo 26

La OEA continuará desarrollando programas y actividades dirigidos a promover los principios y prácticas democráticas y fortalecer la cultura democrática en el Hemisferio, considerando que la democracia es un sistema de vida fundado en la libertad y el mejoramiento económico, social y cultural de los pueblos. La OEA mantendrá consultas y cooperación continua con los Estados Miembros, tomando en cuenta los aportes de organizaciones de la sociedad civil que trabajen en esos ámbitos.

Artículo 27

Los programas y actividades se dirigirán a promover la gobernabilidad, la buena gestión, los valores democráticos y el fortalecimiento de la institucionalidad política y de las organizaciones de la sociedad civil. Se prestará atención especial al desarrollo de programas y actividades para la educación de la niñez y la juventud como forma de asegurar la permanencia de los valores democráticos, incluidas la libertad y la justicia social.

Artículo 28

Los Estados promoverán la plena e igualitaria participación de la mujer en las estructuras políticas de sus respectivos países como elemento fundamental para la promoción y ejercicio de la cultura democrática.